

Josef Bernard

Miroslav Joukl

Lucie Vítková

Vybavenost venkovských obcí: vývoj, význam, využití

← 180 m Sportovní hřiště

← 200 m DS Logistic s.r.o.

← 280 m Mateřská škola

← 410 m Dům s pečovat. službou

Recenzovali:

Ing. Zdeněk Šilhan, Ph.D.

RNDr. Silvie R. Kučerová, Ph.D.

Tato publikace vznikla v rámci projektu „Změny vybavenosti venkovských obcí základními službami a dopady na jejich obyvatele“ financovaného Technologickou agenturou České republiky (TA ČR TL02000161).

Sociologický ústav
Akademie věd ČR

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., 2022

ISBN 978-80-7330-394-5 (print)

ISBN 978-80-7330-395-2 (PDF)

Obsah

1	Úvod.....	5
2	Dosavadní výzkum vybavenosti venkovských obcí ve světě a v Česku.....	9
2.1	Úbytek služeb ve venkovských obcích jako součást urbanizačních procesů	9
2.2	Dlouhodobý vývoj služeb na venkově v Česku	11
2.3	Význam vybavenosti venkova	13
2.3.1	Dostupnost služeb jako primární aspekt jejich významu	15
2.3.2	Lokální služby a utváření místní komunity	16
2.3.3	Lokální služby a symbolická vazba k místu bydliště	17
2.4	Efekty lokálních služeb.....	18
3	Strukturní vybavenost venkovských sídel.....	20
3.1	Prodejny potravin.....	22
3.2	Restaurace a hospody.....	28
3.3	Pošty	34
3.4	Lékařské ordinace a lékárny	42
3.5	Hřiště a tělocvičny.....	53
3.6	Základní a mateřské školy.....	58
3.7	Čerpací stanice.....	67
3.8	Bankomaty	72
3.9	Sběrné dvory	75
3.10	Policejní služebny	78
3.11	Shrnutí	82
4	Definice běžného standardu vybavenosti.....	86
5	Využívanost a význam služeb pro obyvatele venkovských obcí.....	90
5.1	Prodejny potravin.....	91

5.2	Restaurace a hospody.....	100
5.3	Pošty	105
5.4	Ordinace praktických lékařů.....	110
5.5	Hřiště a tělocvičny.....	116
5.6	Základní a mateřské školy.....	122
5.7	Služby ve venkovských obcích a pandemie covidu-19	129
5.8	Shrnutí	132
6	Efekty existence služeb ve venkovských obcích	135
6.1	Snižují služby v malých obcích deprivaci příležitostí na venkově?	135
6.2	Vybavenost obcí a spokojenost obyvatel	139
6.3	Shrnutí	145
7	Význam a udržitelnost služeb ve venkovských obcích očima místních aktérů	147
7.1	Prodejny potravin.....	147
7.2	Restaurace a hospody.....	154
7.3	Pošty	159
7.4	Ordinace praktických lékařů.....	163
7.5	Hřiště a tělocvičny.....	167
7.6	Základní a mateřské školy.....	171
7.7	Shrnutí	174
8	Závěry.....	176
9	Literatura.....	182
10	Datový a metodologický dodatek.....	186
10.1	Analýzy strukturně sídelní vybavenosti	186
10.1.1	Popis datových zdrojů lokalizačních dat	188
10.1.2	Kontrola kvality datových zdrojů lokalizačních dat	194
10.2	Dotazníkové šetření o využití a hodnocení významu služeb	196
10.3	Polostrukturované rozhovory s místními aktéry ve třech typově odlišných venkovských mikroregionech.....	196

1 Úvod

Tato kniha se věnuje problematice občanské vybavenosti venkovských obcí¹. Hledá odpovědi na otázky, jak dobře jsou obce vybaveny různými typy služeb a zařízení, jak se jejich vybavenost vyvíjí v posledních desetiletích a jaké faktory míru vybavenosti ovlivňují. Dále se ptá, jaký význam různé služby a zařízení mají pro obyvatele venkova a jak často jsou využívány. Otázky o tom, jaké služby a jaká vybavenost jsou důležité pro dobrý život v obcích a jak se vybavenost obcí vyvíjí a proměňuje v čase, si dlouhodobě kladou představitelé státního aparátu, starostové a zastupitelé obcí, novináři i sami obyvatelé venkova. Debaty o vybavenosti malých obcí a jejím významu v uplynulých letech nabraly na intenzitě a často se objevují tvrzení, že vybavenost malých obcí je nedostatečná, popř. se zhoršuje. Je až s podivem, že důkladná analýza struktur vybavenosti malých obcí až dosud pro Českou republiku nebyla k dispozici.

Jednou z důležitých perspektiv, kterými lze na problematiku vybavenosti malých obcí nahlížet, je perspektiva prostorové spravedlnosti a regionální soudržnosti. Dosažitelnost základních služeb je považována za důležitý aspekt důstojného a kvalitního života. Zvětšování regionálních rozdílů v dostupnosti služeb vede podle této perspektivy k nárůstu nerovností ve společnosti a k vytváření nespravedlivé struktury nerovnoměrného přístupu k příležitostem různého druhu. Rozevírání nůžek dostupnosti služeb mezi městskými a venkovskými oblastmi ústí v systematické znevýhodňování malých venkovských obcí s návaznými negativními demografickými dopady, jako je vylidňování, zrychlený proces stárnutí a ekonomické oslabování venkova. Tato optika se uplatňuje v řadě mezinárodních iniciativ na podporu venkovských služeb. Rezonuje např. v německé národní strategii regionálního rozvoje ve formě úsilí o zajištění srovnatelnosti životních podmínek (Neumeier 2016). I v České republice s touto perspektivou pracují různé iniciativy na podporu venkova.²

¹ V textu používáme také výrazu malé obce, kterými rozumíme venkovské obce do 3000, popř. 2000 obyvatel.

² Viz např. iniciativa Rok venkova pod patronátem Asociace malých a střední podniků a živnostníků ČR v roce 2017 (www.rokvenkova.cz).

Otázky spojené s vybaveností malých obcí ovšem perspektivu prostorové spravedlnosti přesahují. Různé typy služeb poskytovaných v obcích totiž mohou mít vedlejší sociální funkce, které ovlivňují podobu komunitního života v obci. Vesnický obchod není jen místem nákupu zboží, ale možná také důležitým komunikačním bodem, podobně jako místní hospoda. Fotbalové hřiště neslouží jenom sportovním fanouškům, ale může být místem pořádání oslav a setkávání dětí i dospělých. Škola neslouží jen vzdělávání, ale může rovněž mít svou integrační funkci. Na vybavenost obcí se tedy také můžeme dívat perspektivou komunitního života a lokální integrace. V intencích této perspektivy se objevují různé úvahy o tom, zda se z obcí stávají „noclehárny“, jejichž komunitní život ustoupil do pozadí. V otázkách ohledně významu vybavenosti malých obcí jde nakonec o různé představy o tom, jak má vypadat venkov a jakou tvář mají mít venkovská sídla, jaké pozitivní nebo negativní aspekty se připisují venkovskému životu. Tyto představy se přirozeně mezi lidmi liší, stejně jako se liší představy o tom, do jaké míry má být podoba života v malých obcích, včetně jejich občanské vybavenosti, vědomě utvářena administrativními zásahy a do jaké míry má být ponechána přirozenému vývoji.

Otázky, kdo má zodpovědnost za fungování a rozvoj vybavenosti v obcích a jakými mechanismy má být zajišťováno jejich fungování, tvoří další významný kontext debat o občanské vybavenosti. Mnoho obyvatel českých obcí má ještě v paměti zkušenosti z centrálního plánování vybavenosti v období komunistické éry, kdy míra vybavenosti byla určována především hierarchicky řízeným administrativním plánováním. Po pádu komunistického režimu začala v případě mnoha služeb hrát primární roli tržní regulace řízená nabídkou a poptávkou, což v některých případech vedlo k rozvoji nových služeb, ale často také k jejich prudkému úbytku. Chátrající budovy venkovských „Jednot“ jsou toho v některých případech dodnes připomínkou. Obecně platí, že provoz a rozvoj různých prvků občanské vybavenosti je dnes řízen kombinací tržních mechanismů a vlivu veřejného sektoru. Který z prvků převažuje, závisí zpravidla na tom, jestli určitá služba nebo infrastruktura má, nebo nemá charakter veřejné služby. Zároveň ale probíhají diskuse o tom, kde leží hranice mezi veřejnými a soukromými službami a do jaké míry např. provoz jediné prodejny potravin v obci naplňuje znaky veřejné služby, za jejíž fungování má nést odpovědnost veřejná správa.

Pojem občanská vybavenost bývá chápán různě. Stavební zákon (183/2006 Sb.) zná pojem občanské vybavení, kterým označuje „stavby, zařízení a pozemky

sloužící například pro vzdělávání a výchovu, sociální služby a péči o rodiny, zdravotní služby, kulturu, veřejnou správu, ochranu obyvatelstva“. Definiuje tedy občanskou vybavenost jako souhrn nemovitostí určených pro výkon vybraných veřejných služeb. Naproti tomu současná Koncepce rozvoje venkova (MMR 2019) zmiňuje občanskou vybavenost jako součást celkové vybavenosti obcí, zahrnuje pod ni tržní a netržní zařízení služeb, jako jsou např. školy, zařízení sociální péče, obchody, a odlišuje ji od technické vybavenosti (vodohospodářská infrastruktura, zásobování plynem, elektrickou energií, likvidace komunálního odpadu a připojení k internetu) a dopravní vybavenosti (stav komunikací a veřejné dopravy). V tomto širším pojetí zahrnuje občanská vybavenost též zařízení pro služby provozované soukromými subjekty v tržním prostředí. V této knize se přidržujeme širšího vymezení. Pod pojem občanská vybavenost obcí zahrnujeme širokou plejádu služeb a zařízení potřebných k jejich poskytování. Zabýváme se službami, které kromě svého praktického významu mají rovněž potenciál stát se „místy setkání“ a součástí komunitního života v obci. Tyto služby částečně dotvářejí podobu obcí a mohou mít též potenciální integrační efekty. K občanské vybavenosti tedy neřadíme technickou infrastrukturu síťového charakteru (vodovody, kanalizace, elektřina, plyn, internet, silnice). Zároveň omezujeme seznam prvků občanské vybavenosti na takové služby, které se běžně vyskytují ve venkovských obcích, a naopak opomíjíme služby typické jen pro větší sídla. K prvkům občanské vybavenosti, kterým v této knize věnujeme pozornost, tedy patří zejména následující služby a jejich zařízení: prodejny potravin a smíšeného zboží, restaurace a hospody, základní a mateřské školy, pošty, tělocvičny a hřiště, lékařské ordinace, čerpací stanice, bankomaty, policejní služebny, sběrné dvory na odpad. Tímto výčtem nechceme definovat kompletní seznam základních prvků občanské vybavenosti malých obcí. Je zřejmé, že řadu prvků vybavenosti do analýz nezahrnujeme. Především se jedná o ty prvky vybavenosti, které nelze vyčerpávajícím způsobem lokalizovat v prostoru (např. organizované volnočasové aktivity pro děti nebo vzdělávací a další aktivity pro seniory), nebo o služby, které jsou poskytovány převážně mobilním způsobem (např. pečovatelské a ošetrovatelské služby). Dostupnost podobných služeb v malých obcích by jistě zasloužila samostatnou analýzu. Naše analýzy se také nijak nevěnují hodnocení kvality služeb a možným nerovnostem, které z nerovnoměrné kvality poskytovaných služeb mohou vyplývat.

Knihla se zabývá vybaveností venkovských obcí. K jejich vymezení ovšem přistupuje velmi široce. Základní analýzy strukturální vybavenosti jsou prove-

deny pro všechny obce s méně než 3000 obyvateli. To nám umožňuje porovnat též rozdíly mezi obcemi příměstskými a odlehlejšími, aniž bychom přitom otevírali komplikovanou otázku, do jaké míry mají menší obce v okolí měst venkovský charakter.

Text publikace vychází z výzkumů provedených ve tříletém projektu, který mapoval vybavenost venkovských obcí a její význam za účelem získání informací o vývoji občanské vybavenosti venkova.³ Jejím podkladem jsou výzkumné studie publikované během řešení projektu pro potřeby jeho aplikačních garantů, tedy Ministerstva pro místní rozvoj a Sdružení místních samospráv ČR. Domníváme se, že problematika vybavenosti venkovských obcí je tématem, které zaujme i širší odbornou veřejnost, a bylo tedy smysluplné upravit výzkumná zjištění do podoby odborné monografie. Členíme ji na následující části: Nejprve v krátké kapitole nabízíme mezinárodní přehled existujících poznatků o vývoji občanské vybavenosti a různých typů služeb ve venkovských obcích, o jejím významu a efektech. Další části nabízejí vhled do výsledků výzkumu vybavenosti v Česku. Kapitola *Strukturní vybavenost venkovských sídel* popisuje výskyt různých druhů služeb, jejich četnost, vývoj a podmíněnost jejich výskytu. Ukazuje na rozdíly v rozšíření různých služeb, ale také na to, že kromě populační velikosti sídel rozhodují o umístění různých služeb i další faktory. Na tuto kapitolu navazuje návrh konceptu *běžného standardu vybavenosti*, který může sloužit při plánování strategického rozvoje obcí jako užitečné měřítko, umožňující jejich představitelům porovnat vybavenost vlastní obce s tím, co je obvyklé ve srovnatelných obcích. Následující kapitola, *Využití a význam služeb*, za pomoci perspektivy místních obyvatel popisuje, kdo a jak často místní služby využívá a jaký význam jim obyvatelé venkova připisují. Po ní následuje kapitola o *efektech existence místních služeb*. Zaměřuje se na otázku, jak vybavenost obcí snižuje deprivaci příležitostí, kterou prožívají místní obyvatelé, a jak ovlivňuje jejich spokojenost. Poslední kapitola hodnotí *význam a udržitelnost místních služeb očima* místních aktérů – starostů a provozovatelů. V závěru shrneme nejdůležitější zjištění. Knihu doprovází *Datový a metodologický dodatek*, který nejen popisuje využití metody a data, ale také přibližuje datovou základnu pro použité analýzy.

³ TA ČR TL02000161: Změny vybavenosti venkovských obcí základními službami a dopady na jejich obyvatele.

2 Dosavadní výzkum vybavenosti venkovských obcí ve světě a v Česku

2.1 Úbytek služeb ve venkovských obcích jako součást urbanizačních procesů

Mezi evropskými a americkými autory, kteří píší o venkovu, existuje široký konsensus, že už řadu desetiletí postupně mizí z venkovských obcí různé typy služeb, jako jsou prodejny potravin, školy, pošty, sportoviště, pobočky bank a další zařízení poskytující základní služby. Jakkoliv jsou venkovské oblasti v různých zemích navzájem odlišné, pozvolný úbytek služeb z venkovských sídel je sdíleným fenoménem popsáným v odlehlých švédských vesničkách, stejně jako v hustě obydleném periurbánním venkově Nizozemska nebo ve venkovských osadách napříč Velkou Británií. Pokud je autorům této knihy známo, neexistuje žádná studie, která by systematicky srovnávala vývoj vybavenosti venkovských obcí napříč Evropou. Analýzy věnované určitým službám v jednotlivých zemích ale mají podobné vyznění. Na irském venkově ubývají hospody (Cabras, Mount 2017), jejichž počet se sice snižuje i ve městech, ale venkov je poklesem postižen mnohem silněji. Ve Velké Británii se snižuje počet vesnických obchodů (Cabras, Lau 2019; Scarpello a kol. 2009) a venkovských pošt (Higgs, Langford 2013). V Kanadě popisují autoři Halseth a Ryser (2006) vývoj obslužnosti venkovských lokalit jako transformaci z lokální dostupnosti na dostupnost regionální. V Německu patří ke zkoumaným tématům rušení venkovských základních škol (Barakat 2015), stejně jako úbytek prodejen potravin (Jürgens 2021). Malé prodejny ubývají na venkově i ve Švédsku a v Nizozemsku (Amcoff a kol. 2011; Christiaanse, Haartsen 2017). Pro úplnost je třeba dodat, že právě v Nizozemsku ovšem geografa Christiaanse (2020) popsala vedle mizející vybavenosti také příklady služeb, které ve venkovských obcích přibývají (kadeřnictví, kosmetické služby, kavárny a restaurace).

Není pochyb o tom, že úbytek služeb z venkovských obcí probíhá v různých zemích různým tempem a že trajektorie ubývání jednotlivých služeb se od sebe navzájem odlišují. Celkový trend je ale podobný a má zřejmě v různých zemích podobné příčiny. Nizozemští geografové Haartsen a Gieling (2021) vyjmenovali

následující faktory, které podle nich za úbytkem služeb z venkova stojí. V první řadě hovoří o rostoucím tlaku na efektivitu provozování služeb dosažitelnou díky úsporám z rozsahu. Ten vede ke koncentraci míst, kde jsou služby poskytovány. Klesá například počet obchodů, ale zvětšuje se jejich prodejní plocha. V oblasti maloobchodu tak lze například sledovat nástup řetězců supermarketů, jimž v soutěži o zákazníka mnoho malých prodejen podlehlo. Na druhém místě hovoří Haartsen a Gieling o rostoucí mobilitě obyvatel venkova, která snižuje jejich závislost na službách poskytovaných lokálně a umožňuje jim snáze využívat služby poskytované jinde, zpravidla ve městech. Nárůst mobility rovněž souvisí s tím, že řada obyvatel venkovských obcí dojíždí do zaměstnání, v obci svého bydliště tráví jen malou část běžného dne a své konzumní aktivity přirozeně orientuje spíše do blízkosti svého zaměstnání – tedy opět do města. Třetí faktor je dán změnami spotřebního chování, na které lokální poskytovatelé služeb nedokážou dostatečně rychle reagovat. Jedná se například o preferenci nákupu čerstvých potravin, která je ve venkovských prodejnách obtížně realizovatelná, nebo o celkový důraz na možnost výběru z velkého množství položek při nákupu, ale také o změny v preferovaném způsobu trávení volného času. Čtvrtý faktor souvisí s populačním vývojem. Ve značné části venkovských oblastí populace stárne a počty obyvatel se snižují. Tím klesá poptávka a následně dochází k redukci sítě služeb. A konečně pátý faktor je spojen s reformami služeb poskytovaných veřejným sektorem, jako je vzdělávání, veřejná doprava, pošty, ale i řada zařízení pro volnočasové aktivity dětí i dospělých. Ve snaze o hledání rozpočtových úspor dopadají reformy těchto služeb zvláště citelně na venkovské oblasti, ve kterých je jejich poskytování zpravidla dražší než ve městech. Redukci venkovských služeb tak popisují autoři jako důsledek politiky škrtnů (austerit), ke které řada vlád a místních samospráv přistoupila v souvislosti s ekonomickou krizí z roku 2008 (Milbourne 2015). Mnohé z těchto faktorů lze chápat jako součást komplexního jevu postupné urbanizace společnosti. Urbanizace neznamena jen růst velikosti měst a populační úbytek venkova, ale také celkově rostoucí význam měst a městského života. Města se v procesu urbanizace stávají centry zaměstnanosti, inovací a služeb. Zvyšuje se množství a význam funkcí, které ve společnosti plní. V souvislosti s tím se mění role venkovských oblastí. Narůstá jejich rezidenční a rekreační význam, ovšem snižuje se jejich ekonomicky produktivní role a míra soběstačnosti. Terry Marsden v této souvislosti hovoří o přerodu z produktivistické do konzumní povahy venkova (Marsden 1999). K důležitým aspektům tohoto přerodu patří

stále snižování počtu pracovních míst v zemědělství a celkový úbytek ekonomického významu zemědělství a venkovské ekonomiky, ale na druhou stranu též objev environmentálního významu venkovské krajiny a rozvoj nových sociálních potřeb ve vztahu k venkovu a jeho krajině. Venkov se stává předmětem spotřeby – krajina, čerstvý vzduch, venkovské tradice a další atributy venkova se prosazují jako žádané spotřební statky a dochází k jejich tržnímu zhodnocení formou turismu nebo propagace lokálních výrobků. Marsdenův konzumní venkov je ale vetkán do silné závislosti na převážně urbanizované společnosti. Venkov je takto do značné míry konzumován obyvateli měst. Nové služby, které se na konzumním venkově rozvíjejí, jako je agroturistika nebo zážitkové pobyty, nejsou součástí sítě základních služeb pro místní obyvatelstvo. Ta se pozvolna koncentruje do měst.

2.2 Dlouhodobý vývoj služeb na venkově v Česku

Vývoj služeb na venkově v Česku, resp. v Československu, ovšem probíhal během druhé poloviny 20. století po svébytné trajektorii. Zatímco některé služby byly ve venkovských obcích výrazně redukovány, jiné služby se velmi dlouho udržely i ve velmi malých vesnicích, nebo dokonce došlo ke kvantitativnímu rozvoji jejich venkovské sítě. Typickým příkladem první skupiny služeb jsou základní školy. Od konce 50. let do začátku 80. let 20. století se snížil celkový počet základních škol v Česku o polovinu, z více než 8000 zhruba na 4000. K nejsilnější vlně rušení přitom došlo v průběhu 70. let v souvislosti s centrálně řízenou koncepcí vývoje osídlení pod názvem středisková soustava osídlení. Nejvýrazněji postihla redukce sítě základních škol právě menší venkovské obce, a to zejména ty, v nichž byla provozována neúplná, malotřídní škola (Kučerová 2012). Od poslední dekády 20. století do současnosti je už ale síť základních škol na venkově relativně stabilní. Příkladem druhé skupiny služeb jsou prodejny potravin. Direktivní plánování, které v případě základních škol upřednostňovalo jejich územní koncentraci, mělo v případě prodejen potravin paradoxně opačné důsledky. V plánované ekonomice socialistického Československa nebyly prodejny ve venkovských obcích vystaveny přímému konkurenčnímu tlaku jiných nákupních příležitostí a postupnému uzavírání kvůli nízké efektivitě a ekonomické neudržitelnosti jejich provozu. Rozvoj sítě venkovských prodejen sdružených pod hlavičkou družstva Jednota se naopak

stal jedním z důležitých prvků politiky pro vyrovnávání regionálních rozdílů a rozdílů v životních podmínkách mezi městem a venkovem. Malé prodejny potravin byly udržovány v provozu i ve velmi malých sídlech až do konce 80. let 20. století. Zdeněk Szczyrba tak hovoří o disproporcích v prostorové struktuře maloobchodu typických pro socialistickou direktivní ekonomiku. Zatímco ve městech se zanedbaný sektor služeb a obchodu projevoval výrazným nedostatkem nákupních kapacit, venkovská sídla byla prodejními plochami vybavena relativně dobře (Szczyrba 2005). Po pádu komunistického režimu se ale vysoká vybavenost venkova prodejnami potravin a smíšeného zboží začala postupně drolit. Tržní podmínky, jimž byly prodejny ve vesnicích nově vystaveny, nedokázala řada z nich přežít (Spilková 2012). Na trendu pozvolného úbytku prodejen na venkově nic nezměnil ani rozvoj drobného podnikání v 90. letech 20. století. V roce 2000 ovšem Maříková na základě údajů z dotazníkového šetření konstatovala, že obyvatelé venkova hodnotí pozitivně zlepšení kvality obchodů i restaurací v poslední dekádě 20. století (Maříková 2000). Analýzy vybavenosti venkova z přelomu tisíciletí jako součást výzkumu venkovského života pod vedením Věry Majerové patří k ojedinělým zdrojům informací o vybavenosti a jejím hodnocení v popřevratové době (Majerová a kol. 2000; Majerová a kol. 2008).

Ačkoliv do dnešní doby patří malé prodejny potravin k široce rozšířeným službám, které se vyskytují i v relativně malých sídlech, klesající trend jejich výskytu je zřejmý. V liberalizované ekonomice současného Česka působí na vybavenost venkovských obcí stejné faktory, které obecně popsali Haartsen a Gieling (2021) – viz výše, a ojedinělé výzkumy vybavenosti naznačují, že množství služeb ve venkovských obcích klesá (Šilhan, Kunc 2020). Dojížďka za službami je součástí prostorových interakcí, které utvářejí geografické regiony a jejich hierarchii. Současné výzkumy regionalizace ukazují, že počet malých dojížďkových mikroregionů v Česku klesá a naopak roste význam nejsilnějších regionálních jader (Hampl, Marada 2015). To by naznačovalo, že existuje tendence dojíždět za službami na stále větší vzdálenosti. Regionalizační výzkumy jsou ovšem založeny převážně na analýze dojížďky do zaměstnání a nepodchycují dobře dojížďku za službami a vybavenost službami.

I když uznáme platnost obecných faktorů způsobujících pokles vybavenosti malých sídel, nemůžeme odvodit, že ve všech zemích bude vývoj vybavenosti probíhat stejnou trajektorií a že všeobecný pokles vybavenosti je ve vesnicích

nevyhnutelný. Hovoří proti tomu několik argumentů: 1) Vybavenost venkova je ovlivňována regulačními rámci na evropské, národní nebo regionální úrovni, které stanovují podmínky poskytování služeb. Tyto rámce jsou nejsilněji patrné u veřejných služeb, jako je vzdělávání nebo zdravotnictví. Svůj vliv ale uplatňují i při regulaci služeb poskytovaných soukromým sektorem a samozřejmě při regulaci maloobchodu. Patří k nim například legislativně dané prahy dostupnosti nebo podmínky stanovené územním plánováním, daňovým systémem nebo dotačními programy. 2) Vybavenost venkova zřejmě souvisí s jeho populačním vývojem. Představa, že venkovské obce v postindustriální době všeobecně ztrácejí obyvatelstvo, je mylná. 3) Výraznou roli ve vývoji množství služeb mohou hrát lokální faktory, místní iniciativy a zvyklosti obyvatel. Příklady z různých zemí ukazují, že do provozu služeb ve venkovských obcích se často zapojují místní samosprávy, spolky a různé občanské iniciativy. 4) Technologické změny související s digitalizací služeb a s možnostmi elektronického objednání mohou geografii služeb výrazně proměnit. Zrovna tak může docházet k neočekávaným zlomům ve vývoji poskytování různých služeb, jako bylo pandemické období covidu-19, které výrazně přepsalo způsob trávení času a podmínky pro zajišťování každodenních potřeb.

Je těžké předvídat i to, jaké nové typy služeb mohou v malých obcích vznikat a jak mohou takové nové služby ovlivnit utváření veřejného prostoru venkovských obcí a míst setkávání. U některých služeb můžeme předpokládat, že postupně pozmění svou podobu a význam, aniž by zanikaly. Takovou proměnou významu prochází například veřejné knihovny, které se na mnoha místech mění do podoby nových komunitních a digitálních center. Nové typy prostorů utvářejí například výdejní boxy zásilkových služeb, sporadicky se objevují samoobslužné prodejny. Trajektorie vývoje služeb ve venkovských obcích tak do budoucna zůstává otevřená.

2.3 Význam vybavenosti venkova

Čtenář, který nahlédne do různých koncepcí rozvoje venkova, si snadno povšimne, že vybavenost venkovských obcí různými druhy služeb v nich patří k důležitým tématům. Dobře vybavené obce podle nich mají zajišťovat kvalitní život obyvatel a vytvářet podmínky pro další rozvoj obcí. Zrovna tak má konzument masmédií často možnost setkat se s články, které vyjadřují obavu

o další vývoj služeb na venkově a hledají souvislosti mezi úbytkem služeb, vyliďňováním vesnic a narůstajícím kontrastem kvality života mezi městy a venkovem. Takové zprávy často nejsou dobře podloženy daty (Bernard 2019), ale o to tolik nejde. Důležité je, že skrze ně, stejně jako skrze strategické rozvojové koncepce, probleskuje silné přesvědčení, že existence služeb ve venkovských obcích má velký význam a při jejich úbytku dochází k těžko nahraditelné ztrátě. Reakce obyvatel při uzavírání služeb toto přesvědčení rovněž podporují. Nezřídka je zrušení provozu existující služby doprovázeno silným lokálním rozhořčením a emotivními reakcemi. Kromě povšechného konstatování, že místní služby mají pro obyvatele venkovských obcí značný význam, ale můžeme uvažovat o tom, jaké fazety tento význam zahrnuje, resp. jaké funkce služby ve venkovských obcích plní. Primární význam samozřejmě spočívá v tom, že služby ve venkovských obcích usnadňují jejich obyvatelům dostupnost uspokojování různých potřeb. Existence vesnické školy zbavuje děti i jejich rodiče nutnosti dojíždění, prodejna umožňuje snadný nákup, hřiště nebo tělocvična nabízí obyvatelům všech věkových kategorií možnost aktivního trávení volného času. Řada autorů ale upozorňuje na to, že při rozhovorech s obyvateli vesnic se ukazují i další významy, které službám připisují. Mezi nimi hraje klíčovou roli sociální a symbolický význam. Sociální význam vyplývá z toho, že provozovny služeb se snadno stávají místem setkávání a mohou podporovat nejrůznější komunitní aktivity (Gieling a kol. 2019). Symbolický význam pak spočívá v tom, že rozvinuté místní služby patří k představám dobře fungujících obcí, na které mohou být jejich obyvatelé hrdí a ke kterým si mohou utvářet pozitivní vztah (Christiaanse, Haartsen 2017). Význam služeb se tak rozehrává na třech úrovních. První z nich můžeme shrnout pod označením „Dostupnost“ a je spojena s prostorovými nerovnostmi vyplývajícími z toho, jak snadno je pro obyvatele různých lokalit možné dosáhnout určité služby. Druhou rovinu významu můžeme označit termínem „Komunita“. Je dána tím, že místní služby mají vytvářet podmínky pro komunitní život. Třetí rovinu nazýváme „Vazba“, podle anglického termínu attachment. Týká se toho, jak služby utvářejí symbolická pouta mezi obyvateli a jejich obcí.

2.3.1 Dostupnost služeb jako primární aspekt jejich významu

Prostorová dostupnost nejrůznějších žádoucích aktivit nebo zdrojů představuje jeden z aspektů sociálních nerovností. Sociální nerovnosti totiž přesahují úzké ekonomizující vnímání, které rozděluje společnost vertikálně podle velikosti příjmu nebo majetku. V širším pojetí se nerovnosti týkají množství příležitostí a zdrojů, které společnost jednotlivým členům poskytuje. To sice úzce souvisí s ekonomickým postavením jednotlivců, ale zahrnuje i další aspekty. Jedním z nich je také nerovnoměrná kapacita pro prostorové dosažení služeb, práce nebo obecněji příležitostí, na něž jednotliví lidé aspirují. Někteří autoři tak hovoří přímo o problému chudoby dostupnosti, resp. deprivaci dostupnosti (Martens, Bastiaanssen 2019; Páez a kol. 2010). Asi největší pozornost věnovali výzkumníci nerovné prostorové dostupnosti prodejen potravin. Primární výzkumná pozornost přitom ale nesměřovala na venkov, nýbrž na rozdíly uvnitř metropolitních oblastí. Pro území se zhoršenou dostupností nákupních příležitostí zdravých a zároveň finančně výhodných potravin se od 90. let 20. století vžilo označení potravinová poušť (food desert). Řada výzkumů se pokoušela hledat souvislost mezi výskytem potravinových pouští, stravovacími návyky a následnými zdravotními riziky obyvatel. Hypotéza, že omezená dostupnost nákupních příležitostí přispívá k nezdravým stravovacím návykům a obecněji též podporuje prostorové struktury deprivace a sociální exkluze (Gordon a kol. 2011), je ovšem obtížně doložitelná. Pro účely této studie je důležitější, že pojem potravinové pouště převzali též výzkumníci věnující se venkovu. Německý geograf Jürgens upozorňuje, že minimálně v evropském kontextu je omezená dostupnost nákupních příležitostí mnohem spíše problémem venkovských oblastí než znevýhodněných městských čtvrtí (Jürgens 2021). Redukce prodejen potravin, ale i dalších služeb navíc zpravidla zhoršuje dostupnost služeb obyvatelům venkova více než obyvatelům měst (Higgs, Langford 2013). Při výzkumu životní situace obyvatel venkovských periferií v roce 2017 jsme pro označení problematické dostupnosti různých příležitostí použili termín deprivace příležitostí. V dotazníkovém šetření se ukázalo, že lidé žijící ve venkovských periferiích skutečně pocítují deprivaci příležitostí silněji než ostatní obyvatelé Česka. Ve srovnání s městy v nich téměř dvakrát tak velký počet lidí považuje za náročné navštívit lékaře nebo hledat zaměstnání (Bernard 2018). V řadě evropských zemí jsou určité služby označeny jako služby ve veřejném zájmu (services of general interest) a jejich dostupnost je považována za důležitou součást funkcí sociálního státu. To opravňuje veřejný sektor

k uplatňování politických opatření pro dosažení uspokojivé dostupnosti napříč všemi regiony (Amcoff a kol. 2011; Neumeier 2016; Christiaanse 2020). Cíle politiky dostupnosti služeb ve veřejném zájmu ovšem zpravidla nelze formulovat zcela konkrétně, protože vymezení služeb, kterých by se mělo týkat, se v čase proměňuje, stejně jako nároky a požadavky na potřebnou formu dostupnosti.

2.3.2 Lokální služby a utváření místní komunity

Řada autorů připisuje službám ve venkovských obcích význam pro budování lokální komunity. Služby podle nich slouží jako místa setkávání a komunikace, vytvářejí podhoubí pro tvorbu a reprodukci přediva sousedských vztahů. Tento význam místních služeb zmiňují velmi často sami místní obyvatelé. Geograf Cabras využívá k vysvětlení této funkce vesnických služeb teorii třetích míst, kterou formuloval v roce 1989 urbánní sociolog Oldenburg. Ten rozlišuje místa, na nichž lidé tráví svůj čas na první místa (domovy), druhá místa (pracoviště) a právě třetí místa, na kterých lidé tráví část svého volného času a kde se rozvíjejí a odehrávají v neformální atmosféře přátelské mezilidské interakce. Mezi typická třetí místa patří kavárny, hospody, obchody, dětská hřiště, ale také například kostely a mnoho dalších prostředí, ve kterých nebo před kterými se tvoří skupinky klábosících lidí. Funkcí třetích míst přitom není jenom trávení času, ale především rozvoj neformálních přátelských vztahů, podpora vlastní a skupinové identity. Třetí místa tak hrají nezastupitelnou úlohu při tvorbě vztahů uvnitř místní komunity. Cabras taková místa přímo označuje jako inkubátory vztahů a společných aktivit a jako zdroj sociálního kapitálu místních komunit (Cabras, Mount 2017). Teoretickou tezi, že nejrůznější prvky občanské vybavenosti podporují ve vesnicích prvky komunitního života, rozvíjí celá řada autorů, kteří vybavenost venkova studují (Gielsing a kol. 2019; Amcoff a kol. 2011; Halseth, Ryser 2006). Dvě studie se dokonce pokoušely změřit souvislost mezi vybaveností obcí a podobou sociálních vazeb mezi jejími obyvateli. Cabras a Lau se pokusili změřit souvislost mezi výskytem několika prvků vybavenosti v britských obcích a úrovni lokální sociální angažovanosti jejich obyvatel. Autoři naznačují, že taková souvislost skutečně existuje, nicméně měření míry angažovanosti je značně komplikované (Cabras, Lau 2019). Gielsing a Haartsen podobným způsobem zkoumali souvislost mezi vybaveností venkovských obcí v Nizozemsku a silou sociálních vazeb, které obyvatele poutají k lokální vesnické sociální síti (Gielsing a kol. 2019). Výsledky jejich výzkumu nejsou jednoznačné. Některé služby ve vesnicích podle jejich měření mají slabý

efekt na sílu naměřených sociálních vazeb (prodejny potravin spíše pro starší obyvatele, kavárny a restaurace spíše pro mladší), jiné služby žádný efekt neměly. Celkově byly zjištěné efekty velice slabé, což podle autorů naznačuje, že rozvoj sociálních vazeb ve vesnicích ani zdaleka nemusí záviset na existenci služeb. Malé venkovské komunity mohou i bez nich nabízet dostatek příležitostí k setkávání a komunikaci. Bylo by krátkozraké na základě takových výsledků zahrnout myšlenku, že vybavenost vesnic má svůj výrazný sociální význam. Popřeli bychom tím platnost prožitku mnoha místních obyvatel, kteří při hodnocení vybavenosti obcí právě o takovém významu hovoří. Na druhou stranu ale tato kvantitativní zjištění upozorňují na to, že lokální komunity se tvoří a udržují komplexním způsobem. Živé předivo známostí a sousedských vztahů nevyžaduje ke svému budování a udržení nutně jeden specifický typ prostředí ztělesněný vesnickou prodejnou, hospodou, tělocvičnou nebo jiným typem třetího místa.

2.3.3 Lokální služby a symbolická vazba k místu bydliště

Výzkumy uživatelů venkovských služeb ukazují jeden zdánlivý paradox. Obyvatelé vesnic připisují často velký význam i takovým službám, které sami nijak nevyužívají a nepotřebují ke svému životu. Dokonce pocítují velkou ztrátu, když nějaká taková služba v obci zanikne. Ve snaze vysvětlit paradoxní lpění na existenci služeb a zařízení, které lidé zdánlivě nepotřebují, si nizozemské výzkumnice Christiaanse a Haartsen (2017) všimly, že negativní reakce na uzavření místní služby pocházejí především od lidí, kteří k danému zařízení mají emocionální vztah nebo mu připisují velkou symbolickou hodnotu. Zařízení poskytující služby ve vesnicích se totiž často stávají lokálními symboly pro kvalitní vesnický život a dobře fungující obec. Ve vesnici, kterou Christiaanse a Haartsen zkoumaly, tvrdila jen menšina lidí, že jsou osobně závislí na nakupování v místním zanikajícím supermarketu, ale naprostá většina souhlasila s výrokem, že pro obec je prodejna důležité místo, dvě třetiny obyvatel měly na prodejnu pozitivní vzpomínky a považovaly ji za cenné místo. Zánik prodejny je tak vnímán jako ohrožení venkovského charakteru obce a místní identity. Rovněž Scarpello a kol. (2009) upozornili ve své studii nákupního chování na britském venkově na to, že vesnické obchody jsou často vnímány jako důležitá součást venkovské idyly a mají význam pro místní identitu. Toto vnímání podle nich dokonce hraje pro obyvatele velkou roli při volbě místa nákupu. Nakupování v místním obchodě často není odůvodněno ekonomickou

racionalitou, ale spíše symbolickou hodnotou místní prodejny a snahou o její podporu. Místní identita ovšem není spjata jen s prodejny potravin a dalšími obchůdky. Možná ještě silněji zaznívá argument o symbolickém významu v debatách o venkovských školách (Barakat 2015; Elshof a kol. 2015). Funkční základní školy ve vesnicích se stávají symbolem životaschopnosti obce, její pozitivní budoucnosti a spjatosti místních lidí s komunitou. Cabras a Mount podobným způsobem popisují význam venkovských hospod v Irsku. Hovoří dokonce o silné „venkovské mytologii“, která chápe hospody jako srdce obce (Cabras, Mount 2017). Značný symbolický význam lokálních venkovských služeb vyplývá podle německého geografa Jürgense mimo jiné z toho, že tyto služby jsou často v obcích provozovány dlouhodobě a tím se stávají součástí místního koloritu a tradice (Jürgens 2021). Tak dochází k postupnému prorůstání symbolického významu prodejen a dalších zařízení s místní identitou a vytváří se silná vazba mezi konkrétní službou a obcí.

2.4 Efekty lokálních služeb

Několik studií se pokusilo doložit, jestli existence nebo naopak zánik lokálních služeb mají měřitelný vliv na další vývoj venkovských obcí. Výzkumů tohoto typu není mnoho. Zčásti je to dáno tím, že doložení měřitelných lokálních efektů je komplikované a často nejsou dostupná data, která by podobnou studii umožnila provést. Částečně to ale zřejmě vyplývá i z relativně nízkého zájmu, který sociální vědci věnují problémům venkovského prostoru. Efekty potravinových pouští ve městech jsou častým objektem výzkumu. Obecněji lze dokonce říci, že výzkum nejrůznějších sociálních efektů lokálního prostředí ve městech tvoří samostatnou rozsáhlou výzkumnou agendu, označovanou jako efekty sousedství (neighbourhood effects) (Galster 2012). Naproti tomu efekty vyplývající z dění ve venkovských obcích nejsou často v hledáčku výzkumných studií a prestižních časopisů. O to cennější jsou výzkumy, které takové efekty sledují. Dva z nich jsme krátce představili v kapitole o souvislostech mezi místními službami a fungováním lokální komunity (Cabras, Lau 2019; Gieling a kol. 2019). Jiné studie zkoumají dopady služeb, resp. jejich uzavírání, na populační vývoj venkovských obcí. Opírají se přitom o argument, že zánik služeb ve vesnicích vede ke snížení kvality života, což se odrazí i v jejich nižší rezidenční atraktivitě a povede v důsledku k poklesu počtu obyvatel. Švédští

geografové se zaměřili na populační dopady uzavírání prodejen potravin na venkově ve Švédsku. Dospěli ale k závěru, že uzavření prodejny nijak významně neovlivňuje množství přistěhovalých ani množství odstěhovalých obyvatel (Amcoff a kol. 2011). Barakat testoval v roce 2014 populační důsledky uzavírání základních škol v německém Sasku. I přes rozšířené přesvědčení o tom, že zánik poslední základní školy v obci znamená de facto její populační „smrt“, jeho výzkum nepotvrdil výraznější negativní dopady. Zánik školy měl zcela zanedbatelný efekt na množství osob, které se z obce odstěhovaly, a jen velmi slabě snížil počet budoucích přistěhovalců (Barakat 2015). Poněkud odlišné výsledky prezentoval výzkumný tým Hanse Elshofa v roce 2015 ve studii věnované populačním dopadům uzavírání venkovských škol v Nizozemsku. Zaměřili se specificky na migrační chování rodin s dětmi školního věku. Ukázali, že uzavření základní školy nezvyšuje počet rodin, které se z obce odstěhují, ale mírně snižuje počet rodin, které se do obce následně přistěhují. I v jejich studii jsou ale zjištěné efekty slabé (Elshof a kol. 2015). Podobná zjištění jistě nelze automaticky přenášet do jiných zemí a regionů. Důsledky uzavírání škol mohou záviset na celé řadě dalších faktorů, mezi které patří zejména způsob jeho administrativního provedení, hustota sítě škol a její různorodost, možnosti mobility a organizace veřejné dopravy. V Česku je ovšem v současné době síť základních škol tak stabilní, že statistická analýza populačních dopadů jejích proměn není dobře proveditelná.

3 Strukturální vybavenost venkovských sídel

Tato kapitola je první analytickou částí této knihy. Je založena na výzkumu, který autoři realizovali v letech 2019–2020. Hlavním cílem strukturální analýzy vybavenosti venkovských sídel je odpovědět na otázku, v jakých sídlech lze nalézt jaké služby. Taková snaha vychází ze samozřejmého poznatku, že různá sídla jsou vybavena různými službami. Některé vesnice plní čistě rezidenční či rekreační roli a kromě domů k bydlení a rekreačních chalup v nich není v provozu žádné zařízení poskytující nějakou službu nebo činnost. Takových vesniček je ovšem relativně málo, stejně jako kvetoucích obcí vybavených všemi typy služeb a provozoven, které by snad náročného obyvatele či návštěvníka napadly. Valná většina venkovských sídel se nachází někde mezi těmito dvěma póly. Jejich vybavenost ovšem není nikterak nahodilá. Čím více toho o určité obci víme, tím lépe můžeme odhadnout, jaká zařízení a služby nabízí. Kromě toho strukturální analýza vybavenosti odhaluje, jaké služby jsou ve venkovských sídlech nejrozšířenější a jaké méně rozšířené, a při využití časových řad také dovoluje zkoumat, jak se vybavenost různými službami vyvíjí v čase.

Základním faktorem, který zásadně ovlivňuje míru vybavenosti obcí, je počet obyvatel. Je zřejmým a triviálním faktem, že větší obce jsou službami vybaveny lépe než obce menší, protože jejich obyvatelstvo vytváří silnější poptávku a lokalizace služby ve větších obcích je tak efektivnější. Počet obyvatel v obci ovšem není jediným faktorem, který má na vybavenost vliv. Uvažovali jsme ještě o vlivu dalších čtyř skupin faktorů. První skupinou jsou faktory vyjadřující polohu obce v sídelním systému, resp. její vzdálenost od významných sídelních středisek. Malá vzdálenost k sídelním střediskům může vést ke snížení poptávky po místních službách, protože obyvatelé obce navštěvují služby v přilehlých střediscích. V analýze jsme zkoumali souvislost vybavenosti se vzdáleností ke střediskům dvou stupňů významu – mezoregionálním centrům (městům s více než 50 000 obyvateli) a mikroregionálním centrům (více než 5000 obyvatel). Druhou skupinou faktorů jsou další demografické charakteristiky obce, tedy její populační vývoj a věková struktura. Třetí skupina faktorů má ekonomickou povahu a týká se ekonomické síly obyvatel. Měříme ji pomo-

cí indikátoru nezaměstnanosti a odhadu průměrného příjmu. Konečně čtvrtý faktor se týká cestovního ruchu, který může být výrazným podněcovatelem existence služeb v obci. Přesná lokalizace služeb nám umožňuje jít v analýzách dokonce i na jemnější měřítkovou úroveň než do obcí. Můžeme se zaměřit na jednotlivé sídelní útvary, ze kterých se obce skládají, a sledovat, jak se liší vybavenost centrálních a okrajových sídel uvnitř obcí.

Existuje jistě řada dalších faktorů, které mohou mít vliv na vybavenost obcí, zejména charakteristiky, které se běžně označují jako takzvané „měkké rozvojové faktory“ – schopnosti a preference samosprávy obce, soudržnost a aktivity místních obyvatel, míra jejich vztahu k místu bydliště a podobně. Poněkud podrobněji se těchto měkkých a ve své podstatě neměřitelných faktorů dotkneme v dalších kapitolách knihy.

Analýzu jsme provedli sérií několika metodologických kroků. Nejprve byla lokalizována místa provozování jednotlivých služeb a infrastruktur v aktuálních i historických datech. Tam, kde to bylo možné, byla provedena přesná lokalizace pomocí prostorových souřadnic. Pokud nebylo možné lokalizovat určitou službu nebo infrastrukturu přesně (zejména v historických datech), byla identifikována alespoň obec, v níž byla služba či infrastruktura provozována. Následně byly jednotlivé obce a sídla klasifikovány podle toho, zda jsou určitou službou či infrastrukturou vybaveny, nebo nikoliv, a byla provedena analýza sídelně strukturální vybavenosti a jejích determinant. V dalším kroku byla za pomoci dostupných historických dat zjišťována dynamika vybavenosti v uplynulých letech. V posledním kroku byla v detailním prostorovém měřítku spočítána prostorová dostupnost jednotlivých typů služeb a infrastruktur. Podrobnosti o metodologii a použitých datech jsou uvedeny na konci knihy v Metodologickém a datovém dodatku.

Na tomto místě ještě upozorňujeme čtenáře na nutnou obezřetnost při interpretaci nalezených souvislostí mezi vybaveností obcí a jejich charakteristikami. Statistická analýza dokáže spolehlivě zjistit, jestli existuje souvislost například mezi příjmovou úrovní obyvatel obce a její vybaveností. Takové zjištění ale neznamená, že příjmy obyvatel přímo ovlivňují vybavenost. V mnoha případech je tomu spíše tak, že mezi oběma korelujícími znaky není přímá kauzální souvislost. Jejich korelace může být projevem jiných, komplexnějších příčin. K souhrnným interpretacím nalezených souvislostí se vracíme v závěru každé kapitoly. Rovněž upozorňujeme na to, že naše analýzy nesledují kvalitativní rozdíly mezi různými zařízeními. Použitá data nedokážou odlišit například vesnickou hospodu bez nabídky teplých jídel od plnohodnotné restaurace nebo baru.

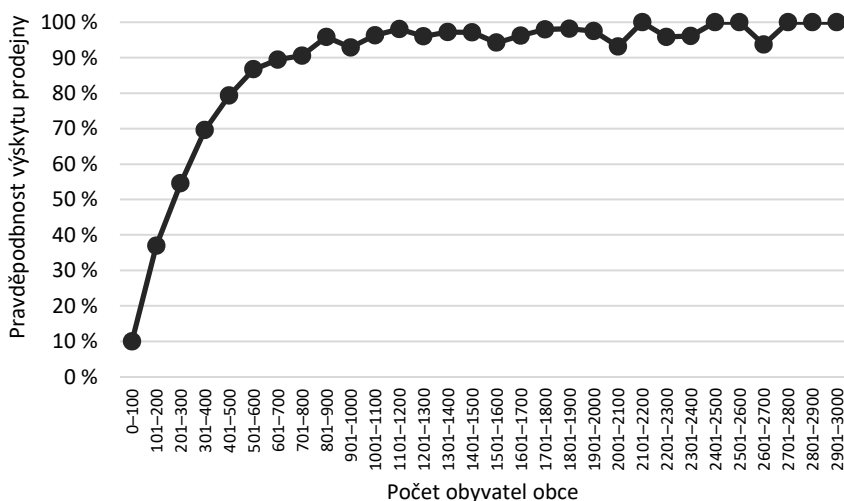
3.1 Prodejny potravin

Pro analýzu aktuální sídelně strukturní vybavenosti obcí a sídel prodejny potravin využíváme soubor získaný terénním šetřením Sdružení místních samospráv (SMS) v roce 2018.

Závislost lokalizace prodejny potravin na velikosti obce a sídla

Pravděpodobnost existence prodejny potravin je závislá na počtu obyvatel obce (Graf 1).

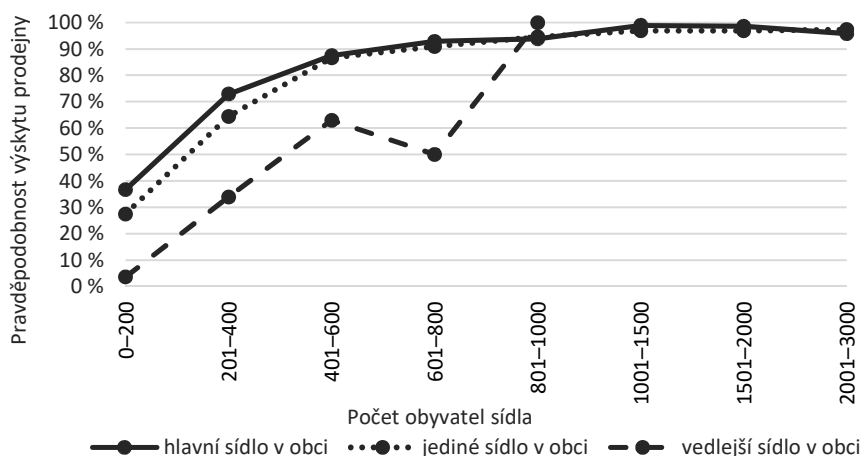
Graf 1: Pravděpodobnost lokalizace prodejny potravin v závislosti na velikosti obce, 2018

Pokud sledujeme vybavenost detailněji, na úrovni částí obcí, které tvoří jednotlivé sídelní útvary, z nichž se skládá obec, vidíme, že pravděpodobnost lokalizace prodejny rovněž silně závisí na velikosti sídla, zároveň je ale podstatné, jaký sídelní status dané sídlo má. Sídla mohou nabývat tří typů statusu. Může se jednat o 1) jediné sídlo v obci, 2) hlavní, tedy největší sídlo v obci, která se skládá z několika sídel, a 3) vedlejší, tedy nikoli největší sídlo v obci, která se skládá z více sídel. Sídla prvního a druhého typu jsou vybavena prodejnou potravin zhruba stejně často. Ve velikostní kategorii 200–400 obyvatel jsou již vybaveny dvě třetiny sídel. Sídla třetí kategorie, tedy taková, která tvoří vedlejší

část obce, jsou ovšem vybavena prodejny potravin hůře, a dvoutřetinové vybavenosti dosahují sídla tohoto typu až od velikosti 800–1000 obyvatel (Graf 2).⁴

Graf 2: Pravděpodobnost lokalizace prodejny potravin v závislosti na velikosti sídla a jeho typu, 2018

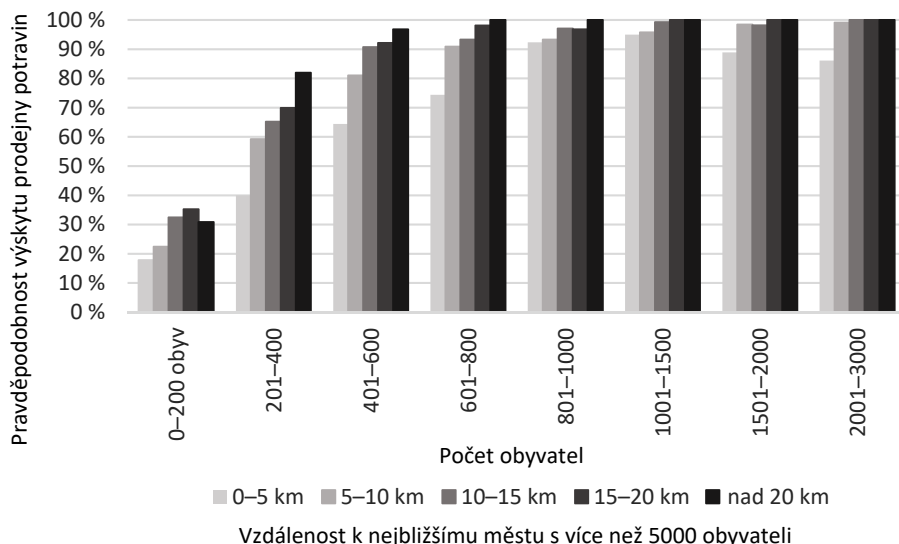

Vybavenost prodejnou potravin v souvislosti s polohou obce, demografickými charakteristikami obce, ekonomickou situací v obci a mírou turistického ruchu

Pravděpodobnost, že obec bude vybavena prodejnou potravin, výrazně narůstá s rostoucí vzdáleností obce od měst. Vliv se projevuje jak u vzdálenosti od malých měst s více než 5000 obyvateli, tak u vzdálenosti od měst s více než 10 000 obyvateli. Můžeme tak konstatovat, že prodejny potravin jsou nadstandardně vybaveny obce v mikroregionálně odlehlých polohách. Mezoregionální odlehlost, tedy poloha obce vůči městům s více než 50 000 obyvateli, hraje jen podružnou roli. Graf 3 zobrazuje podíl obcí vybavených prodejnou potravin s ohledem na velikost obce a vzdálenost od nejbližšího města s více než 5000 obyvateli. Ukazuje, že s rostoucí vzdáleností od města pravděpodobnost lokalizace prodejny potravin v obci prudce narůstá. U obcí s 200–400 obyvateli činí rozdíl mezi obcemi v nejmenší a největší vzdálenosti k městu 40 procentních bodů.

⁴ Analýzu omezuje na obce s méně než 3000 obyvateli. Proto nejsou uvedeny údaje o vedlejších sídlech s více než 1000 obyvatel, protože v malých obcích se taková sídla nevyskytují.

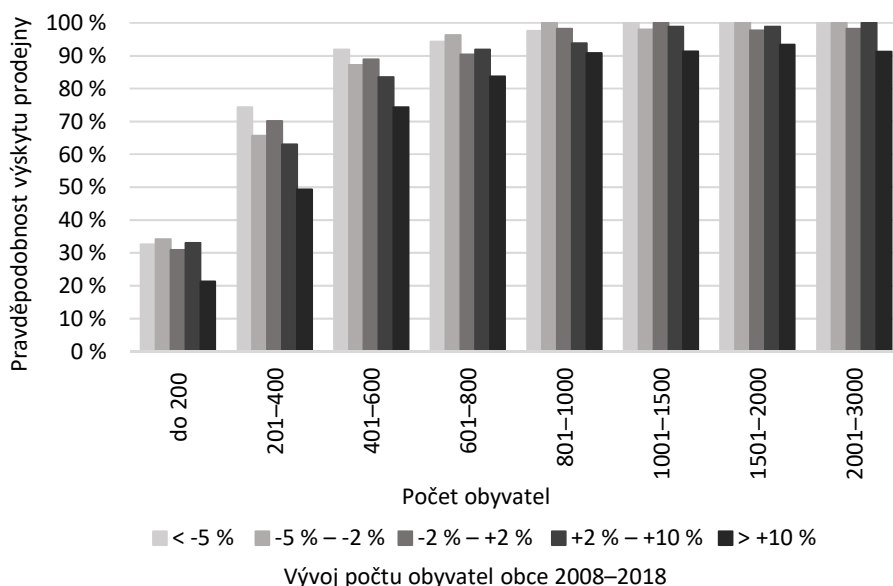
Graf 3: Pravděpodobnost lokalizace prodejny potravin v závislosti na velikosti obce a její vzdálenosti od města s více než 5000 obyvateli, 2018

Pravděpodobnost existence prodejny potravin je o něco vyšší také v obcích se starším obyvatelstvem, tedy s vyšší hodnotou indexu stárnutí. Rozdíly se projevují především u menších obcí. Rozdíly v pravděpodobnosti lokalizace prodejny potravin mezi obcemi s nejmladším a nejstarším obyvatelstvem dosahují až 20 procentních bodů.

Podobnou souvislost lze zaznamenat rovněž u populačního vývoje. Prodejny potravin jsou častěji lokalizovány v obcích, které ztrácejí populaci, naopak populačně rostoucí obce mají prodejnu s menší pravděpodobností (viz Graf 4). Tato souvislost se opět projevuje zřetelněji zejména u menších obcí. Nejzřetelněji je vidět u obcí s 400–600 obyvateli. Obce této velikosti, které v letech 2009–2018 ztratily více než 5 % obyvatel, mají prodejnu se 75% pravděpodobností. Naproti tomu populačně rostoucí obce, které narostly o více než 10 % obyvatel, mají prodejnu jen v polovině případů. Tento jev souvisí zřejmě mimo jiné se setrvačností existence prodejny v obci. V rostoucích obcích, kde přibývá potenciálních zákazníků, trvá poměrně dlouho, než nová prodejna vznikne, pokud k tomu vůbec dojde. Naopak u obcí, které se zvolna vylidňují, dochází k zániku prodejen pomalu nebo prodejny v těchto obcích přetrvávají.

Graf 4: Pravděpodobnost lokalizace prodejny potravin v závislosti na velikosti obce a jejím populačním vývoji v letech 2009–2018, 2018

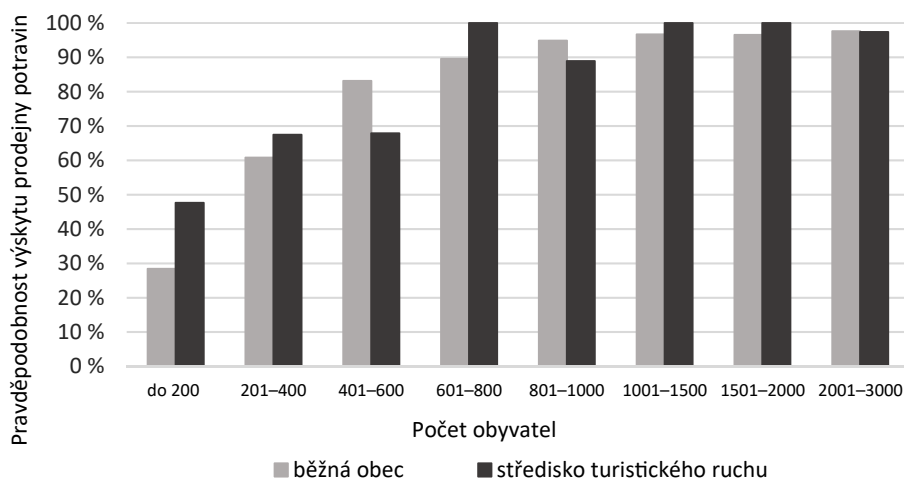

Ekonomické charakteristiky obce souvisí s lokalizací prodejny potravin relativně slabě. Míra nezaměstnanosti v obci s pravděpodobností existence prodejny nesouvisí. Průměrná mzda jistou souvislost vykazuje. S rostoucí průměrnou mzdou pravděpodobnost existence prodejny slabě klesá. Prodejny jsou tedy častěji lokalizovány v obcích, jejichž obyvatelé mají nižší příjmy. Rozdíly ale nejsou příliš výrazné.

Posledním testovaným kritériem pro existenci prodejny v obci je výrazný turistický ruch v obci. Analýza prokázala, že turistický ruch je významným faktorem lokalizace prodejny v obci v případě nejmenších obcí (viz Graf 5). U nejmenších obcí s méně než 200 obyvateli je ve střediscích turistického ruchu pravděpodobnost lokalizace prodejny téměř o 20 procentních bodů vyšší, u obcí s 200–400 obyvateli se pravděpodobnost zvyšuje o sedm procentních bodů. U ještě větších obcí ovšem přestává být vliv turistického ruchu významným faktorem.⁵

⁵ V některých velikostních kategoriích je ve střediscích cestovního ruchu pravděpodobnost lokalizace prodejny dokonce menší. Je ale třeba vzít v úvahu, že středisek cestovního ruchu je málo, takže statistika vychází při detailním velikostním členění z nízkých absolutních čísel.

Graf 5: Pravděpodobnost lokalizace prodejny potravin v závislosti na velikosti obce a turistickém ruchu, 2018

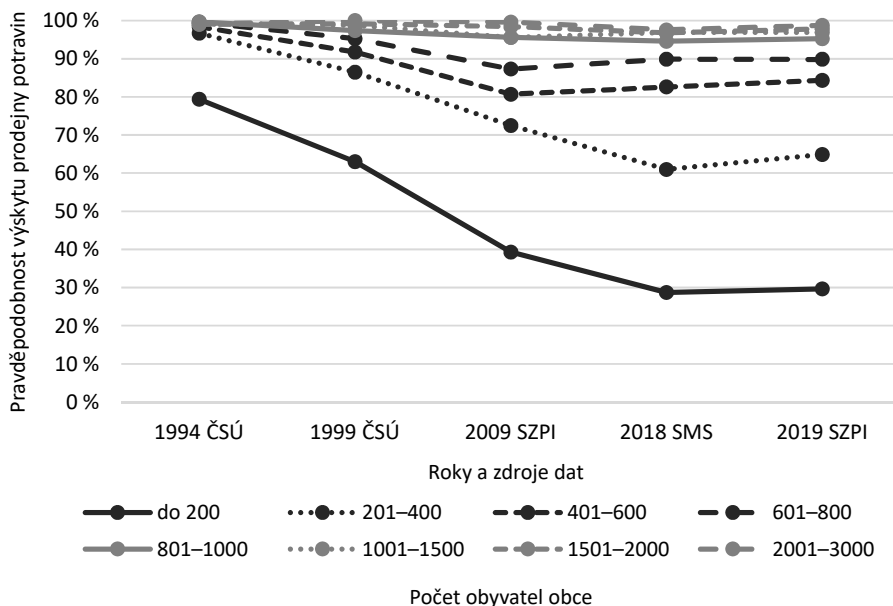
Proměny vybavenosti malých obcí prodejny potravin

Vybavenost malých obcí prodejny potravin prošla v uplynulých 25 letech výrazný vývojem, který se projevil poklesem vybavenosti v obcích do 800 obyvatel. Nejvýraznější pokles postihl nejmenší obce s méně než 200 obyvateli. Zatímco v roce 1994 mělo prodejnu potravin 80 % těchto nejmenších obcí, v roce 2019 to bylo již jen kolem 30 %. U větších obcí nebyl pokles tak citelný, ale stále je zřetelný. Z téměř úplné vybavenosti obcí s 200–400 obyvateli jich v roce 2019 mělo prodejnu jen cca 70 %.⁶ Průběh tohoto poklesu zachycuje Graf 6. Ukazuje, že k nejrychlejšímu poklesu podílu obcí vybavených prodejnou potravin došlo už ve druhé polovině 90. let, kdy u nejmenších obcí poklesl tento podíl během pěti let o 16 procentních bodů. Mezi roky 1999 a 2009 pak pokles pokračoval o dalších 24 procentních bodů. V poslední dekádě ovšem pokles výrazně zpomalil, u obcí s více než 400 obyvateli se dokonce praktic-

⁶ V grafu znázorňujícím časové proměny vybavenosti volíme jako aktuální soubor pro prodejny potravin soubor z roku 2019 od Státní zemědělské a potravinářské inspekce, protože umožňuje porovnání s daty ze stejného zdroje z roku 2009. Soubor SMS z roku 2018, který jsme použili pro analýzu aktuální sídelně strukturní vybavenosti, obsahuje ovšem o něco méně prodejen a zároveň ho považujeme za validnější datový zdroj. Můžeme se tedy domnívat, že v roce 2009 i v roce 2019 bylo prodejen o něco méně, než naznačuje Graf 6, nicméně předpokládáme, že rychlost poklesu v letech 2009–2019 je v grafu zachycena spolehlivěji než s využitím dat ze SMS.

ky zastavil. Vzhledem k nízké validitě lokalizačních dat ze Státní zemědělské a potravinářské inspekce nelze zastavení poklesu vybavenosti obcí prodejny potravin považovat za zcela spolehlivě prokázané, nicméně je vysoce pravděpodobné. K podobným výsledkům o poklesu počtu prodejen ve venkovských obcích ostatně dopěli i Šilhan a Kunc (2020).

Graf 6: Časové proměny vybavenosti malých obcí prodejnou potravin, 1994–2019

Dílčí shrnutí

Analýza sídelně strukturní vybavenosti obcí a sídel prodejny potravin poskytuje ve svém souhrnu poměrně zřetelný obrázek. Prodejny potravin se běžně vyskytují i v malých obcích. Už většina obcí s 300–400 obyvateli má zpravidla k dispozici prodejnu. Na úrovni sídel lze sledovat, že sídla, která tvoří hlavní částí obcí nebo jsou jedinými částmi obcí, jsou prodejny vybavena výrazně lépe než sídla vedlejší. Z regionálního hlediska je patrné, že obce v mikroregionálně odlehlých polohách jsou prodejny vybaveny lépe než obce v blízkosti měst. Totéž platí pro obce se starší věkovou strukturou, pro obce, které se vylidňují nebo populačně stagnují, a pro ty, jejichž obyvatelé mají nižší příjmy. Všechny tyto charakteristiky jsou typické pro obce v území, pro které se

v odborné literatuře vžil název periferie, resp. vnitřní periferie (Musil, Müller 2008). Relativně lepší vybavenost periferních obcí má zřejmě komplexní příčiny. Patří mezi ně setrvačnost vybavenosti, která má tendenci v obcích přetrvávat i z doby, kdy měly více obyvatel, ale také menší intenzita vyjížděky, která zvyšuje význam lokálních služeb v obci. Svou roli může hrát i nižší mobilita obyvatel periferních obcí a nižší mobilita seniorů. Význam mohou mít rovněž kulturní faktory a dlouhodobé nákupní zvyklosti, které procházejí jen pomalými změnami. Turistický ruch má na vybavenost prodejnami potravin rovněž pozitivní vliv, vytváří zřejmě doplňkovou poptávku, která umožňuje fungovat prodejnám potravin i v některých turisticky atraktivních obcích nejmenší velikosti.

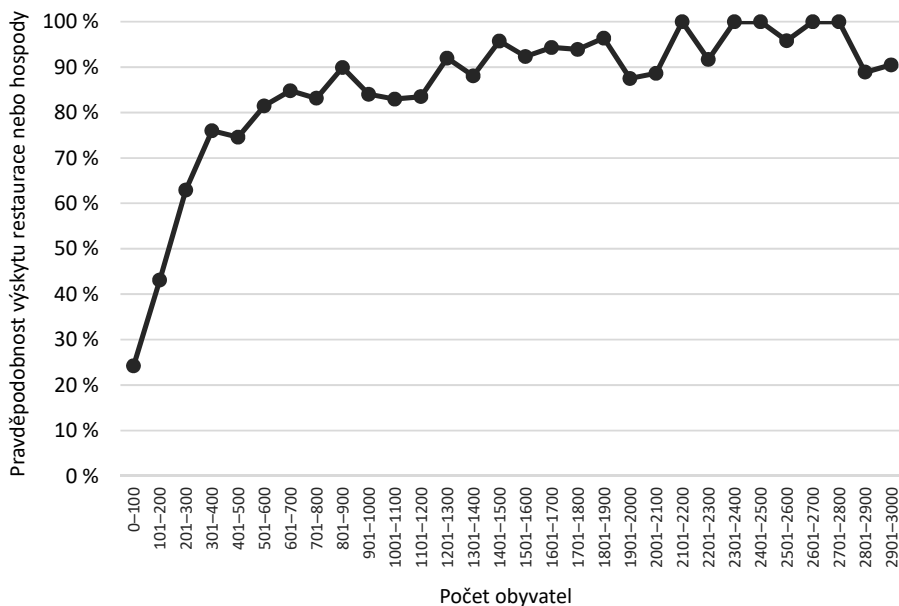
3.2 Restaurace a hospody

Společně s prodejnami potravin patří k často diskutovaným prvkům občanské vybavenosti venkovských obcí různé druhy restauračních zařízení a hospod. Pro analýzu aktuální sídelně strukturní vybavenosti obcí restauracemi nebo hospodami využíváme soubor získaný terénním šetřením SMS v roce 2018.

Závislost lokalizace restaurace/hospody na velikosti obce a sídla

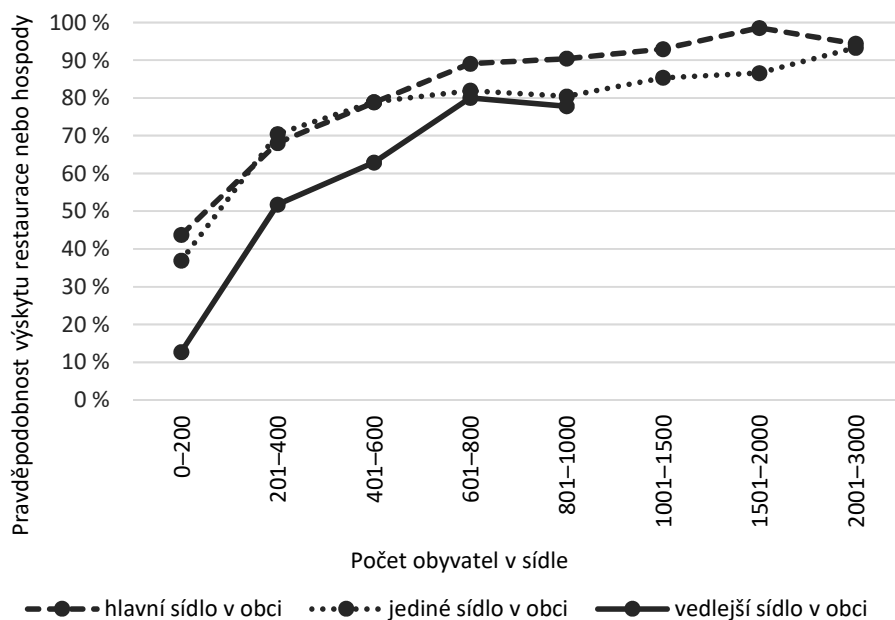
Graf 7 znázorňuje, jaká je pravděpodobnost existence restaurace nebo hospody v obcích různých velikostních kategorií. Už obce s více než 200 obyvateli dosahují téměř dvoutřetinové vybavenosti. Hospody a restaurace jsou tak v malých obcích zastoupeny o něco četněji než prodejny potravin a jsou hned po hřištích nejběžnějším druhem občanské vybavenosti nejmenších obcí. Jejich výskyt se ovšem s rostoucí velikostí obce zvětšuje o něco pomaleji než u ostatních druhů vybavenosti a ani obce s více než 1500 obyvateli nejsou restauracemi či hospodami vybaveny ze 100 %.

Graf 7: Pravděpodobnost lokalizace restaurace nebo hospody v závislosti na velikosti obce, 2018

Analýza vybavenosti na úrovni jednotlivých sídel, resp. částí obcí, ukazuje podobně jako v případě prodejen potravin, že vedlejší sídla obcí jsou restauracemi či hospodami vybavena relativně hůře než sídla hlavní nebo jediná. Rozdíl se smazává až u sídel s více než 600 obyvateli. Nejvýraznější rozdíl je přitom u nejmenších sídel s méně než 200 obyvateli. Zatímco hlavní a jediná sídla mají i s takto nízkým počtem obyvatel restauraci nebo hospodu zhruba ve 40 % případů, vedlejší sídla jsou vybavena jen z cca 13 % (Graf 8).

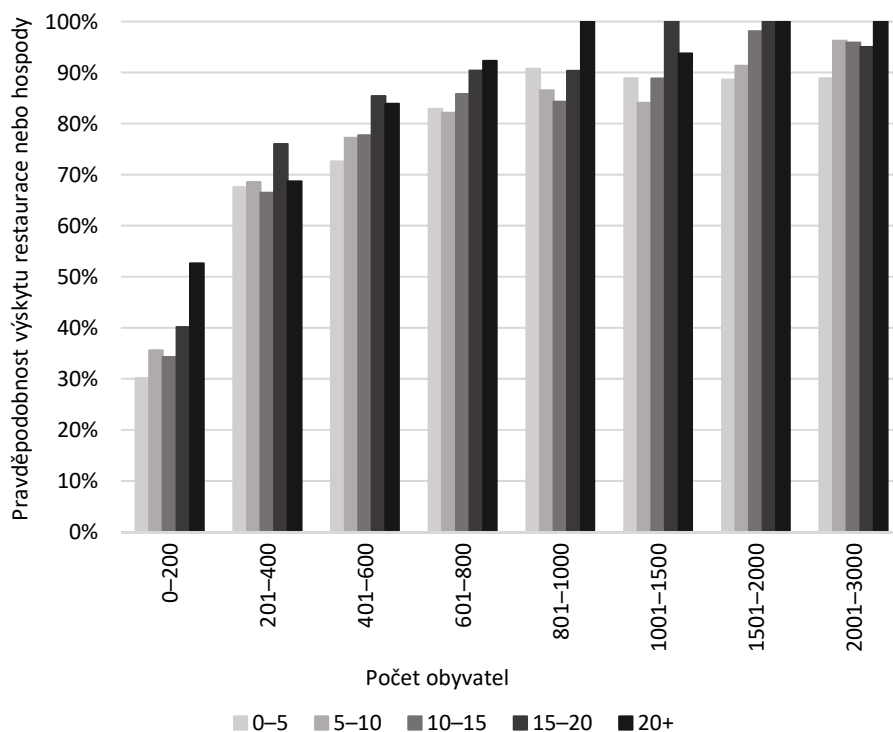
Graf 8: Pravděpodobnost lokalizace restaurace nebo hospody v závislosti na velikosti sídla a jeho typu, 2018

Vybavenost restaurací nebo hospodou v souvislosti s polohou obce vůči sídelním centrům, demografickými charakteristikami obce, ekonomickou situací v obci a mírou turistického ruchu

Stejně jako v případě prodejen potravin jsou i restauracemi, potažmo hospodami lépe vybaveny obce ležící v mikroregionálně odlehle poloze. Na vybavenost hospodou či restaurací má vliv vzdálenost obce od měst nad 5000 obyvatel i vzdálenost od měst nad 10 000 obyvatel. Naopak vzdálenost od velkých měst s více než 50 000 obyvateli na vybavenost hospodou či restaurací vliv nemá. Souvislost se vzdáleností od měst se nejsilněji projevuje u nejmenších obcí s méně než 200 obyvateli. Restauraci nebo hospodu má více než 50 % obcí s méně než 200 obyvateli, pokud leží více než 20 km od nejbližšího města s více než 5000 obyvateli. Ve slabší míře se tato souvislost týká i obcí větších (viz Graf 9).

Graf 9: Pravděpodobnost lokalizace restaurace nebo hospody v závislosti na velikosti obce a její vzdálenosti od města s více než 5000 obyvateli, 2018

Vzdálenost po silnici od nejbližšího města s více než 5 000 obyvateli

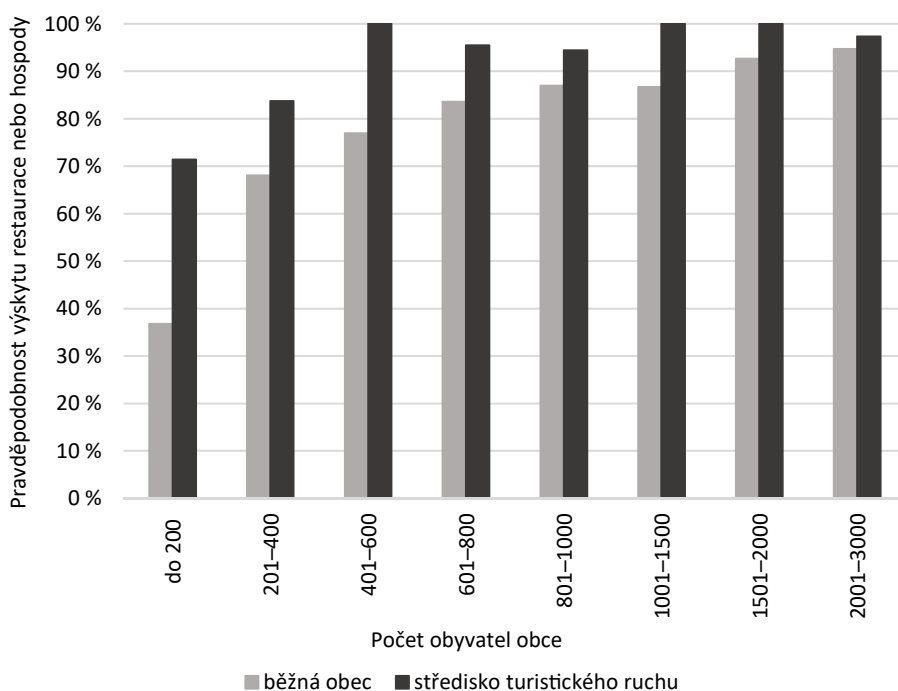
Lokalizace hospody nebo restaurace nijak nesouvisí s věkovou strukturou obyvatelstva obcí ani s jejich populačním vývojem. Rostoucí obce mají restauraci se stejnou pravděpodobností jako populačně stabilní obce nebo ty, které ztrácejí obyvatelstvo. Toto zjištění naznačuje, že existence restaurace nebo hospody má na rozdíl od prodejny potravin poměrně malou časovou setrvačnost a jejich existence rychle reaguje na změnu počtu obyvatel. V rostoucích obcích záhy vznikají restaurace v okamžiku, kdy je pro ně vytvořena dostatečná poptávka. Naopak ve vylidňujících se obcích restaurace zanikají.

Slabou souvislost s lokalizací restaurací nebo hospod mají socioekonomické charakteristiky obcí, a to konkrétně průměrná výše mezd v obci. Pro nejmenší obce platí, že o něco vyšší pravděpodobnost lokalizace hospody nebo restau-

race mají obce, jejichž obyvatelé mají vyšší příjmy. Jedná se ovšem o velmi slabý efekt (12 procentních bodů rozdílu mezi obcemi s nejnižšími a nejvyššími příjmy). U větších obcí tento efekt mizí. Míra nezaměstnanosti s výskytem hospod nesouvisí vůbec.

Silný vliv na existenci restaurací a hospod má turistický ruch. V obcích, které jsou středisky turistického ruchu, jsou tato zařízení umístěna s výrazně vyšší pravděpodobností než v ostatních srovnatelných obcích. U nejmenších obcí do 200 obyvatel činí rozdíl 34 procentních bodů (viz Graf 10).

Graf 10: Pravděpodobnost lokalizace restaurace nebo hospody v závislosti na velikosti obce a turistickém ruchu, 2018

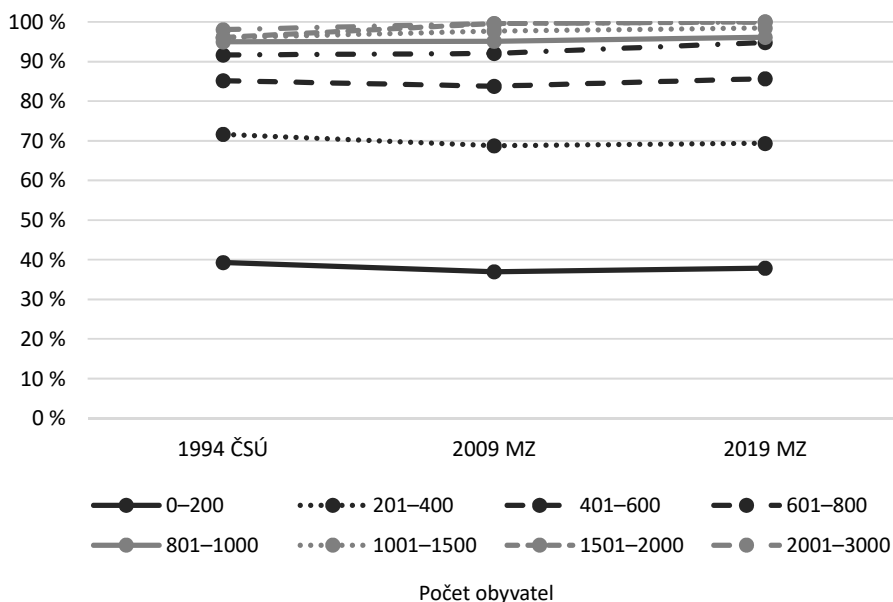
Proměny vybavenosti malých obcí restauracemi a hospodami

Při sledování časových proměn vybavenosti obcí restauracemi a hospodami využíváme nejstarší data z roku 1994 z Českého statistického úřadu. Pro novější roky Český statistický úřad žádnými srovnatelnými daty nedisponuje. Využí-

váme proto pro srovnání dva časové body (2009 a 2019) z evidence krajských hygienických stanic, agregované Ministerstvem zdravotnictví.⁷

Data naznačují, že vybavenost hospodami a restauracemi v posledních 25 letech neprochází žádným zásadním vývojem. Podíly vybavených obcí byly v roce 1994 prakticky totožné s podíly obcí vybavených v roce 2019. Na rozdíl od prodejen potravin tak nelze pozorovat žádný pokles vybavenosti malých obcí, dokonce ani pokles vybavenosti nejmenších obcí (viz Graf 11).

Graf 11: Časové proměny vybavenosti malých obcí restauracemi nebo hospodami, 1994–2019

Dílčí shrnutí

V souhrnném hodnocení sídelně strukturální vybavenosti malých obcí restauracemi a hospodami lze poukázat na následující skutečnosti: Restaurace, potažmo hospody představují velmi běžný prvek vybavenosti malých obcí. Jsou dokonce nejčastějším prvkem vybavenosti hned po různých typech hřišť. Ze-

⁷ Podobně jako v případě hodnocení časového vývoje vybavenosti prodejnami potravin tak používáme jiný datový zdroj než při hodnocení sídelně strukturální vybavenosti. Tato data jsou méně validní než data SMS z roku 2018, ale umožňují časové srovnání.

jména jsou restaurace běžné i ve velmi malých sídlech, pokud tvoří hlavní nebo jedinou část obce. Zároveň je vybavenost restauracemi a hospodami v posledních 25 letech v podstatě stabilní a podíly vybavených obcí se nemění. O něco lépe jsou restauracemi a obcemi vybaveny obce v mikroregionálně odlehle poloze. Naopak mezoregionální odlehlost, tedy vzdálenost od větších měst, s vybaveností restauracemi a hospodami nesouvisí. Dokonce i prstence rychle rostoucích suburbánních obcí jsou hospodami vybaveny podobně často jako odlehlejší a populačně stabilní obce. To je relativně výjimečné. U řady jiných služeb (např. prodejny potravin, školy, pošta) rychlý populační růst relativní vybavenost obce snižuje, protože vznik nových služeb se časově zpožďuje za populačním růstem. V případě restaurací a hospod se naopak zdá, že jejich existence reaguje na populační změny dosti pružně. Zároveň je pravděpodobné, že nově vznikající restaurační zařízení v příměstských obcích se kvalitativně výrazně odlišují od zařízení v periferněji položených obcích a reagují na odlišný typ poptávky.

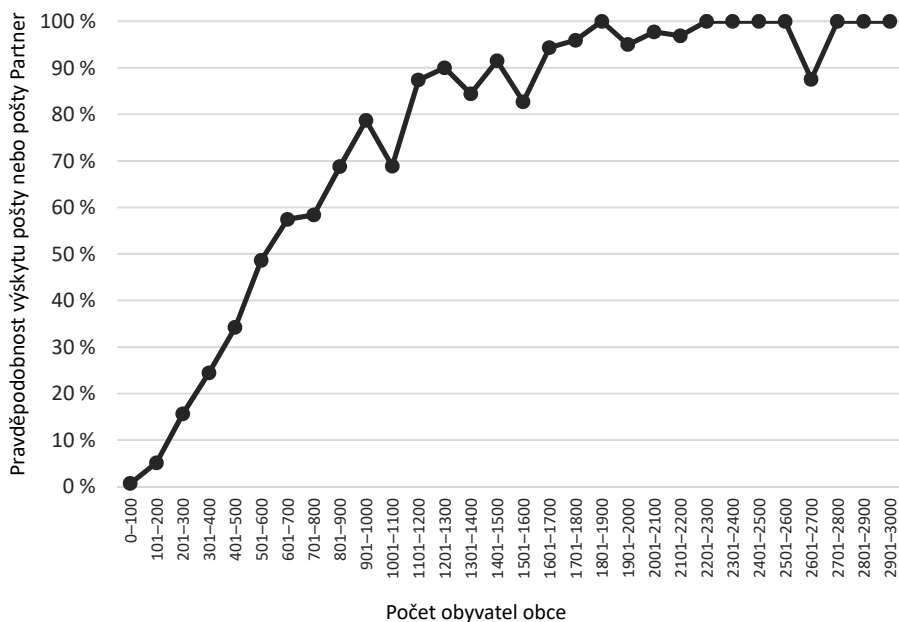
3.3 Pošty

Pro analýzu aktuální sídelně strukturní vybavenosti obcí poštami využíváme soubor Českého úřadu zeměměřického a katastrálního (ČÚZK) z roku 2019.

Závislost lokalizace pošty nebo provozovny pošta Partner na velikosti obce a sídla

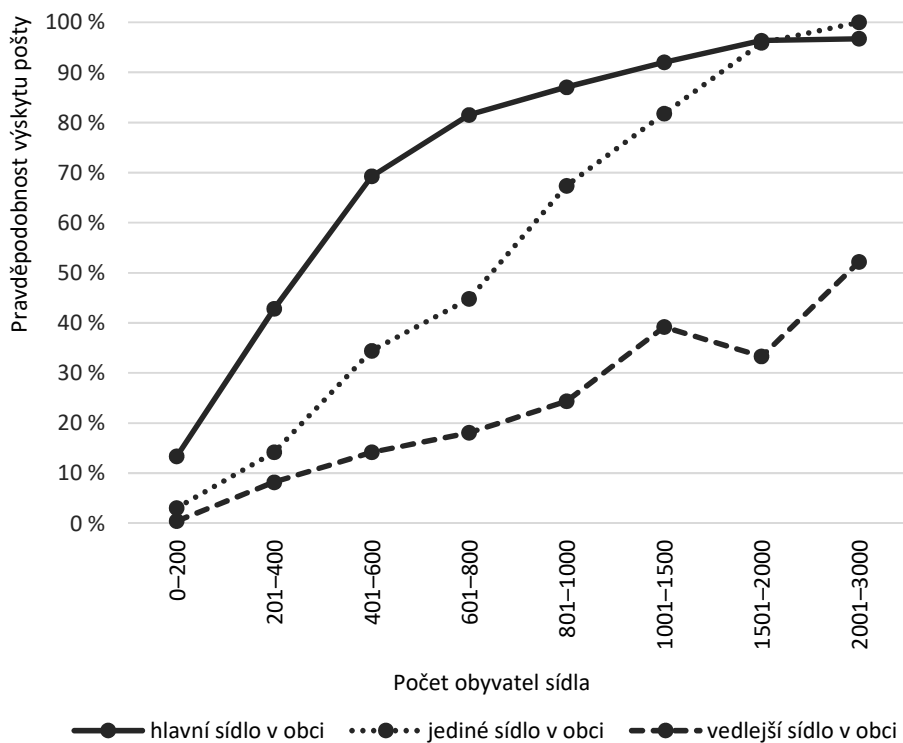
Graf 12 znázorňuje, jaká je pravděpodobnost existence pošty v obcích různých velikostních kategorií. Od velikostní kategorie 800–900 obyvatel jsou poštou vybaveny více než dvě třetiny obcí.

Graf 12: Pravděpodobnost lokalizace pošty v závislosti na velikosti obce, 2019

Pokud sledujeme vybavenost detailněji, na úrovni sídel, vidíme, že pro poštu platí velmi silně vzorec, který bylo možné ve slabší podobě sledovat i u jiných typů služeb. Sídla, která tvoří hlavní součást obce, jsou vybavena výrazně lépe než sídla, která jsou jedinými sídly v obci. Ještě výrazně hůře jsou ovšem vybavena vedlejší sídla obcí. U hlavních sídel dosahuje pošta dvoutřetinové vybavenosti už ve velikostní kategorii 400–600 obyvatel. Vedlejší sídla ovšem nejsou poštou vybavena ze dvou třetin ani ve velikostní kategorii 2000–3000 obyvatel (Graf 13).

Graf 13: Pravděpodobnost lokalizace pošty v závislosti na velikosti sídla a jeho typu, 2019

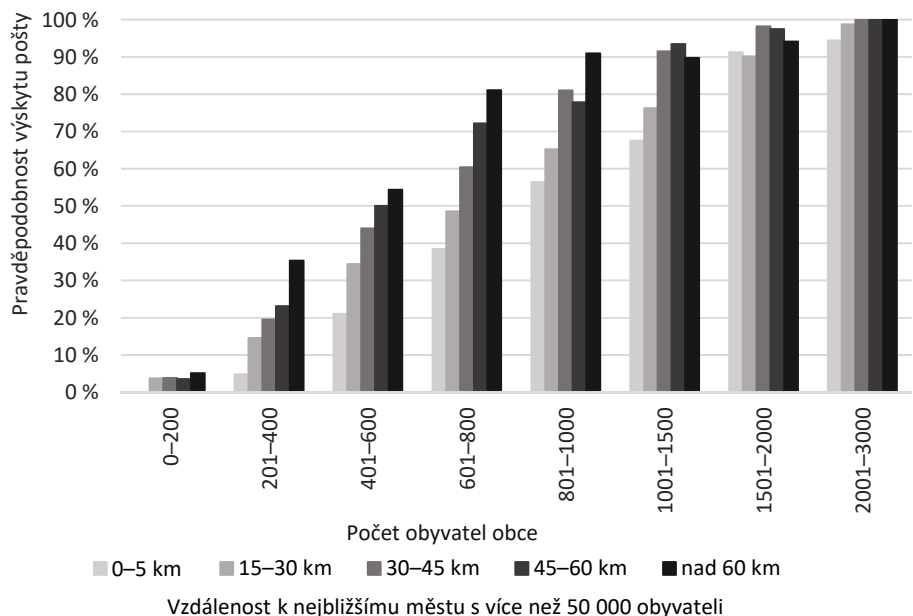

Vybavenost poštou v souvislosti s polohou obce vůči sídelním centřům, demografickými charakteristikami obce, ekonomickou situací v obci a mírou turistického ruchu

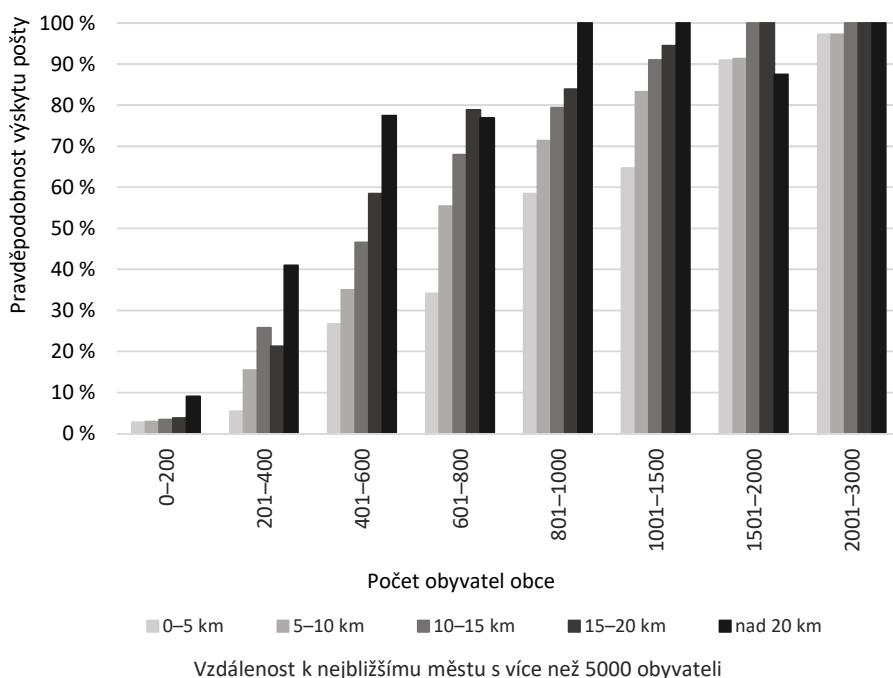
Pravděpodobnost, že obec bude vybavena poštou, výrazně narůstá se zvětšující se vzdáleností obce od měst. Vliv se projevuje u vzdálenosti od malých měst s více než 5000 obyvateli, u vzdálenosti od měst s více než 10 000 obyvateli, ale i u vzdálenosti od velkých měst s více než 50 000 obyvateli. Můžeme tak konstatovat, že poštami jsou nadstandardně vybaveny obce v mikroregionálně i mezoregionálně odlehlých polohách. Graf 14 a Graf 15 zobrazují podíl obcí vybavených poštou pro různě velké obce ležící v různé vzdálenosti od nejbližšího města s více než 50 000 obyvateli a s více než 5000 obyvateli. Ukazují, že s rostoucí vzdáleností od měst pravděpodobnost lokalizace pošty v obci prudce narůstá. U obcí, které leží ve výrazně periferní poloze, je pošta běžným stan-

dardem již od populační velikosti 600 obyvatel, ale velice často se objevuje i v ještě menších, periferních obcích.

Graf 14: Pravděpodobnost lokalizace pošty v závislosti na velikosti obce a její vzdálenosti od města s více než 50 000 obyvateli, 2019

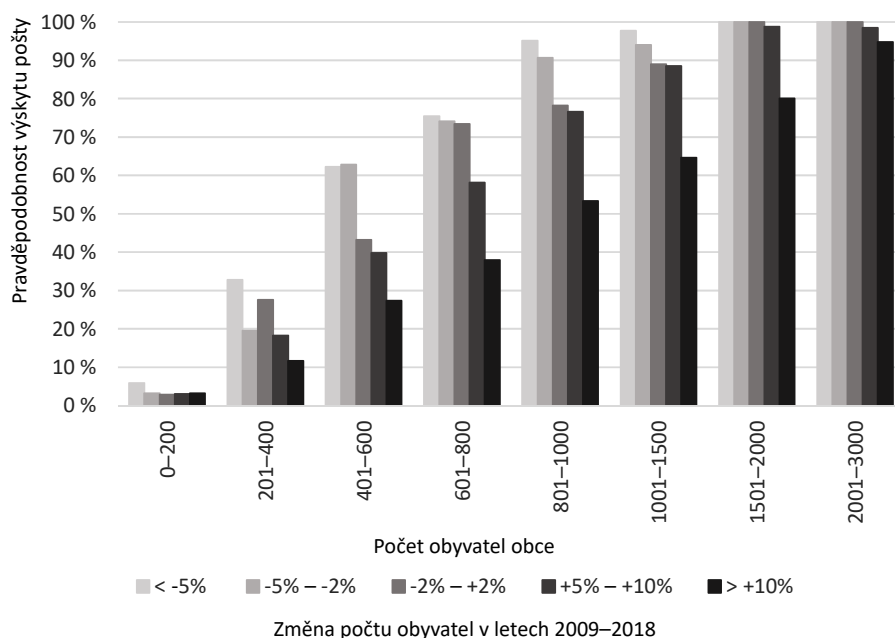
Graf 15: Pravděpodobnost lokalizace pošty v závislosti na velikosti obce a její vzdálenosti od města s více než 5000 obyvateli, 2019

Pravděpodobnost existence pošty v obci zřetelně souvisí též s věkovým profilem obce. Podobně jako u řady dalších typů občanské vybavenosti je tato pravděpodobnost vyšší v obcích se starším obyvatelstvem, tedy s vyšší hodnotou indexu stáří. Rozdíly se projevují především u obcí s více než 400 obyvateli. Rozdíly v pravděpodobnosti lokalizace prodejny potravin mezi obcemi s nejmladším a nejstarším obyvatelstvem u nich dosahují více než 30 procentních bodů.

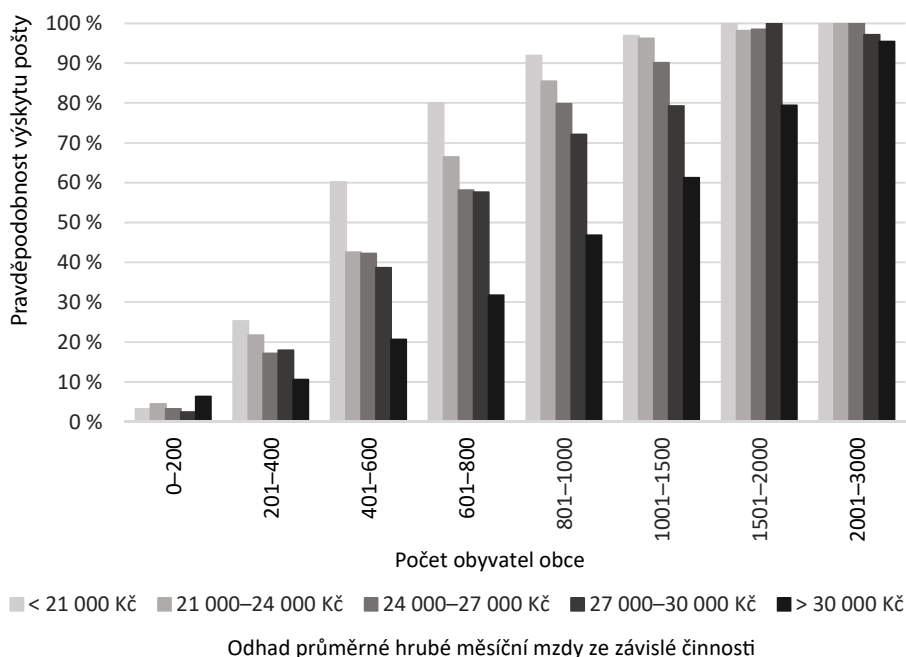
Podobnou souvislost lze zaznamenat rovněž u populačního vývoje. Pošty jsou častěji lokalizovány v obcích, které ztrácejí populaci, naopak populačně rostoucí obce mají menší pravděpodobnost existence prodejny (viz Graf 16). Tato souvislost se opět projevuje zřetelněji u obcí s více než 400 obyvateli. Podobně jako u dalších infrastruktur a služeb souvisí tento jev zřejmě se setrvačností existence či neexistence pošty v obcích a zároveň je to odraz lepší vybavenosti obcí v odlehlých polohách.

Graf 16: Pravděpodobnost lokalizace pošty v závislosti na velikosti obce a jejím populačním vývoji v letech 2009–2018, 2018

Analýza souvislostí lokalizace pošty se socioekonomickými charakteristikami obcí ukazuje, že poštou jsou významně častěji vybaveny obce s podprůměrnou mzdovou úrovní (Graf 17), o něco slabší souvislost má rovněž míra nezaměstnanosti. Obce s vyšší nezaměstnaností jsou vybaveny lépe. Obě zjištěné souvislosti zjevně souvisí s mikro- i mezoregionální periferností, které se v případě pošty ukázaly být významným lokalizačním faktorem. Periferní obce mají horší socioekonomické charakteristiky a zároveň podstatně vyšší šanci být vybaveny poštou.

Graf 17: Pravděpodobnost lokalizace pošty v závislosti na velikosti obce a mzdové úrovni jejích obyvatel (2017), 2018

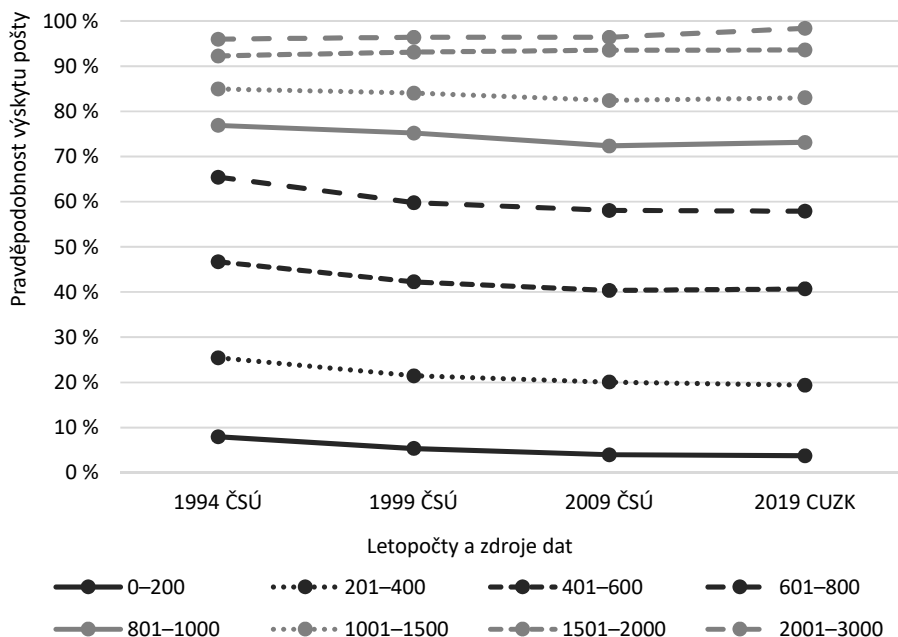
Výrazný vliv na pravděpodobnost lokalizace pošty má rovněž turistický ruch. Obce označené jako středisko turistického ruchu mají systematicky až o 40 procentních bodů vyšší pravděpodobnost na umístění pošty ve srovnání s ostatními obcemi stejné velikosti. Tato souvislost se projevuje i u nejmenších obcí. Poštu má čtvrtina obcí do 200 obyvatel, které jsou střediskem turistického ruchu (oproti zanedbatelným 3 % běžných obcí této velikosti), a dokonce téměř 60 % středisek turistického ruchu z kategorie 200–400 obyvatel ve srovnání s méně než 20 % jiných obcí této velikosti.

Proměny sídelně strukturní vybavenosti malých obcí poštou

Vybavenost malých obcí poštami se za posledních 25 let příliš výrazně nezměnila. Ve všech velikostních kategoriích obcí pozorujeme pokles, ale pouze v jednotkách procent. Tento slabý pokles byl navíc výraznější v 90. letech 20. století, poté následovala spíše stagnace. Nepatrné změny obcí, které jsou nebo nejsou poštou vybaveny, ovšem mohou zakrývat kvalitativní změnu projevující se

změnou charakteru jednotlivých poštovních poboček. Použitá data neumožňují rozlišit mezi pobočkami, které poskytují kompletní poštovní služby, a těmi, které mají omezené spektrum služeb. Rovněž nerozlišují mezi místy, kde jsou poštovní služby provozovány jiným subjektem formou pošta Partner, a místy, kde služby provozuje přímo Česká pošta.

Graf 18: Časové proměny vybavenosti malých obcí poštou, 1994–2019

Dílčí shrnutí

Analýza sídelně strukturní vybavenosti obcí a sídel poštou či službou pošta Partner poskytuje následující obrázek: Celková vybavenost poštou je o něco méně běžná než vybavenost prodejnou potravin nebo hospodou. Pošty se běžně vyskytují v obcích s více než 600 obyvateli. V hlavních sídlech obcí, která jsou tvořena více sídly, se ovšem už v kategorii 400–600 osob vyskytuje dvoutřetinná vybavenost. Vedlejší sídla jsou poštami vybavena mnohem méně často. Lokalizace pošty je dále výrazně ovlivněna mezoregionální a mikroregionální polohou obcí. Obce v odlehlých polohách jsou provozovny pošt vybaveny výrazně lépe než obce s dobrou dostupností do měst. Výrazně vyšší pravděpodobnost vybavenosti poštou mají i obce s demografickými a socioeconomic-

kými charakteristikami typickými pro periferní území: obce s nižšími příjmy, vyšší nezaměstnaností, starší věkovou strukturou a klesajícím počtem obyvatel. Podobně jako např. u prodejen potravin předpokládáme, že lepší vybavenost periferních obcí má komplexní příčiny. Patří mezi ně setrvačnost vybavenosti, která má tendenci v obcích přetrvávat z doby, kdy měly více obyvatel, ale také menší intenzita vyjížděky, která zvyšuje význam lokálních služeb v obci. Svou roli může hrát i nižší mobilita obyvatel periferních obcí a nižší mobilita seniorů. Význam mohou mít rovněž kulturní faktory a zvýšená poptávka po poštovních službách související s turistickým ruchem.

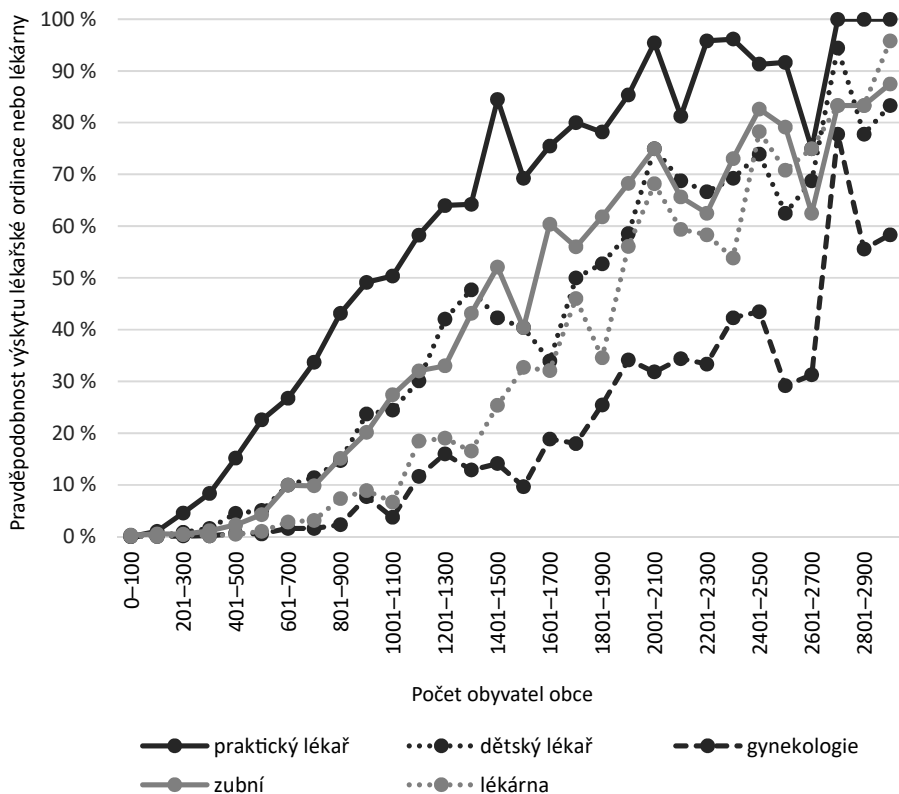
3.4 Lékařské ordinace a lékárny

Pro analýzu aktuální sídelně strukturní vybavenosti obcí základními lékařskými ordinacemi a lékárnami využíváme soubor Ústavu zdravotnických informací a statistiky ČR (ÚZIS) z roku 2019. Tento soubor obsahuje všechna místa poskytování vybraných lékařských služeb. Nerozlišuje přitom mezi hlavními a vedlejšími ordinacemi jednotlivých lékařů a nezohledňuje, jestli jsou ordinace otevřeny pět dní v týdnu, nebo jen ve vybrané dny.

Závislost lokalizace lékařských ordinací a lékáren na velikosti obce a sídla

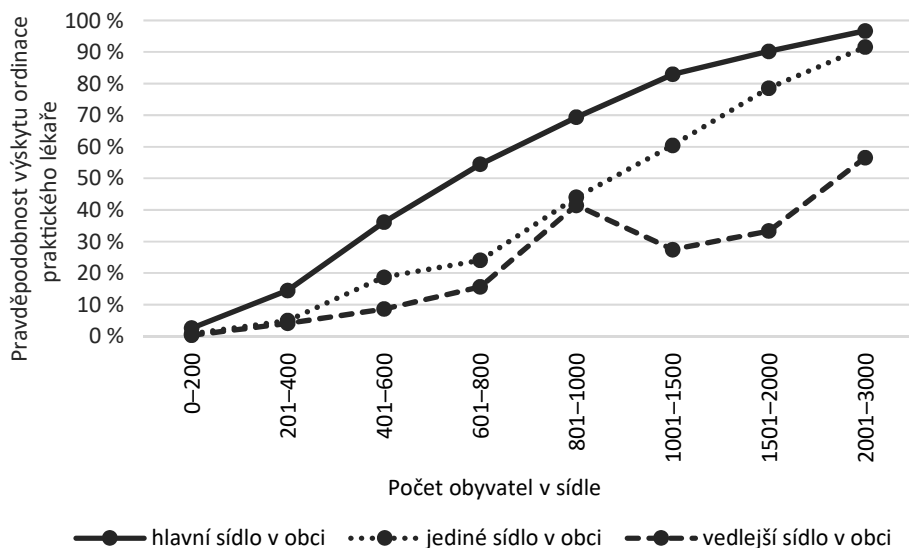
Graf 19 znázorňuje, jaká je pravděpodobnost existence jednotlivých lékařských ordinací a lékáren v obcích různých velikostních kategorií. Různé typy ordinací jsou v malých obcích zastoupeny s nestejnou pravděpodobností. Nejčastějším typem je ordinace praktického lékaře pro dospělé. Poněkud nižší zastoupení mají ordinace dětských lékařů, zubní ordinace a lékárny. Nejméně často se v malých obcích vyskytují gynekologické ordinace.

Graf 19: Pravděpodobnost lokalizace jednotlivých ordinací a lékáren v závislosti na velikosti obce, 2019

Sledujeme-li pravděpodobnost výskytu jednotlivých zdravotnických služeb na úrovni sídel, získáváme podobné křivky jako v případě sledování na úrovni obcí. Stejně jako v případě dalších služeb se ale liší sídla, která klasifikujeme jako hlavní, tedy největší sídla obcí, od sídel vedlejších. Hlavní sídla obcí jsou systematicky ve všech velikostních kategoriích vybavena lépe než vedlejší sídla stejné velikosti. Rozdíly dosahují v některých velikostních kategoriích sídel až desítky procent. Zástupně za ostatní grafy zde prezentujeme graf závislosti ordinace praktického lékaře na velikosti sídla s rozlišením typu sídla (Graf 20). V hlavních sídlech obcí je ordinace praktického lékaře běžným dvoutřetinovým standardem již ve velikostní kategorii 800–1000 obyvatel. Naopak ve vedlejších sídlech ordinace praktického lékaře není běžná ani při počtu obyvatel sídla více než 2000.

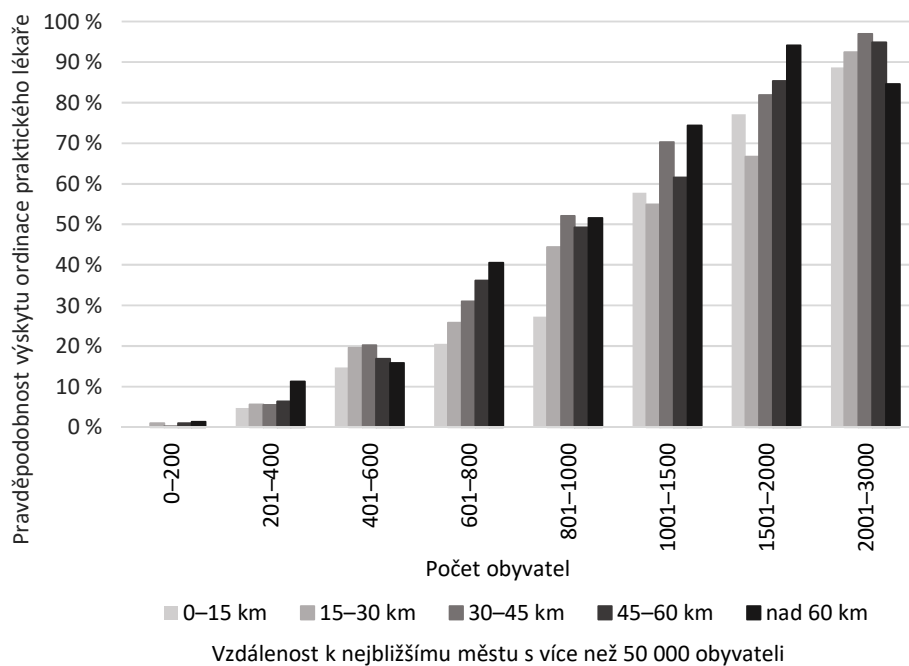
Graf 20: Pravděpodobnost lokalizace ordinací praktického lékaře v závislosti na velikosti a typu sídla, 2019

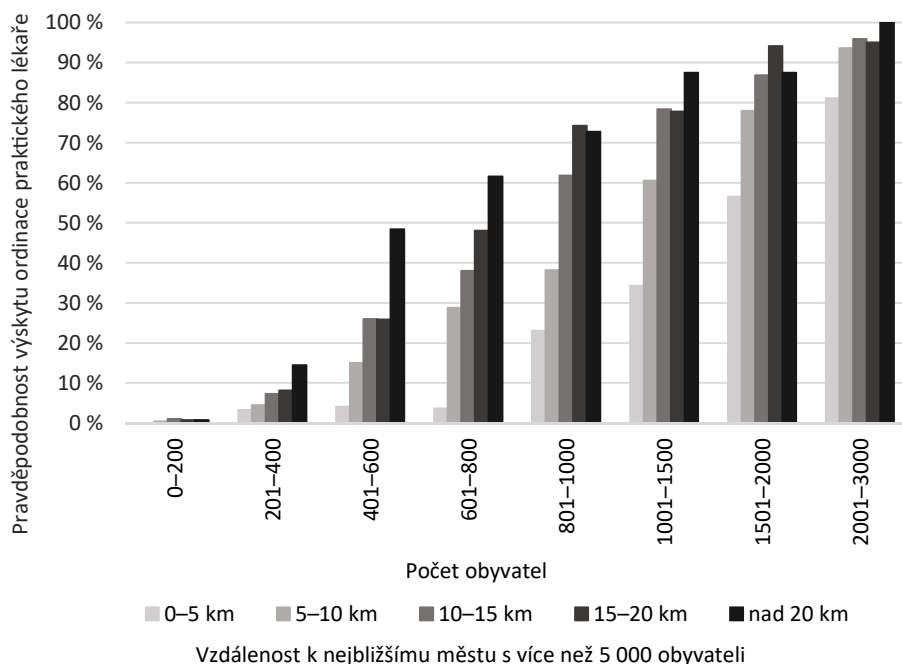
Vybavenost lékařskými službami v souvislosti s polohou obce vůči sídelním centřům, demografickými charakteristikami obce, ekonomickou situací v obci a mírou turistického ruchu

Stejně jako ve většině ostatních sledovaných služeb a infrastruktur i u lékařských ordinací a lékáren narůstá vybavenost malých obcí s rostoucí vzdáleností od měst, a to jak od velkých měst s více než 50 000 obyvateli, tak od malých měst s více než 10 000, resp. s více než 5000 obyvateli. Opět tedy lze konstatovat, že mezoregionálně i mikroregionálně odlehlé obce jsou nadstandardně vybavené. Mikroregionální odlehlost má ovšem výrazně větší význam. U obcí, které leží ve výrazně periferní poloze, je ordinace praktického lékaře běžným standardem již od populační velikosti 800 obyvatel. Zástupně i pro ostatní lékařské služby uvádíme grafy závislosti lokalizace ordinace praktického lékaře pro dospělé na vzdálenosti obce od měst (Graf 21 a Graf 22).

Graf 21: Pravděpodobnost lokalizace ordinace praktického lékaře pro dospělé v závislosti na velikosti obce a její vzdálenosti od města s více než 50 000 obyvateli, 2019

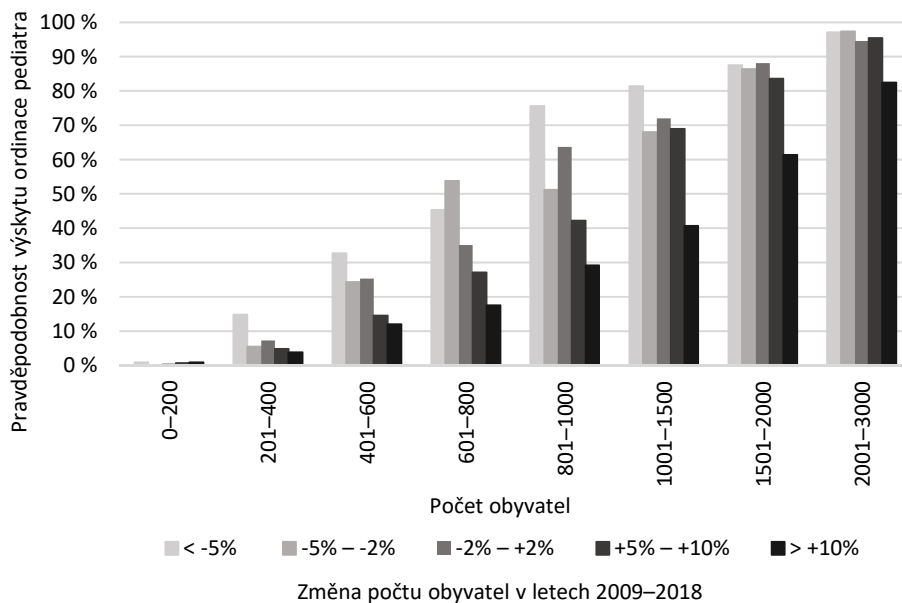
Graf 22: Pravděpodobnost lokalizace ordinace praktického lékaře pro dospělé v závislosti na velikosti obce a její vzdálenosti od města s více než 5000 obyvateli, 2019

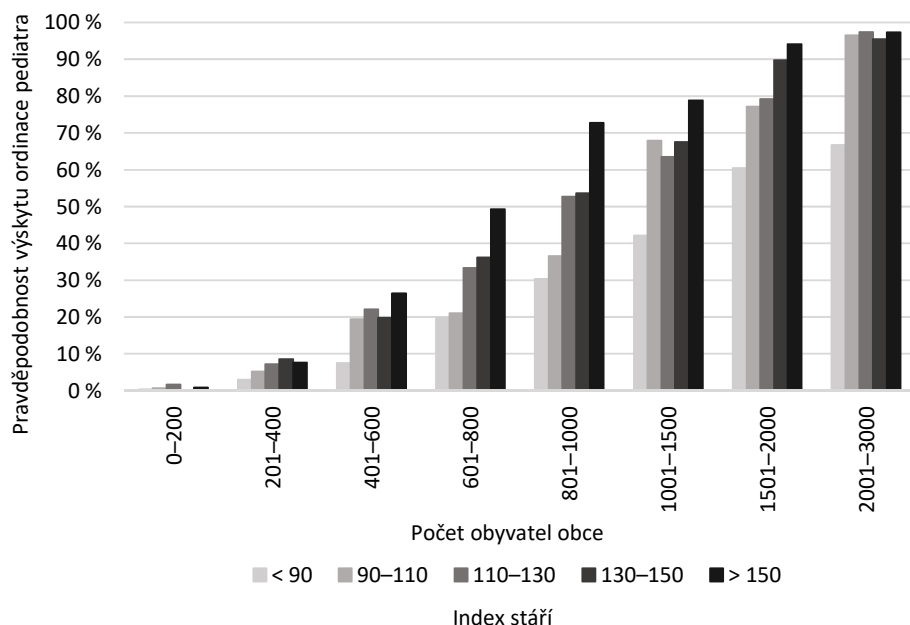
Pravděpodobnost existence lékařských služeb v obci zřetelně souvisí též s věkovým profilem obce. Podobně jako u řady dalších typů občanské vybavenosti je tato pravděpodobnost vyšší v obcích se starším obyvatelstvem, tedy s vyšší hodnotou indexu stáří, a v obcích, které ztrácejí obyvatelstvo. Zmíněná souvislost s věkovou strukturou obce se paradoxně projevuje i u lokalizace ordinací praktického lékaře pro děti. V obcích s vyšším indexem stáří, které mají menší podíl dětí a vyšší podíl seniorů, je pravděpodobnost lokalizace ordinace dětského lékaře vyšší. U obcí s 1000–1500 obyvateli činí rozdíl celých 30 procentních bodů. Zatímco nejmladší obce s indexem stárnutí pod 90 mají pravděpodobnost výskytu ordinace zhruba 20 %, nejstarší obce s indexem stáří nad 150 mají ordinaci dětského lékaře v 50 % případů. Podobně jako u dalších infrastruktur a služeb souvisí tento jev zřejmě se setrvačností existence či neexistence lékařských služeb v jednotlivých obcích a zároveň je to odraz lepší vybavenosti obcí v odlehlých polohách, které mají v průměru starší obyvatelstvo a horší demografický vývoj. Situaci ilustrujeme pomocí grafů týkajících

se lokalizace ordinací dětského lékaře v obcích s různým vývojem počtu obyvatelstva (Graf 23) a s různým demografickým profilem (Graf 24).

Graf 23: Pravděpodobnost lokalizace ordinace praktického lékaře pro děti v závislosti na velikosti obce a jejím populačním vývoji v letech 2009–2018, 2019

Graf 24: Pravděpodobnost lokalizace ordinace praktického lékaře pro děti v závislosti na velikosti obce a věkové struktuře obyvatel, 2019

Analýza souvislostí lokalizace lékařských služeb se socioekonomickými charakteristikami obcí ukazuje, že existuje zřetelná souvislost mezi pravděpodobností lokalizace a mzdovou úrovní (obce s nižšími mzdami jsou lépe vybavené), ale jen slabá souvislost s mírou nezaměstnanosti. Souvislost s nezaměstnaností se vůbec neprojevuje u zubařských ordinací a lékáren, naopak u ordinací praktických lékařů pro dospělé i pro děti je zřetelná. Zjištěné souvislosti zjevně souvisí s mikro- i mezoregionální periferností, které se v případě lékařských služeb, podobně jako u většiny ostatních služeb, ukázaly být významným lokalizačním faktorem. Periferní obce mají horší socioekonomické charakteristiky a zároveň podstatně lepší vybavenost.

Určitý, i když ne příliš velký vliv na umístění lékařských služeb má rovněž turistický ruch. Nejsilnější souvislost s turistickým ruchem má lokalizace lékáren. U lékařských ordinací je souvislost slabá a v podstatě mizí, pokud zohledníme, že obce s vyšším turistickým ruchem jsou zpravidla zároveň obce v periferních polohách.

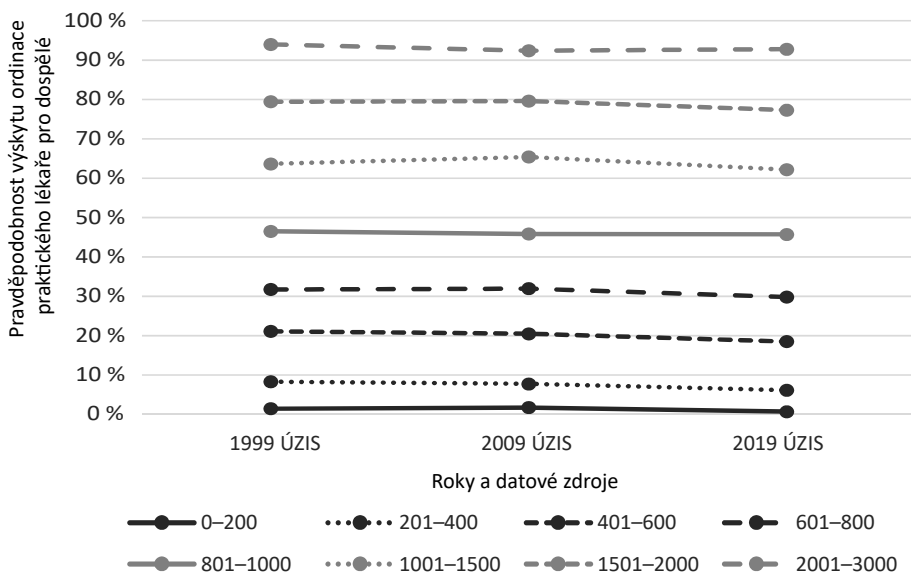
Proměny vybavenosti malých obcí zdravotnickými službami

Vybavenost malých obcí lékařskými službami prošla za posledních 20 let určitým vývojem, který se ovšem u různých typů služeb projevoval různě. Vybavenost malých obcí ordinacemi praktických lékařů pro dospělé se v podstatě nezměnila, a to v žádné velikostní kategorii obcí (Graf 25). Ostatních lékařských ordinací v malých obcích poněkud ubylo, přičemž úbytky byly rychlejší ve druhé dekádě 21. století než v první. Největší úbytek zaznamenaly ordinace dětských lékařů. Mezi obcemi o velikosti 800–2000 obyvatel se podíl těch, které jsou vybaveny ordinací dětského lékaře, snížil až o 20 procentních bodů (Graf 26). U ostatních typů ordinací jsou ztráty menší, ale stále dobře patrné (Graf 27 a Graf 28)

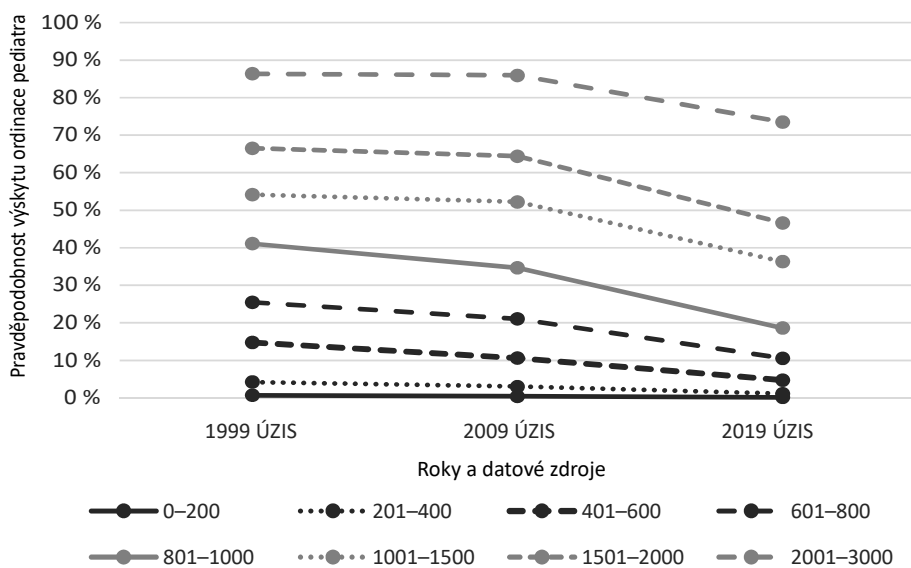
Lékáren v první dekádě 21. století přibývalo, ve druhé dekádě došlo ke stagnaci a mírnému útlumu. Celkově byl ale v roce 2019 podíl malých obcí vybavených lékárnou vyšší než v roce 1999 (Graf 29).

Vzhledem k tomu, že použitá data neumožňují rozlišovat mezi hlavními a vedlejšími lékařskými ordinacemi, není možné s jejich pomocí říci, nakolik se struktura lékařských ordinací v malých obcích kvalitativně proměnila ve smyslu omezování ordinační doby.

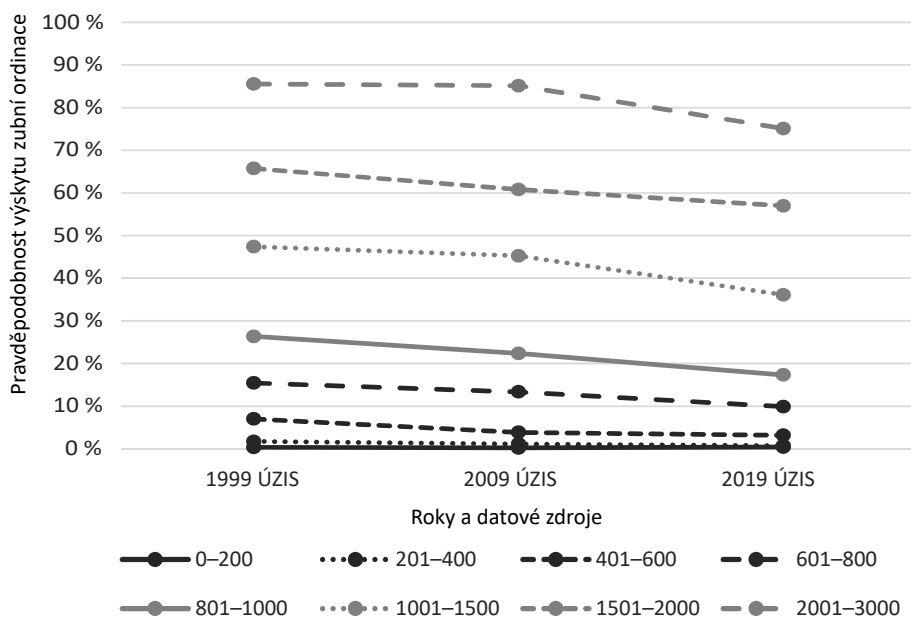
Graf 25: Časové proměny vybavenosti malých obcí ordinací praktického lékaře pro dospělé, 1999–2019

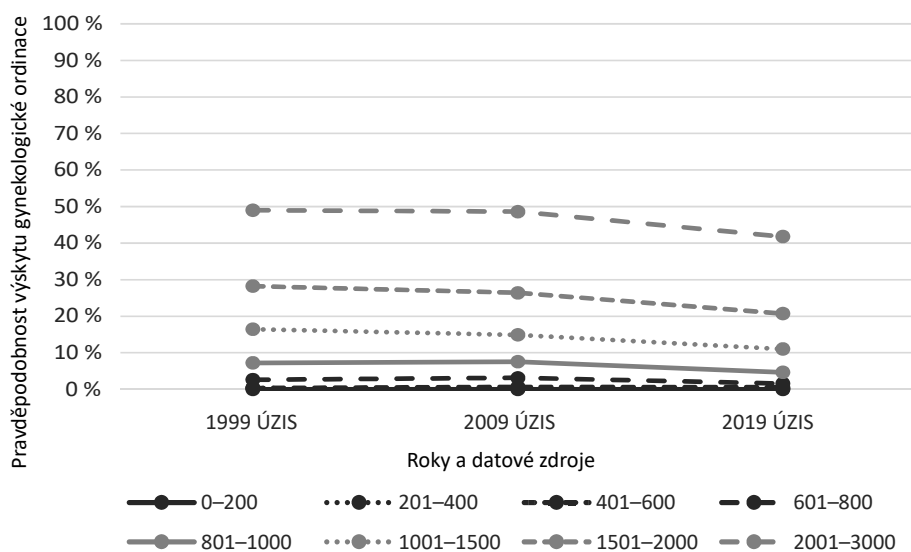
Graf 26: Časové proměny vybavenosti malých obcí ordinací praktického lékaře pro děti, 1999–2019

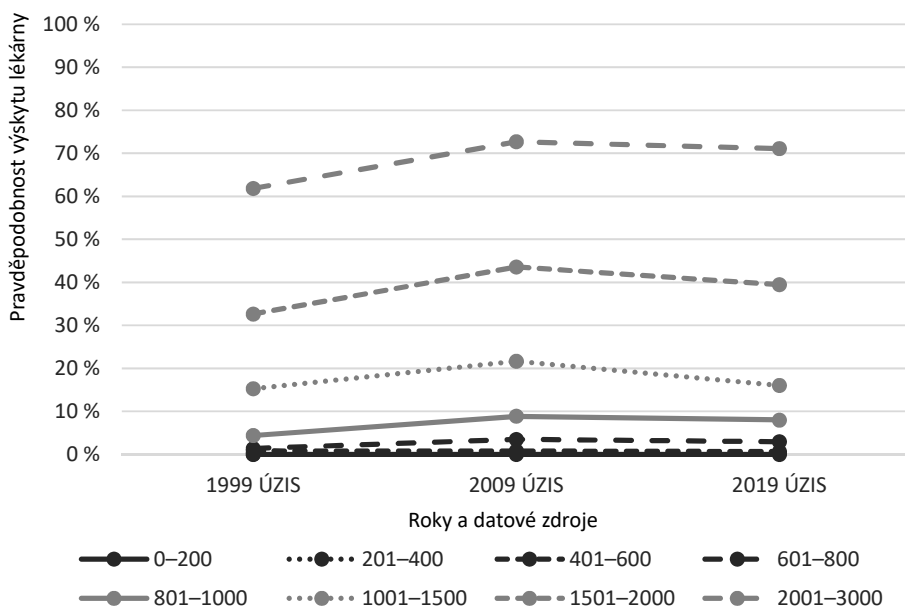
Graf 27: Časové proměny vybavenosti malých obcí zubní ordinací, 1999–2019

Graf 28: Časové proměny vybavenosti malých obcí gynekologickou ordinací, 1999–2019

Graf 29: Časové proměny vybavenosti malých obcí lékárnami, 1999–2019

Dílčí shrnutí

Analýza sídelně strukturní vybavenosti malých obcí a sídel zdravotnickými službami ukazuje ve svém souhrnu následující skutečnosti: Ze zkoumaných zdravotnických služeb je v malých obcích a sídlech nejběžnější službou ordinace praktického lékaře pro dospělé. Zhruba polovina obcí má takovou ordinaci již ve velikostní kategorii 800–900 obyvatel. Ordinance i lékárny jsou mnohem častěji umístěny v sídlech, která tvoří hlavní části obcí, nebo v sídlech, která jsou jedinými sídly v obci. Ve vedlejších sídlech je lokalizace zdravotnických služeb mnohem méně častá. Počet malých obcí vybavených ordinací praktického lékaře pro dospělé je v posledních 20 letech stabilní. Jejich počty nerostou ani neklesají. Ostatní typy ordinací jsou v malých obcích zastoupeny výrazně méně často. Počty ordinací dětských lékařů, zubních ordinací a gynekologických ordinací v posledních 20 letech v malých obcích mírně poklesly, nejsilnější pokles zaznamenaly ordinace dětských lékařů. Naproti tomu se ovšem mírně zvýšil podíl malých obcí vybavených lékárnou.

Vybavenost všemi typy zdravotnických služeb výrazně souvisí kromě ve-

likosti obce rovněž s její polohou. Obce v mezoregionálně a mikroregionálně odlehlých lokalitách jsou zdravotnickými službami vybaveny lépe, naopak příměstské obce hůře. Rozhodující je přitom zejména mikroregionální odlehlost, vyjádřená silniční vzdáleností od měst s více než 5000 obyvateli. Podprůměrnou vybavenost mají dále obce s populačními zisky v posledních deseti letech, obce s mladší věkovou strukturou a obce, jejichž obyvatelé mají vyšší příjmy. Takové charakteristiky jsou typické zejména pro příměstské obce v malé vzdálenosti k velkým městům. Turistický ruch hraje v případě vybavenosti zdravotními službami spíše podružnou roli, výraznější pozitivní vliv má pouze na vybavenost obcí lékárnami, což může souviset se zvýšenou poptávkou tvořenou turisty.

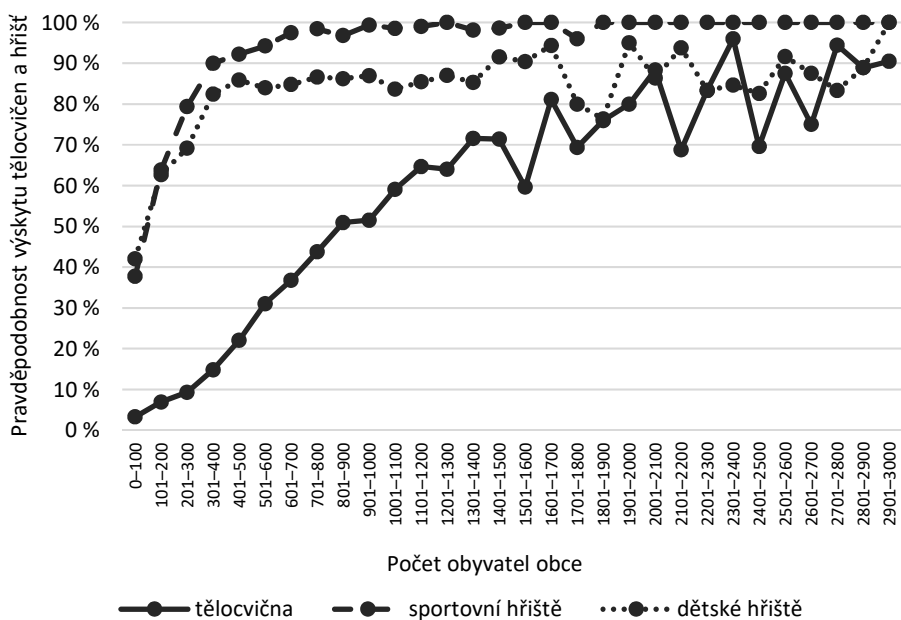
3.5 Hřiště a tělocvičny

Pro analýzu aktuální sídelně strukturní vybavenosti obcí tělocvičnami využíváme soubor Českého statistického úřadu (ČSÚ) z roku 2016. V případě sportovních a dětských hřišť pracujeme se souborem SMS 2018. Z provedené kontroly kvality datových souborů vyplývá, že při interpretaci dat je na místě značná obezřetnost, protože data mohou obsahovat chybné údaje.

Závislost lokalizace tělocvičen a hřišť na velikosti obce a sídla

Graf 30 znázorňuje, jaká je pravděpodobnost existence tělocvičen, hřišť a dětských hřišť v obcích různých velikostních kategorií. Hřiště sportovního typu (fotbalové apod.) je v malých obcích nejběžnějším typem infrastruktury. Většinou se vyskytuje již v obcích s více než 100 obyvateli. Sportovní hřiště je tak vůbec nejběžnějším prvkem občanského vybavení ze všech typů služeb sledovaných v této studii. Dětská hřiště jsou v nejmenších obcích podobně běžná jako sportovní hřiště. Jejich výskyt ale roste s velikostí obce pomaleji a ani v obcích s více než 2000 obyvateli nedosahuje 100 %. Je možné, že neúplná vybavenost dětskými hřišti ve větších obcích je způsobena chybovostí lokalizačních dat. Tělocvičny jsou ve srovnání se hřišti méně rozšířeným prvkem vybavenosti.

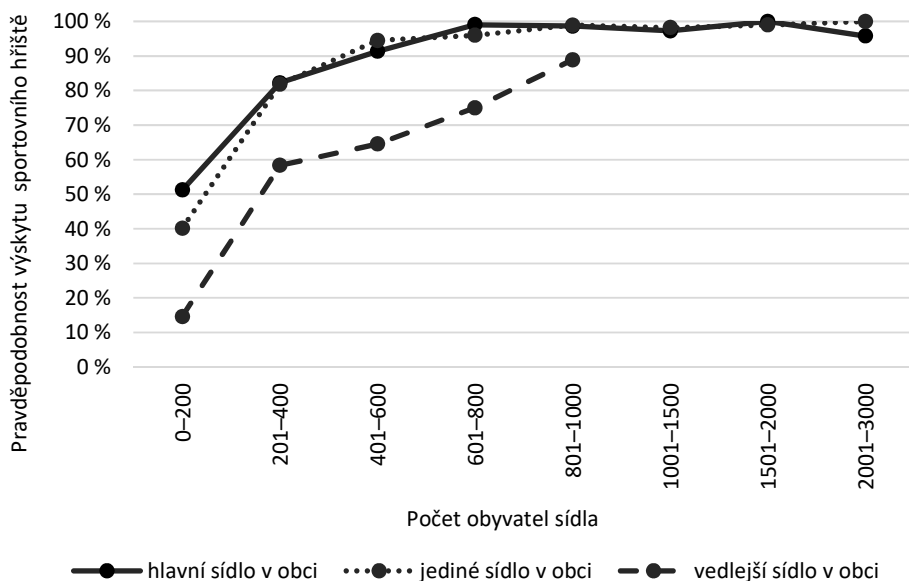
Graf 30: Pravděpodobnost lokalizace tělocvičen a hřišť v závislosti na velikosti obce, 2016, 2018

Na úrovni sídel je patrná stejná souvislost jako u ostatních služeb. Nesamostatná sídla, která nejsou největšími sídly v obci, tzv. vedlejší sídla, jsou vybavena sportovními hřišti i dětskými hřišti hůře než tzv. hlavní sídla.⁸ Rozdíly jsou patrné zejména u nejmenších obcí. Hlavní sídla v obci jsou i ve velikostní kategorii do 200 obyvatel vybavena sportovním hřištěm v polovině případů. U vedlejších částí obcí jde jen o 13% vybavenost (Graf 31). U dětských hřišť jsou rozdíly podobné.

⁸ Vybavenost tělocvičnami na úrovni sídel nezkoumáme, protože pracujeme se souborem tělocvičen, který je lokalizován pouze na úrovni obcí.

Graf 31: Pravděpodobnost lokalizace sportovních hřišť v závislosti na velikosti a typu sídla, 2018

Vybavenost tělocvičnami a hřišti v souvislosti s polohou obce vůči sídelním centrům, demografickými charakteristikami obce, ekonomickou situací v obci a mírou turistického ruchu

Vybavenost obcí sportovními a dětskými hřišti prakticky vůbec nesouvisí s polohou obcí vůči sídelním centrům. U nejmenších obcí ležících v blízkosti měst lze pozorovat o něco častější vybavenost dětským hřištěm, jedná se ovšem o marginální vliv. V případě tělocvičen lze ovšem pozorovat slabou souvislost podobného typu jako v případě většiny ostatních typů sledované vybavenosti. Obce v mezoregionální i mikroregionální periferii jsou tělocvičnami vybaveny o něco lépe než obce v blízkosti měst. Předpokládáme, že se podobně jako v případě ostatních typů vybavenosti jedná především o efekt setrvačnosti, který způsobuje, že populačně rostoucí obce v okolí měst jsou ve srovnání se stagnujícími nebo zmenšujícími se obcemi v periferní poloze vybaveny relativně hůře.

Vybavenost obcí hřištěm nemá zřetelnou souvislost ani s demografickými charakteristikami obcí. Věková struktura obcí nemá na vybavenost hřišti vliv, a dokonce ani populační vývoj obce v letech 2009–2018 nesouvisí nijak

zřetelně s lokalizací některého z typů hřišť. Souvislost lze zaznamenat pouze u nejmenších obcí o velikosti méně než 200 obyvatel. U nich platí, že populačně rostoucí obce mají s větší pravděpodobností dětské hřiště. U tělocvičen je souvislost s demografickými charakteristikami o něco zřetelnější, ale stále velmi slabá. Populační růst poněkud snižuje pravděpodobnost lokalizace tělocvičen v jednotlivých velikostních kategoriích obcí. To platí především pro obce se 400 až 1000 obyvatel, u nichž rozdíl mezi obcemi, které za posledních 10 let ztratily více než 5 % obyvatel, a těmi, které získaly více než 10 % obyvatel, činí cca 20 procentních bodů.

Vybavenost obcí tělocvičnami a hřišti nemá žádnou měřitelnou souvislost s jejich socioekonomickými charakteristikami. Lze zaznamenat pouze vyšší vybavenost středisek turistického ruchu tělocvičnami. Střediska turistického ruchu jsou tělocvičnami vybavena v průměru asi o osm procentních bodů častěji než běžné obce.

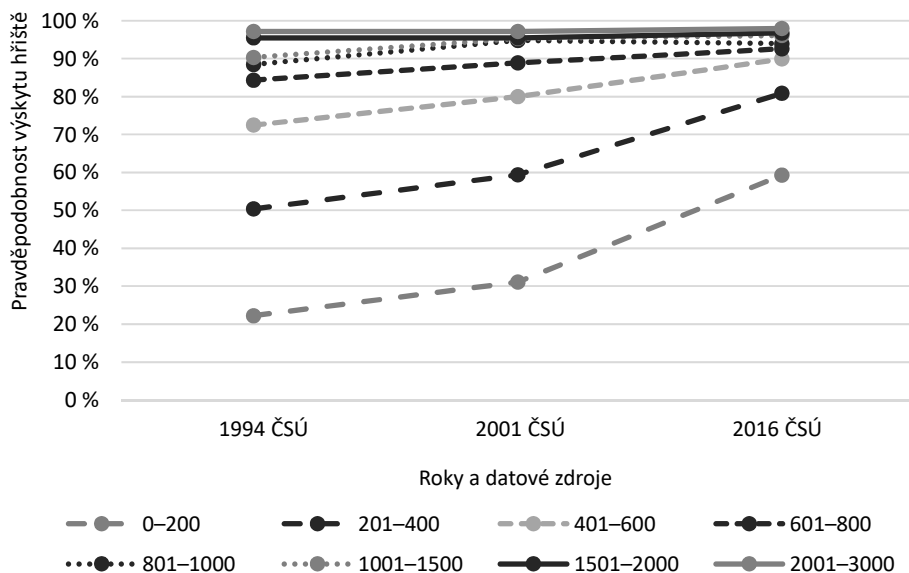
Proměny vybavenosti malých obcí tělocvičnami a hřišti⁹

Podíl obcí vybavených nějakým typem sportovního hřiště od roku 1994 setrval rostl. Data statistického úřadu ukazují zřetelně vzestupný trend pro všechny obce s méně než 1000 obyvatel (větší obce mají po celou dobu hřiště téměř ze 100 %). Nejsilnější nárůst je přitom viditelný u nejmenších obcí. U obcí s méně než 200 obyvateli se vybavenost zvýšila mezi roky 1994 a 2016 z 22 % na 59 % (viz Graf 32).

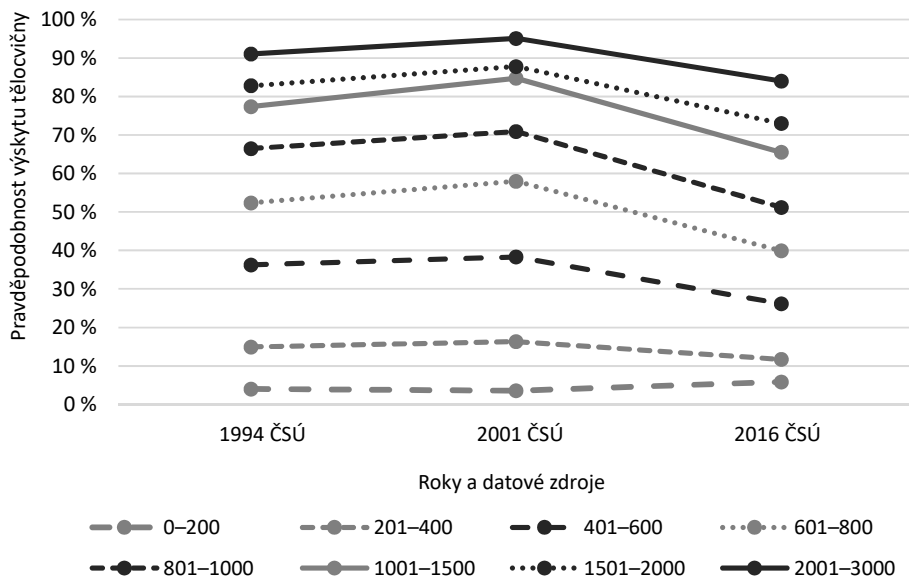
Podíl obcí vybavených tělocvičnou se naopak ve sledovaném období mírně snížil, a to především v letech 2001–2016. Pokles lze zaznamenat ve všech velikostních kategoriích obcí s výjimkou nejmenších obcí s méně než 200 obyvateli. U obcí s cca 1000 obyvatel se jedná o znatelný pokles dosahující cca 20 procentních bodů (viz Graf 33). O příčinách tohoto poklesu lze jen spekulovat. Nelze vyloučit, že se jedná o zdánlivý pokles způsobený poněkud odlišnou metodikou sběru dat ze strany Českého statistického úřadu. V letech 1994 a 2001 jsou zahrnuty do příslušného ukazatele tělocvičny včetně školních tělocvičen s přístupem veřejnosti. Není jisté, jestli veřejnosti přístupné školní tělocvičny byly systematicky zohledněny i v datech z roku 2016.

⁹ Proměny vybavenosti nesledujeme u dětských hřišť, protože k nim nejsou k dispozici historická data.

Graf 32: Časové proměny vybavenosti malých obcí sportovním hřištěm, 1994–2016

Graf 33: Časové proměny vybavenosti malých obcí tělocvičnou, 1994–2016

Dílčí shrnutí

Analýza sídelně strukturní vybavenosti malých obcí a sídel tělocvičnami a hřišti ukazuje ve svém souhrnu následující skutečnosti: Sportovní hřiště a hřiště pro děti tvoří nejběžnější prvek občanské vybavenosti malých obcí, který je velmi často k dispozici i v nejmenších obcích. Naopak tělocvičny jsou méně běžné. Výskyt hřišť nesouvisí nijak výrazně s žádnými jinými sledovanými charakteristikami obcí než s jejich populační velikostí. Lze ovšem zaznamenat souvislost mezi vybaveností jednotlivých sídel a jejich postavením v rámci obce. Nesamostatná vedlejší sídla jsou vybavena sportovními i dětskými hřišti hůře než hlavní sídla v obci. Lokalizace tělocvičen je o něco běžnější v mezo-regionálně a mikroregionálně odlehklých obcích a naopak méně častá v obcích s populačními přírůstky. Turistický ruch má mírně pozitivní vliv na vybavenost obcí tělocvičnami. Sportovních hřišť v uplynulých letech v malých obcích výrazně přibýlo. Podíl obcí vybavených hřištěm narostl, a to nejsilněji v nejmenších obcích. Naopak podíl obcí s tělocvičnou se v uplynulých 15 letech buď mírně snížil, nebo stagnoval.

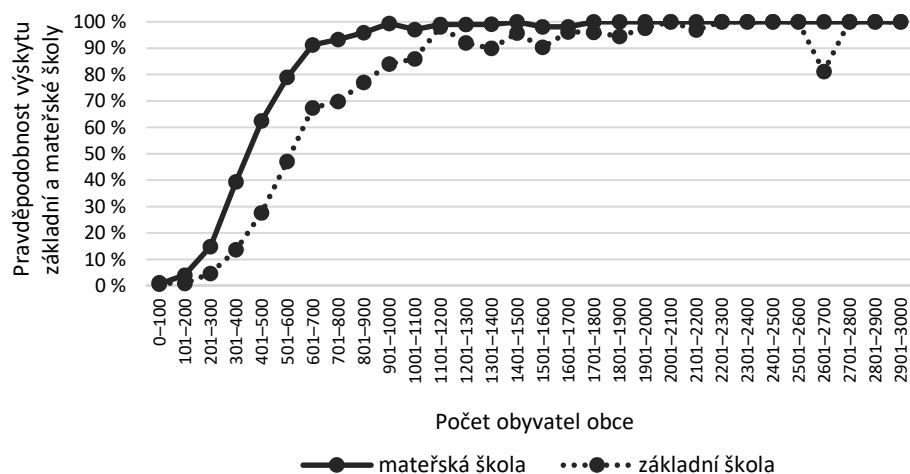
3.6 Základní a mateřské školy

Pro analýzu aktuální sídelně strukturní vybavenosti obcí základními a mateřskými školami využíváme soubor z adresáře škol a školských zařízení vedený Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT). Data jsou vztažena k roku 2019. Adresář neumožňuje rozlišit školy disponující kompletní devítiletou školní docházkou a školy, které mají jenom nižší třídy (zpravidla první stupeň). Proto v analýze tyto dva typy základních škol neodlišujeme.

Závislost lokalizace základních a mateřských škol na velikosti obce a sídla a vymezení běžného standardu

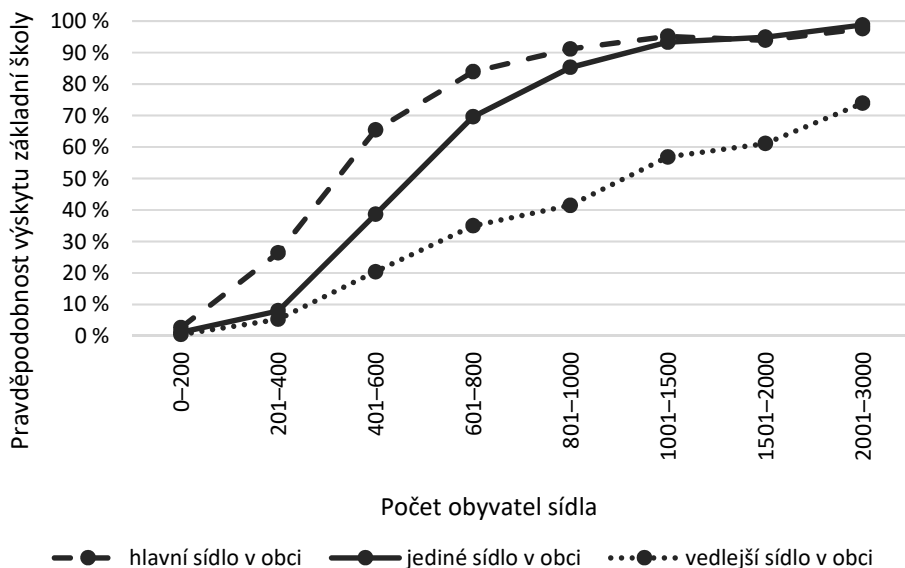
Graf 34 znázorňuje, jaká je pravděpodobnost existence základních a mateřských škol v obcích různých velikostních kategorií. Mateřské školy jsou v malých obcích zastoupeny o něco častěji než školy základní. Jsou provozovány zhruba ve třetině obcí už ve velikostní kategorii 300–400 obyvatel, nadpoloviční vybavenost mají obce od 400 obyvatel. U základních škol je nadpoloviční vybavenost patrná v obcích s více než 600 obyvateli.

Graf 34: Pravděpodobnost lokalizace základních a mateřských škol v závislosti na velikosti obce, 2019

Sídla uvnitř obcí nejsou základními a mateřskými školami vybavena rovnoměrně. Největší sídla v obcích a sídla, která jsou jedinými sídly v obci, jsou vybavena mnohem lépe než takzvaná vedlejší nesamostatná sídla. Vedlejší sídla o velikosti kolem 1000 osob jsou základní školou vybavena jen asi z 50 % a mateřskou školou asi z 65 %. Hlavní sídla obcí o stejné velikosti mají základní i mateřskou školu ve více než 90 % případů. Rozdíly v případě základních škol ilustruje Graf 35.

Graf 35: Pravděpodobnost lokalizace základních škol v závislosti na velikosti a typu sídla, 2019

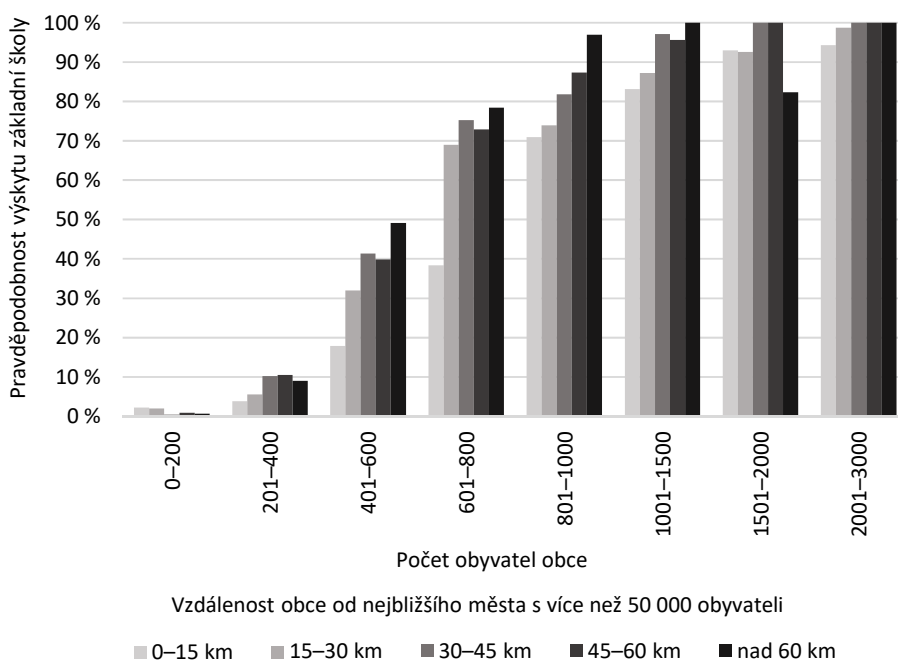

Vybavenost základními a mateřskými školami v souvislosti s polohou obce vůči sídelním centrům, demografickými charakteristikami obce, ekonomickou situací v obci a mírou turistického ruchu

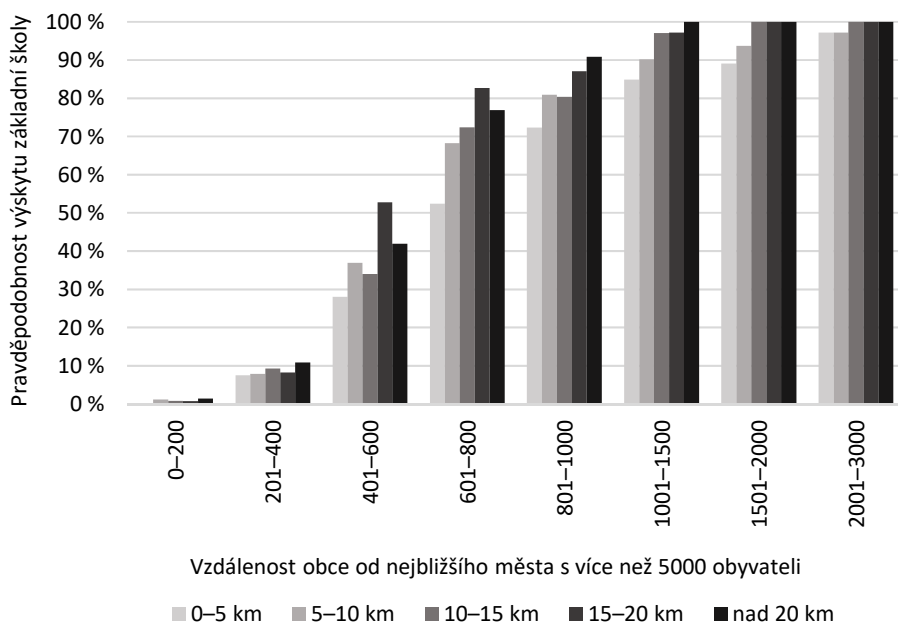
Podobně jako u řady dalších služeb i u vybavenosti obcí základními a mateřskými školami platí, že obce v odlehlých polohách jsou vybaveny o něco lépe než obce příměstské. Negativní vliv na pravděpodobnost lokalizace škol má blízkost velkých i malých měst. Lepší vybavenost tedy mají obce v mezoregionálních i mikroregionálních periferiích. Vliv polohy se ovšem projevuje zejména u obcí o velikosti 400–1500 obyvatel. Menší obce mají zcela minimální pravděpodobnost na umístění školy bez ohledu na svou polohu. Naopak větší obce mají školu až na několik výjimek rovněž bez ohledu na polohu. Graf 36 zobrazuje souvislost lokalizace základní školy s polohou obce vůči městům s více než 50 000 obyvateli, Graf 37 pak ukazuje souvislost mezi lokalizací školy a polohou vůči městům s více než 5000 obyvateli.

U mateřských škol je vliv polohy obce o něco slabší, ale stále zřetelný. Pří-
městské obce určité velikostní kategorie jsou systematicky vybaveny o něco
hůře než obce periferní.

Graf 36: Pravděpodobnost lokalizace základní školy v závislosti na velikosti obce a její vzdálenosti od města s více než 50 000 obyvateli, 2019

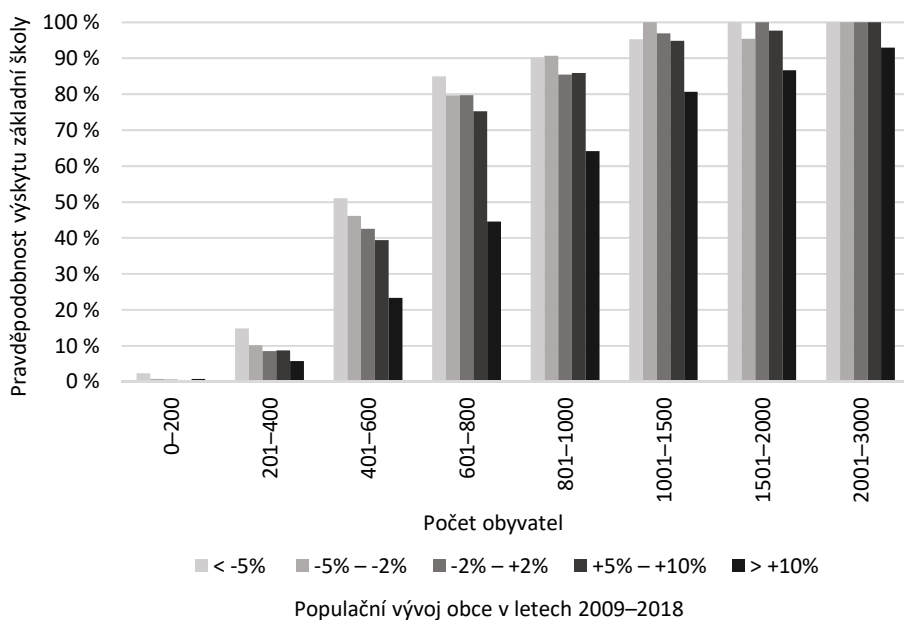

Graf 37: Pravděpodobnost lokalizace základní školy v závislosti na velikosti obce a její vzdálenosti od města s více než 5000 obyvateli, 2019

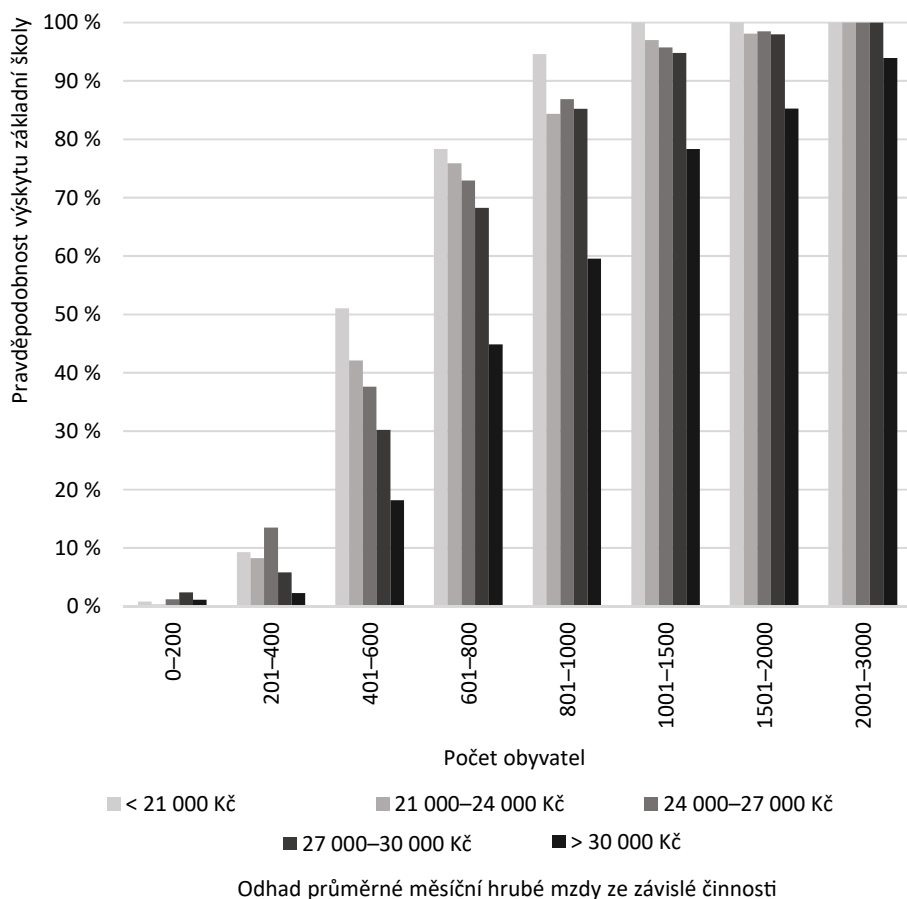
Analýza souvislostí mezi lokalizací základních a mateřských škol a demografickými charakteristikami obcí ukazuje na první pohled paradoxní výsledek, totiž že obce se starší věkovou strukturou, a tedy menším podílem dětí jsou školami vybaveny častěji než obce s mladším obyvatelstvem. Rozdíl je markantní a u obcí s 600–1500 obyvateli přesahuje rozdíl mezi obcemi s nejstarší a nejmladší věkovou strukturou 20 procentních bodů. Ještě o něco silnější souvislost lze pozorovat mezi lokalizací škol a populačním vývojem obcí. Obce, které v letech 2009–2018 populačně rostly, mají relativně ke své velikosti základní školy s výrazně menší pravděpodobností než obce, které obyvatelstvo ztrácely, viz Graf 38. Podobná souvislost, i když o něco slabší, opět platí i pro mateřské školy.

Graf 38: Pravděpodobnost lokalizace základní školy v závislosti na populačním vývoji obcí v letech 2009–2018 pro různě velké obce.

Vybavenost obcí základními školami souvisí i s jejich socioekonomickými charakteristikami. Obce s nižšími mzdami jsou základními školami vybaveny častěji než obce, jejichž obyvatelé mají mzdy vyšší (Graf 39). Mnohem slabší souvislost existuje mezi vybaveností obcí školami a nezaměstnaností. Obce s nejvyšší nezaměstnaností, nad 4,5 %, měly v roce 2019 školu o něco častěji než ostatní obce. V případě mateřských škol jsou souvislosti se socioekonomickými charakteristikami slabší než v případě základních škol.

Graf 39: Pravděpodobnost lokalizace základní školy v závislosti na mzdové úrovni (2017) v obci pro různě velké obce, 2019

Střediska turistického ruchu mají při stejné populační velikosti vyšší šanci na to, že budou vybavena školou. Rozdíl je patrný u všech velikostních kategorií obcí, nejsilněji se projevuje u obcí se 400–600 obyvateli, kde dosahuje 25 procentních bodů. U mateřských škol takový rozdíl patrný není.

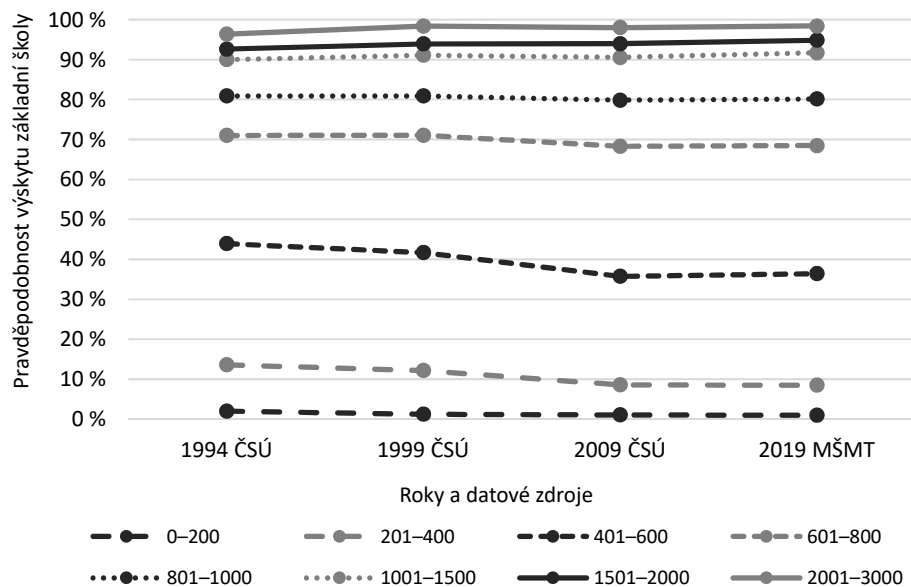
Proměny vybavenosti malých obcí základními a mateřskými školami

Podíl malých obcí vybavených základní školou na přelomu 20. a 21. století a v první dekádě 21. století slabě klesal. Ve druhé dekádě se stabilizoval a v sou-

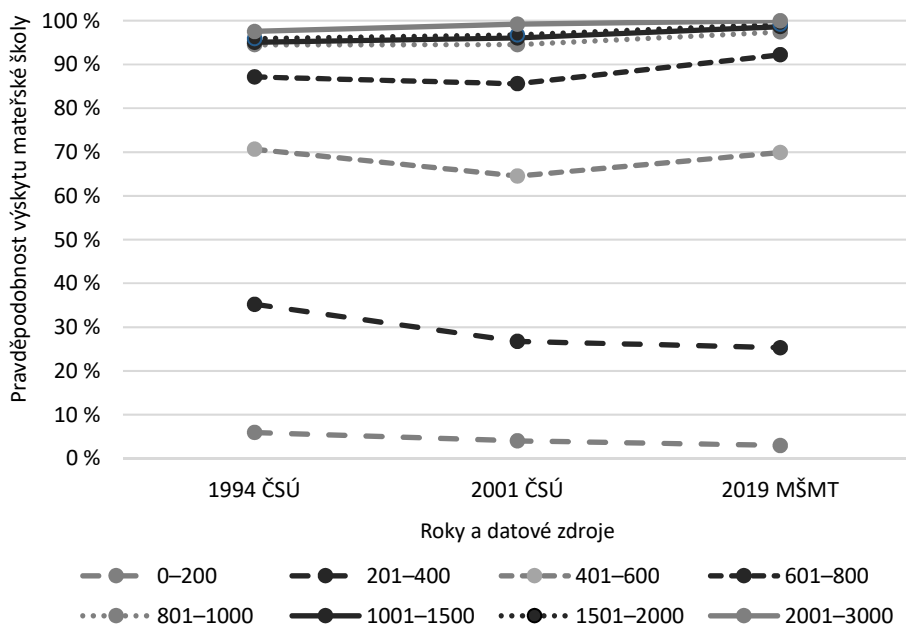
časné době tak lze hovořit o tom, že podíl malých obcí vybavených základní školou se nemění (viz Graf 40).

Vybavenost mateřskou školou v posledních 20 letech mírně roste u obcí s více než 400 obyvateli. U menších obcí je situace stabilní (viz Graf 41).

Graf 40: Časové proměny vybavenosti malých obcí základní školou, 1994–2019

Graf 41: Časové proměny vybavenosti malých obcí mateřskou školou, 1994–2019

Dílčí shrnutí

Analýza sídelně strukturální vybavenosti malých obcí základními a mateřskými školami ukazuje ve svém souhrnu následující skutečnosti: Mateřské školy jsou v malých obcích o něco běžnější než školy základní. Mateřské školy dosahují hranice nadpoloviční vybavenosti v obcích s více než 300 obyvateli. Základní školy u obcí s více než 600 obyvateli. Podobně jako u řady jiných služeb, včetně služeb komerčních, se u vybavenosti školami dosti výrazně projevuje poloha obce a s ní související sociálně-ekonomické a demografické charakteristiky. Příměstské obce, které v uplynulých letech v převážně většině populačně rostly, jsou vzhledem ke své velikosti vybaveny základními i mateřskými školami hůře než obce v odlehlých polohách. Nižší vybavenost populačně rostoucích obcí způsobuje i paradoxní zjištění, že obce s vyšším podílem dětí mají podprůměrnou vybavenost školami. Z hlediska socioekonomických charakteristik souvisí s vybaveností školami nejsilněji průměrná mzdová hladina v obci. Obce s vyšší mzdovou hladinou jsou v průměru vybaveny školami hůře. Nejsilněji se tato souvislost projevuje u obcí s nejvyššími mzdami. Vyplývá zjevně z příměst-

ské polohy bohatších obcí. Lepší vybavenost školami v obcích s rozvinutým turistickým ruchem zřejmě není dána tím, že by turistický ruch přímo podnítl poptávku po mateřské nebo základní škole. Spíše se jedná o doprovodný efekt toho, že turisticky atraktivní obce zpravidla leží v odlehlejších polohách. Možná hraje roli též vyšší rozpočet obcí v turisticky atraktivních lokalitách. V uplynulých letech se vybavenost malých obcí školami příliš silně neměnila. Po určitém poklesu vybavenosti základními školami došlo ve druhé dekádě 21. století ke stabilizaci. U mateřských škol došlo ve druhé dekádě 21. století k mírnému nárůstu u obcí s více než 400 obyvateli.

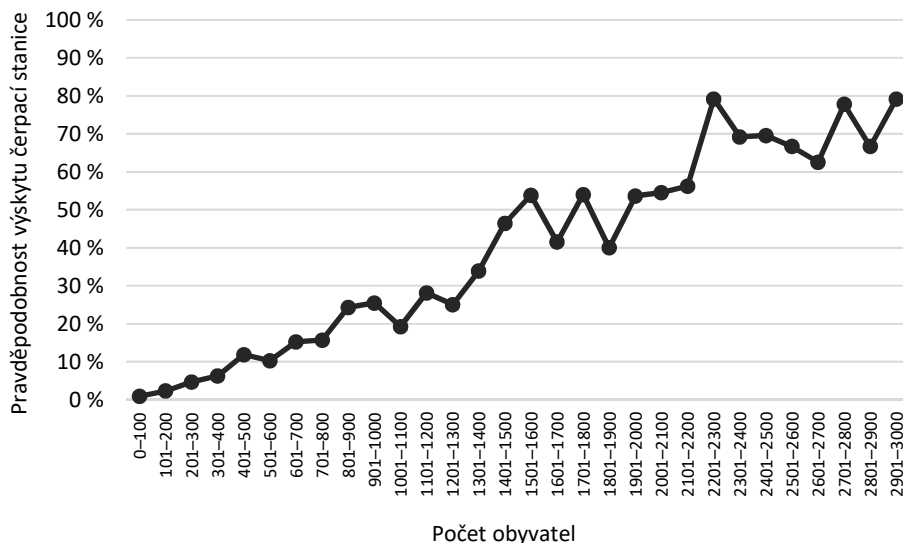
3.7 Čerpací stanice

Čerpací stanice tvoří poněkud odlišný typ vybavenosti než ostatní služby a infrastruktury zkoumané v této studii, protože jejich využití není zpravidla směřováno primárně na obyvatele konkrétních obcí, ale spíše na projíždějící motoristy. Přesto může čerpací stanice představovat relevantní součást občanské vybavenosti obce, protože zjednodušuje místním obyvatelům možnosti tankování pohonných hmot a má obvykle přidružený prodej zboží. Díky delším otevíracím hodinám může též v některých případech nahrazovat funkci „večerek“.

Závislost lokalizace čerpacích stanic na velikosti obce a sídla

Výskyt čerpacích stanic v obcích různé populační velikosti zobrazuje Graf 42. V nejmenších obcích je výskyt čerpacích stanic téměř nulový. S rostoucí velikostí obce roste pravděpodobnost lokalizace čerpací stanice jen zvolna a ani v obcích kolem 3000 obyvatel není výskyt čerpací stanice vždy pravidlem.

Graf 42: Pravděpodobnost lokalizace čerpacích stanic v závislosti na velikosti obce, 2020

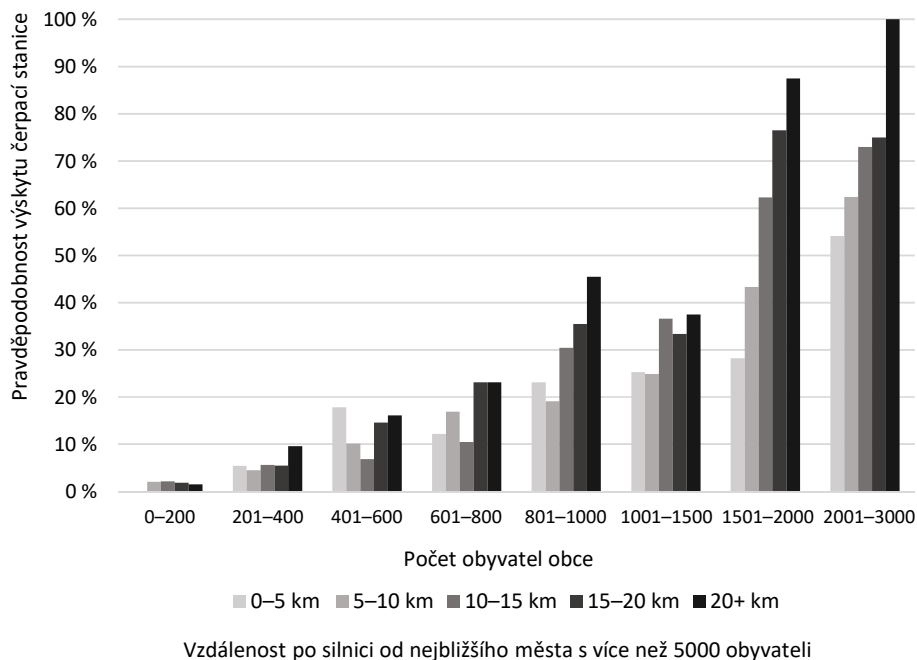

Jednotlivá sídla jsou vybavena čerpacími stanicemi zhruba stejně bez ohledu na to, jestli se jedná o hlavní, nebo vedlejší sídla v obcích.

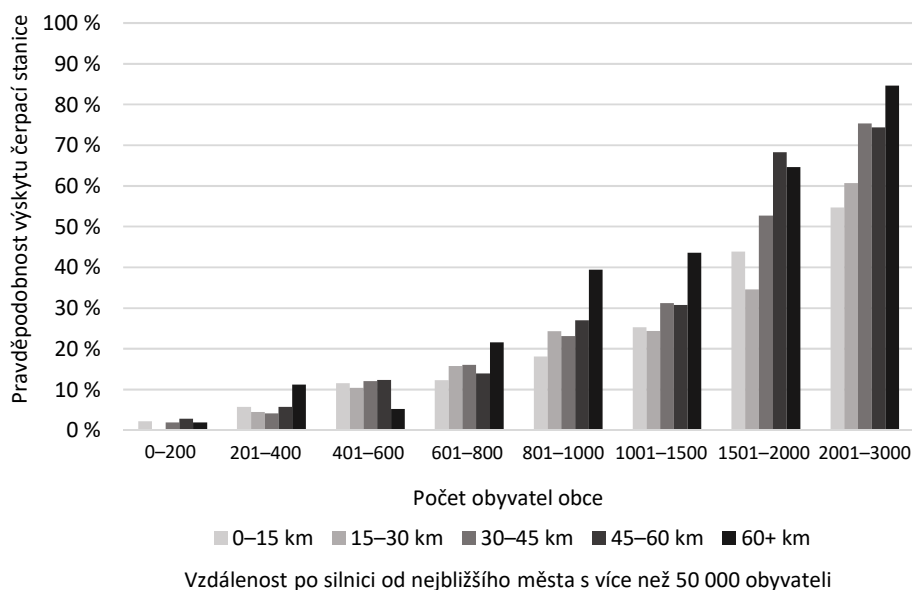
Vybavenost čerpacími stanicemi v souvislosti s polohou obce vůči sídelním centrům, demografickými charakteristikami obce, ekonomickou situací v obci a mírou turistického ruchu

Vybavenost obcí čerpacími stanicemi je výrazně ovlivněna polohou obcí, resp. jejich blízkostí vůči městům. Obce v mikroregionálně i mezoregionálně odlehle poloze, tedy ve velké vzdálenosti od malých i velkých měst, jsou čerpacími stanicemi vybaveny lépe než obce příměstské. Vliv polohy se ovšem projevuje až u obcí s více než cca 800 obyvateli. U menších obcí je vybavenost čerpacími stanicemi velmi nízká bez ohledu na jejich polohu. Souvislost vybavenosti čerpací stanicí se vzdáleností od měst pro různé velikostní kategorie obcí ukazuje Graf 43 a Graf 44.

Graf 43: Pravděpodobnost lokalizace čerpací stanice v závislosti na velikosti obce a její vzdálenosti od města s více než 5000 obyvateli, 2020

Graf 44: Pravděpodobnost lokalizace čerpací stanice v závislosti na velikosti obce a její vzdálenosti od města s více než 50 000 obyvateli, 2020

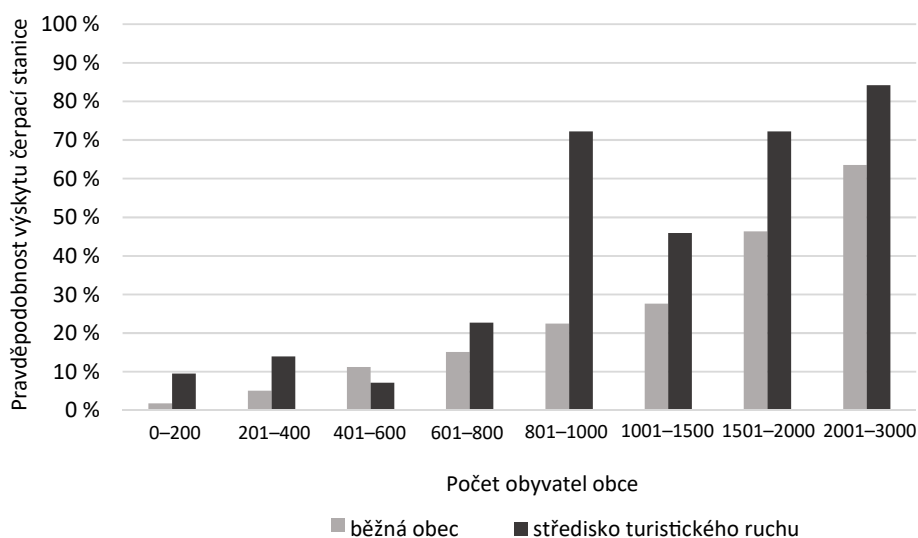

Obce s mladší věkovou strukturou a obce, které získávají obyvatelstvo, jsou čerpacími stanicemi vybaveny méně často než obce se starším obyvatelstvem, které populačně stagnují, nebo dokonce obyvatele ztrácejí. Jedná se o projev efektu blízkosti měst, popsany výše. Příměstské obce jsou zpravidla mladší a rychleji rostou a zároveň mají méně často čerpací stanice.

Totéž platí pro obce s nižší průměrnou mzdovou úrovní. I pro mzdovou úroveň platí, že obce, jejichž obyvatelé mají nižší průměrné mzdy, jsou lépe vybaveny čerpacími stanicemi. Souvislost rovněž vyplývá z efektu polohy obcí vůči městům. Příměstské obce s vyššími mzdami mají menší pravděpodobnost, že v nich bude umístěna čerpací stanice.

Značný vliv na vybavenost obcí čerpacími stanicemi má turistický ruch. Obce klasifikované jako střediska turistického ruchu mají čerpací stanice výrazně častěji než ostatní velikostně srovnatelné obce (Graf 45).

Graf 45: Pravděpodobnost lokalizace čerpací stanice v závislosti na velikosti obce a turistickém ruchu, 2020

Vzhledem k absenci starších dat o lokalizaci čerpacích stanic nelze provést analýzu proměn vybavenosti obcí čerpacími stanicemi v uplynulých 25 letech.

Dílicí shrnutí

Analýza sídelně strukturní vybavenosti obcí čerpacími stanicemi ukazuje, že čerpací stanice se vyskytují spíše ve větších obcích nad 2000 obyvatel, ani v nich ale nejsou zastoupeny vždy. Mikroregionálně a mezoregionálně odlehle obce jsou čerpacími stanicemi vybaveny lépe než obce příměstské, jejichž obyvatelé zřejmě výrazně častěji mohou využívat čerpacích stanic v přilehlých městech. Rovněž výrazný turistický ruch zvyšuje pravděpodobnost, že obec bude mít čerpací stanici.

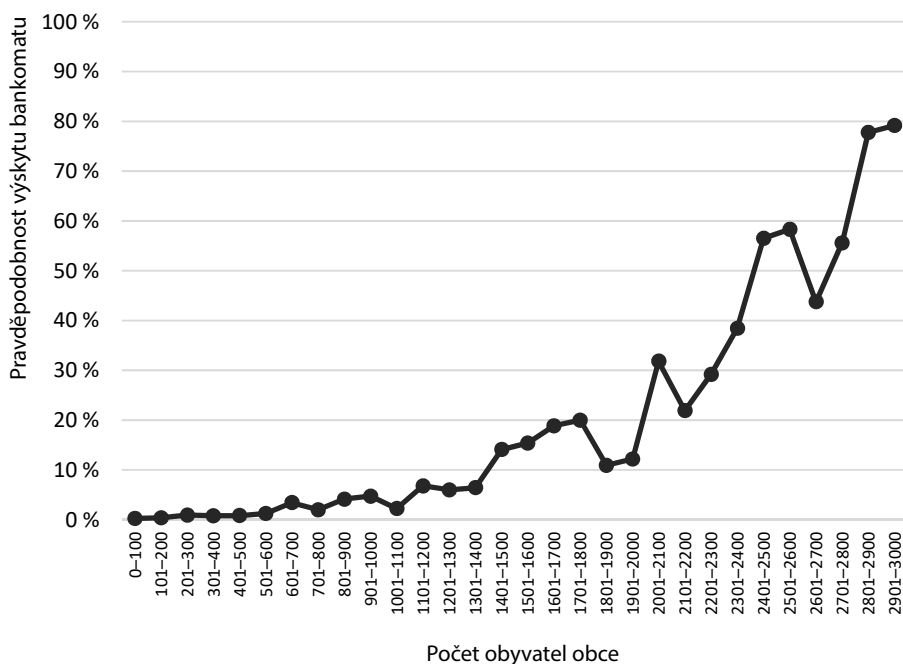
3.8 Bankomaty

Bankomaty představují ve srovnání s ostatními službami a infrastrukturami zařazenými do této studie poměrně nový prvek občanské vybavenosti, který se v České republice začal objevovat teprve v 90. letech 20. století. V následujících desetiletích ovšem zažily rychlý nárůst a dnes se jedná o všeobecně rozšířenou bankovní službu.

Závislost lokalizace bankomatů na velikosti obce a sídla

Jak ukazuje Graf 46, v obcích s méně než 1000 obyvatel se bankomaty neobjevují téměř vůbec. Nejedná se o typický prvek vybavenosti malých obcí. Nadpoloviční vybavenosti dosahují až obce s více než 2500 obyvateli

Graf 46: Pravděpodobnost lokalizace bankomatu v závislosti na velikosti obce, 2020

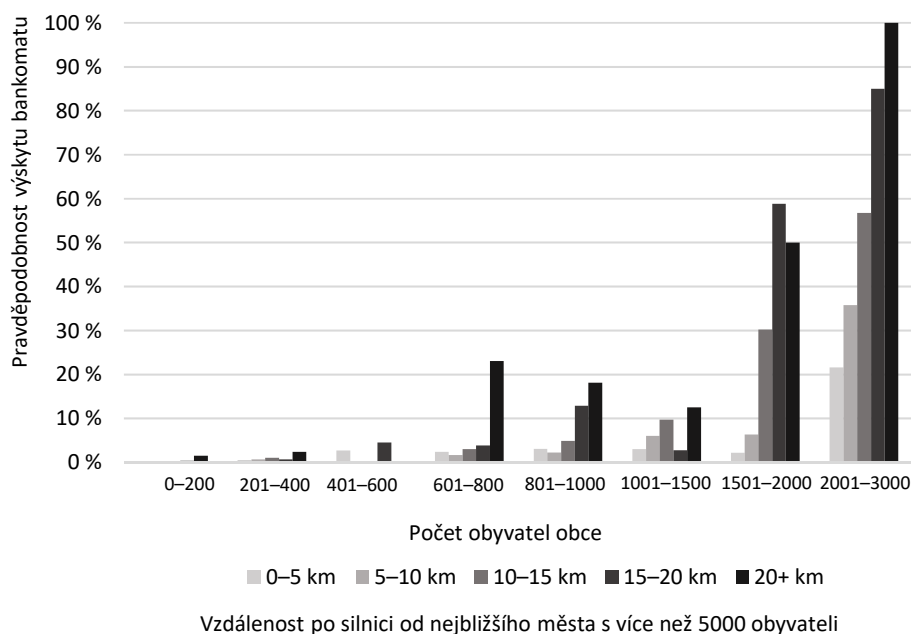

Na úrovni sídel lze rovněž sledovat velmi nízkou vybavenost bankomaty v sídlech pod 2000 obyvatel. U větších sídel se projevuje lepší vybavenost hlavních, tj. největších sídel v obci. U sídel s více než 2000 obyvateli jsou hlavní sídla vybavena z cca 70 %, zatímco vedlejší sídla z cca 40 %.

Vybavenost bankomaty v souvislosti s polohou obce vůči sídelním centrům, demografickými charakteristikami obce, ekonomickou situací v obci a mírou turistického ruchu

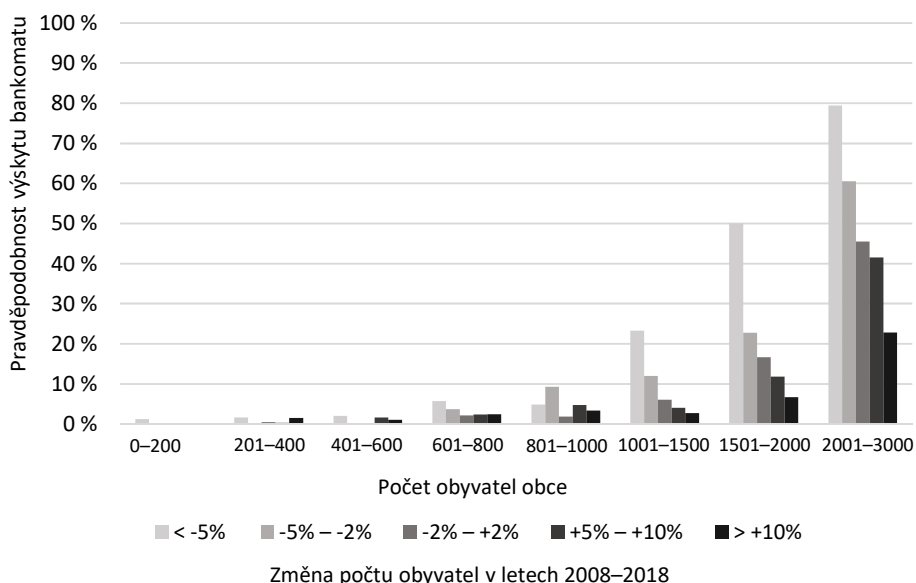
Obce do 600 obyvatel nejsou bankomatem vybaveny téměř nikdy bez ohledu na svou polohu. U větších obcí se ovšem význam polohy začíná projevovat dosti silně. V čím odlehlejší mikroregionální a meziregionální poloze se obec nachází, tím má vyšší pravděpodobnost, že bude vybavena bankomatem. Nejsilněji se tento vliv projevuje u obcí s více než 1500 obyvateli. Obce s 1500–2000 obyvateli ležící do 5 km od města s více než 5000 obyvateli mají jen nepatrnou pravděpodobnost, že budou vybaveny alespoň jedním bankomatem. Stejně velké obce ležící více než 20 kilometrů od města s více než 5000 obyvateli mají už ale 50% šanci být vybaveny. Obce s více než 2500 obyvateli v takto odlehle poloze jsou bankomatem vybaveny ze 100 % (viz Graf 47). O něco slabší, ale stále relevantní vliv, má poloha obce vůči velkým městům. Vzdálenost od velkého města u obcí s více než 600 obyvateli rovněž výrazně zvyšuje pravděpodobnost, že budou vybaveny bankomatem.

Graf 47: Pravděpodobnost lokalizace bankomatu v závislosti na velikosti obce a její vzdálenosti od města s více než 5000 obyvateli, 2020

Vybavenost obcí bankomatem souvisí i s jejich demografickou situací. Souvislosti jsou podobné jako u většiny služeb a infrastruktur v této studii, projevují se ale až u obcí s více než 1000 obyvatel. Obce se starší věkovou strukturou a obce, které ztrácejí obyvatelstvo, jsou bankomaty vybaveny častěji než obce s mladším obyvatelstvem a populačně rostoucí. Souvislost vybavenosti bankomatem s populačním vývojem obce ilustruje Graf 48. Tyto souvislosti vyplývají z efektů polohy obce. Rostoucí a populačně mladé obce se zpravidla nacházejí v prstencích v malé vzdálenosti okolo měst. Jejich vybavenost bankomaty je vzhledem k jejich velikosti podprůměrná.

Graf 48: Pravděpodobnost lokalizace bankomatu v závislosti na velikosti obce a jejím populačním vývoji, 2020

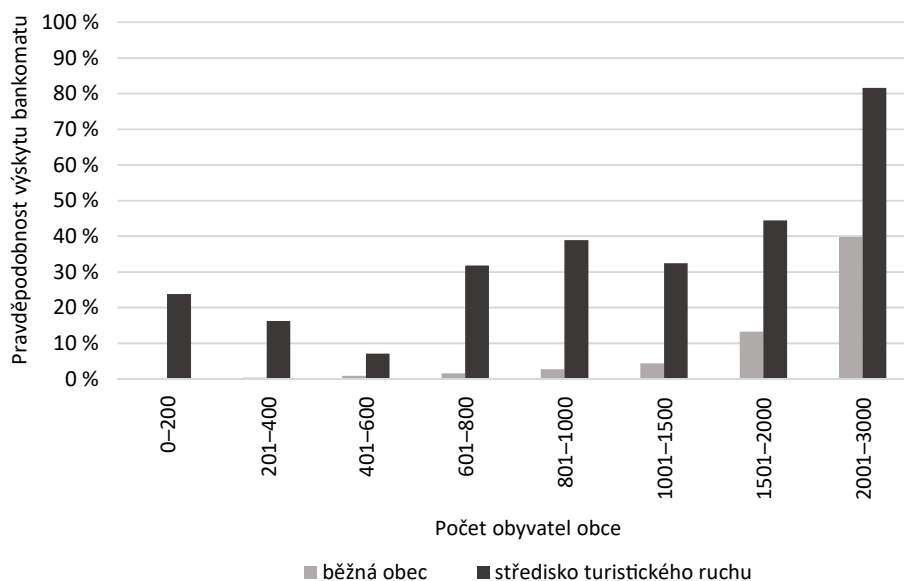

Podobný efekt lze sledovat i u souvislostí mezi vybaveností bankomatem a socioekonomickou situací v obci. Obce s nižší mzdovou úrovní mají bankomat o něco častěji než obce, jejichž obyvatelé mají vyšší mzdy.

Zásadní vliv na lokalizaci bankomatů má turistický ruch, a to ve všech velikostních kategoriích malých obcí. Turistický ruch je jediná proměnná, která zvyšuje šanci na vybavenost bankomatem i pro nejmenší obce. Dokonce i obce

s méně než 200 obyvateli mají ve čtvrtině případů bankomat, pokud patří do kategorie středisek turistického ruchu (viz Graf 49).

Graf 49: Pravděpodobnost lokalizace bankomatu v závislosti na velikosti obce a turistickém ruchu, 2020

Dílčí shrnutí

Bankomaty nepatří mezi typické prvky vybavenosti venkovských obcí. Nadpoloviční vybavenost mají až obce s alespoň 2500 obyvateli. Pravděpodobnost přítomnosti bankomatu výrazně zvyšuje turistický ruch v obci. Ve větších obcích má pozitivní vliv také odlehlá poloha. Příměstské obce jsou vybaveny hůře.

3.9 Sběrné dvory

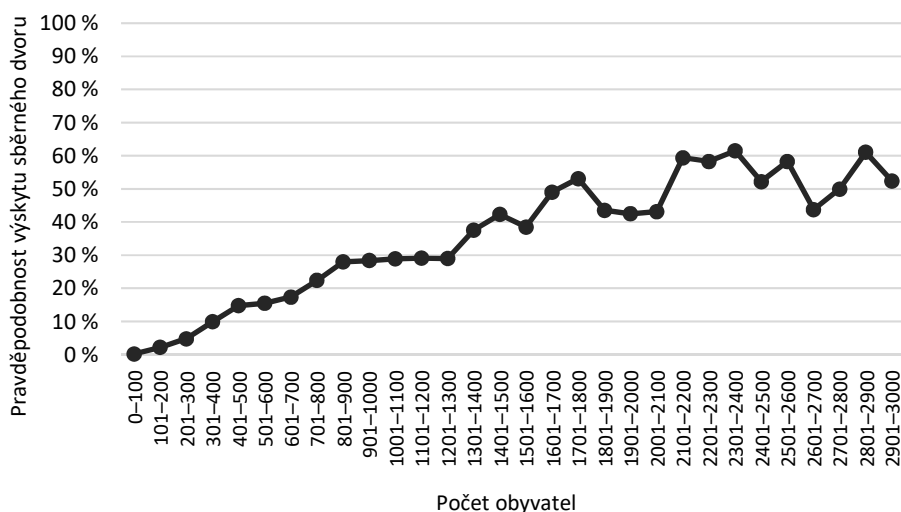
Sběrné dvory pro ukládání odpadu představují rovněž jeden z relevantních aspektů občanské vybavenosti. Jejich přítomnost v obci výrazně zjednodušuje obyvatelům řešení otázky, kam uložit odpad, který nelze vložit do běžné popelnice nebo kontejneru. Absence sběrného dvoru v obci je v řadě případů řeše-

na jednorázovými svozy veľkoobjemového a nebezpečného odpadu. Nicméně přítomnost sběrného dvoru umožňuje obyvatelům výrazně větší flexibilitu při nakládání s odpadem. Při analýze sběrných dvorů využíváme jejich databázi v obcích do 3000 obyvatel v datech Sdružení místních samospráv.

Závislost lokalizace sběrných dvorů na velikosti obce a sídla

Pravděpodobnost umístění sběrných dvorů lineárně narůstá s velikostí obce a v obcích s více než 2000 obyvateli je vybavenost většinová (viz Graf 50).

Graf 50: Pravděpodobnost lokalizace sběrného dvoru v závislosti na velikosti obce, 2018

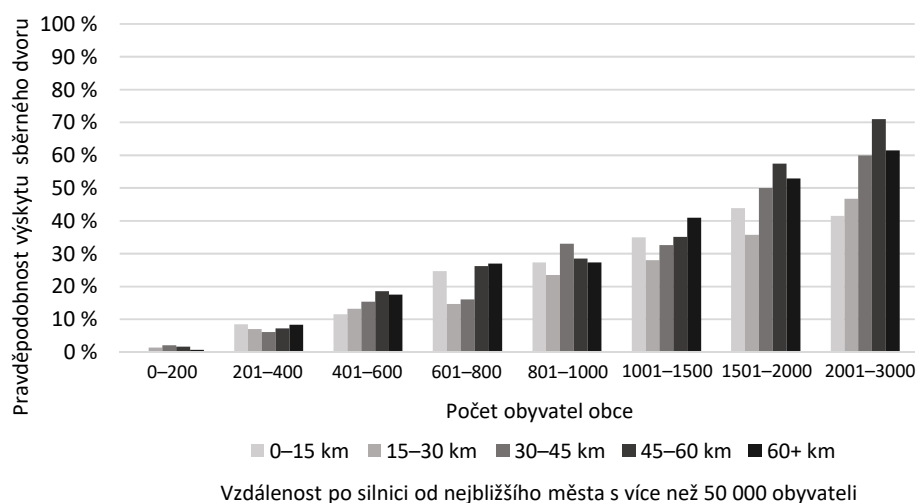
Při sledování vybavenosti na úrovni sídel lze pozorovat podobný průběh křivky jako při sledování na úrovni obcí. O něco méně jsou vybavena vedlejší sídla v obcích, ale rozdíly mezi různými typy sídel nejsou markantní.

Vybavenost sběrnými dvory v souvislosti s polohou obce vůči sídelním centřům, demografickými charakteristikami obce, ekonomickou situací v obci a mírou turistického ruchu

Vybavenost obce sběrným dvorem má jen velmi slabou souvislost s polohou obce vůči sídelním centřům. Obce v mikroregionálně odlehlých polohách jsou vybaveny o několik procentních bodů lépe než obce v blízkosti malých měst. Souvislost s polohou vůči velkým městům je o něco komplikovanější. Pro obce

s 600–2000 obyvateli v těsné blízkosti u velkých měst platí, že jsou vybaveny nadprůměrně, stejně jako obce ve velké vzdálenosti od měst. U příměstských obcí se může projevovat jednak efekt zvýšené poptávky po uložení odpadu ze strany obyvatel města a jednak potřeba sběrného dvoru související s intenzivnější stavební činností, která v nich probíhá. Souvislosti mezi existencí sběrného dvoru a polohou obce vůči městům s více než 50 000 obyvateli zobrazuje Graf 51.

Graf 51: Pravděpodobnost lokalizace sběrného dvoru v závislosti na velikosti obce a její vzdálenosti od města s více než 50 000 obyvateli, 2018

U obcí nad 1000 obyvatel se projevuje souvislost mezi lokalizací sběrného dvoru a demografickými charakteristikami. Obce s mladší věkovou strukturou a populačně rostoucí obce jsou relativně ke své velikosti vybaveny hůře než obce starší a populačně stagnující či klesající. Tento efekt se projevuje u převážné většiny služeb analyzovaných v této studii a je způsoben především polohovými faktory. Příměstské obce jsou zpravidla mladší a jejich populace se zvětšuje, naopak obce odlehlé, které jsou častěji vybaveny sběrným dvorem, jsou starší a mají stabilní či klesající populaci.

Souvislosti mezi vybaveností obce sběrným dvorem a jejími socioekonomickými charakteristikami jsou velmi slabé. Odpovídají situaci běžné i u většiny ostatních služeb. Obce, jejichž obyvatelé mají nižší platy, mají o něco vyšší

pravděpodobnost na umístění sběrného dvoru. Jedná se o podobný efekt periferní polohy jako v případě demografických souvislostí popsanych v předchozím odstavci.

Pozitivní vliv na umístění sběrného dvora má rovněž rozvinutý turistický ruch. Obce, které jsou středisky turistického ruchu, mají zhruba o 10 procentních bodů vyšší šanci na to, že budou vybaveny sběrným dvorem, než srovnatelně velké obce bez významně rozvinutého turistického ruchu.

Vzhledem k absenci historických dat o lokalizaci sběrných dvorů není možné analyzovat časovou dynamiku vybavenosti obcí tímto typem služby.

Dílčí shrnutí

Sběrnými dvory jsou v nadpoloviční většině vybaveny obce s nejméně 2000 obyvateli. Ostatní charakteristiky obcí hrají pro pravděpodobnost vybavenosti jen slabou roli. O něco vyšší pravděpodobnost lokalizace sběrného dvora mají obce v odlehlější poloze a obce s vyšší mírou turistického ruchu. Rozdíly jsou ale malé.

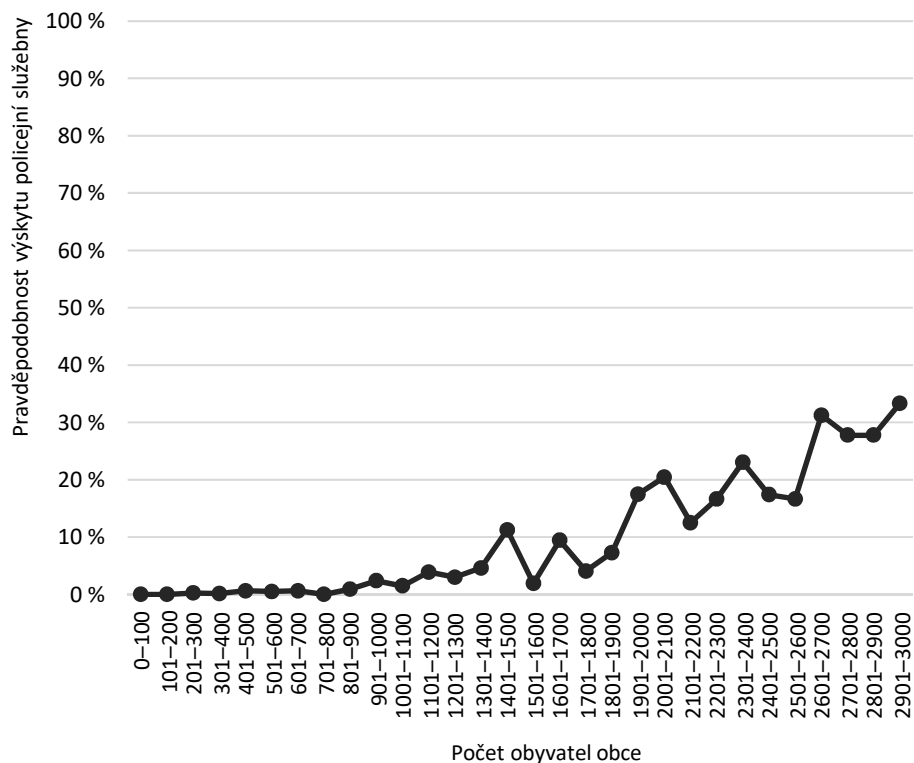
3.10 Policejní služebny

Služebny Policie České republiky představují rovněž jeden z aspektů občanské vybavenosti obcí, dotýkající se problematiky bezpečnosti. Sídlně strukturní vybavenost obcí policejními služebnami analyzujeme za pomoci souboru získaného z webových stránek Policie České republiky. Tím z analýzy vypadávají všechny služebny obecní a městské policie, o jejichž lokalizaci neexistuje jednotná databáze.

Závislost lokalizace policejních služeben na velikosti obce a sídla

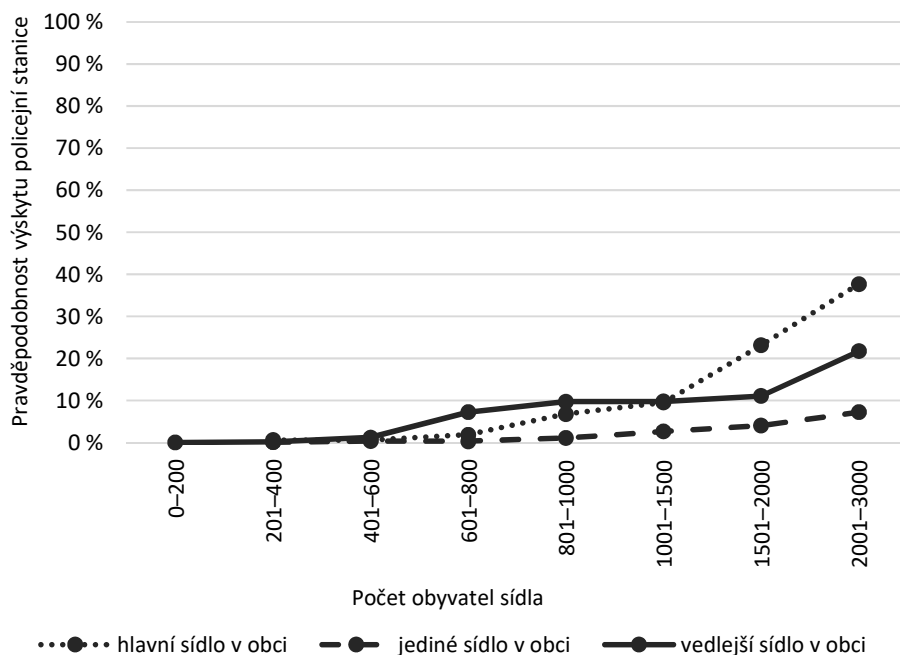
Policejní služebny jsou ze všech sledovaných služeb a infrastruktur v této studii v malých obcích zastoupeny nejméně často. I obce, které téměř dosahují počtu 3000 obyvatel, jsou policejními služebnami vybaveny jen z necelé třetiny (viz Graf 52).

Graf 52: Pravděpodobnost lokalizace policejní služebny v závislosti na velikosti obce, 2019

Při sledování vybavenosti policejními služebnami na úrovni sídel je patrná specifická souvislost, která se neprojevuje u žádné další zkoumané služby nebo infrastruktury. Nejlépe jsou vybavena hlavní sídla v obcích, jen o něco málo sídla vedlejší. Výrazně nejméně jsou ale policejními služebnami vybavena sídla, která jsou jedinými sídly v obci (Graf 53). Pro vysvětlení této souvislosti by zřejmě bylo potřeba podrobněji prozkoumat mechanismus rozhodování o umístění policejních služeben a charakter jejich spádových oblastí.

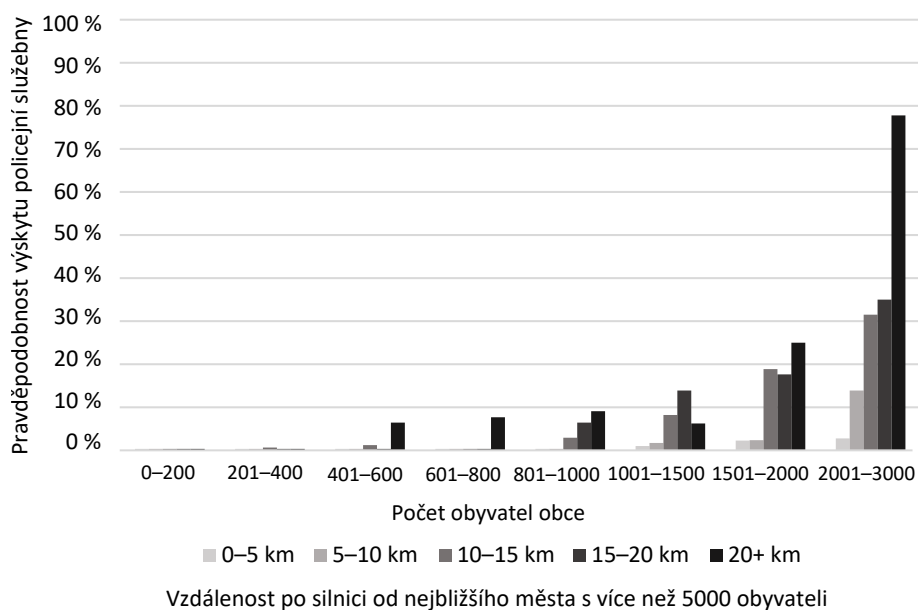
Graf 53: Pravděpodobnost lokalizace policejních služeb v závislosti na velikosti a typu sídla, 2019

Vybavenost policejními služebnami v souvislosti s polohou obce vůči sídelním centrům, demografickými charakteristikami obce, ekonomickou situací v obci a mírou turistického ruchu

Umístění policejní služebny je výrazně závislé na mikroregionální poloze obce vůči sídelním centrům, zatímco mezoregionální poloha nehraje podstatnou roli. Obce, které leží ve větší vzdálenosti od malých měst s více než 5000 obyvateli, mají výrazně zvýšenou šanci na vybavenost policejní služebnou. Tento efekt se ovšem projevuje jen u obcí s více než 800 obyvateli. Obce s více než 2000 obyvateli ležící ve vzdálenosti větší než 20 km od nejbližšího malého města mají dokonce téměř 80% šanci, že budou policejní služebnou vybaveny, na rozdíl od 3% šance u stejně velkých obcí ve vzdálenosti méně než 5 km od malého města. Je zřejmé, že obce této velikosti ležící v odlehlých polohách plní samy funkci mikroregionálního centra, a pro lepší obslužnost území jsou tak vybaveny i službami a funkcemi, na které by jinak nedosáhly. Souvislosti zobrazuje Graf 54.

Graf 54: Pravděpodobnost lokalizace policejní služebny v závislosti na velikosti obce a její vzdálenosti od města s více než 5000 obyvateli, 2019

Efekt vyšší vybavenosti odlehlých obcí se projevuje i v tom, že vyšší vybavenost mají obce populačně starší a se stagnující či klesající populací. Naopak mladší a populačně rostoucí obce, nacházející se zpravidla v příměstských zónách, jsou policejními služebnami vybaveny méně často.

Stejně tak se tento efekt projevuje v socioekonomických souvislostech lokalizace policejních služeben. Pro obce s více než 1000 obyvatel platí, že s rostoucí příjmovou úrovní klesá pravděpodobnost lokalizace policejní služebny. Naopak s rostoucí nezaměstnaností pravděpodobnost lokalizace policejní služebny roste.

Pozitivní vliv na lokalizaci policejní služebny má rovněž turistický ruch. Střediska turistického ruchu jsou služebnami vybavena o něco častěji než běžné obce srovnatelné velikosti, ani u nich ale pravděpodobnost lokalizace služebny policie nepřesahuje 50 %.

Vzhledem k absenci historických dat o lokalizaci policejních služeben není možné provést analýzu časových proměn vybavenosti obcí.

Dílčí shrnutí

Policejní stanice se ve venkovských obcích s méně než 3000 obyvateli vyskytují relativně zřídka. I ve velikostní kategorii kolem 3000 obyvatel má policejní stanice jen asi třetina obcí. V odlehlejších obcích jsou ovšem policejní stanice častější než v obcích příměstských, stejně jako v obcích s vyšší mírou turistického ruchu.

3.11 Shrnutí

Tabulka 1 řadí jednotlivé prvky vybavenosti od nejrozšířenějších po nejméně rozšířené a udává, kolik procent obcí s méně než 3000 obyvateli je jednotlivými prvky vybaveno.

Tabulka 1: Občanská vybavenost obcí s méně než 3000 obyvateli

Typ služby nebo infrastruktury	Podíl vybavených obcí s méně než 3000 obyvateli
Sportovní hřiště	83 %
Dětské hřiště	76 %
Prodejna potravin	71 %
Restaurace nebo hospoda	69 %
Mateřská škola	51 %
Pošta	38 %
Základní škola	37 %
Tělocvična	29 %
Ordinace praktického lékaře	23 %
Sběrný dvůr	16 %
Čerpací stanice	14 %
Ordinace zubního lékaře	12 %
Ordinace dětského lékaře	12 %
Lékárna	7 %
Gynekologická ordinace	4 %
Bankomat	4 %
Policejní služebna	2 %

U všech služeb se potvrdil předpoklad, že míra vybavenosti je zásadně závislá na počtu obyvatel v obci. Analýza na úrovni sídel, resp. částí obcí, ovšem ukazuje ještě další obrázek. U jednotlivých sídel je vybavenost kromě populační velikosti silně závislá též na jejich statusu v rámci obce. Prakticky u všech sledovaných služeb (s výjimkou čerpacích stanic) jsou v každé velikostní kategorii sídel nejlépe vybavena ta, která jsou největšími sídly v obci. Naopak vedlejší sídla, tedy menší sídla v obcích tvořených několika sídly, jsou vybavena nejhůře. Zvláštní kategorii tvoří sídla, která jsou jedinými sídly v obci. U některých služeb jsou taková sídla vybavena podobně jako hlavní sídla v obcích (sběrné dvory, mateřské školy, hřiště, hospody a restaurace, prodejny potravin). U dalších služeb je jejich vybavenost mezistupněm mezi hlavními a vedlejšími sídly (základní školy, zdravotnické služby). V případě policejních služeb jsou tato samostatná sídla vybavena ze všech typů sídel nejhůře. Do určité míry je tato nerovnováha ve vybavenosti různých typů sídel zřejmě způsobena jejich odlišnou spádovostí. Lze očekávat, že hlavní sídla v obcích mají přirozené spádové oblasti tvořené menšími okolními sídly, díky čemuž dosáhnou na větší vybavenost. Je ale také možné, že tato nerovnováha souvisí s aktivitami lokálních samospráv, které mohou mít tendenci podporovat provoz služeb v dominantním sídle obce.

Vybavenost malých obcí nesouvisí pouze s jejich populační velikostí, ale je též ovlivňována dalšími faktory. Výrazný vliv na vybavenost má poloha obce. Provedené analýzy ukázaly, že většinou zkoumaných služeb a infrastruktur jsou lépe vybaveny obce ležící v mikroregionálně a mezoregionálně odlehle poloze. To znamená, že při srovnatelné velikosti mají obce ve větší vzdálenosti od malých i velkých měst lepší občanskou vybavenost než obce příměstské. Výraznější vliv na vybavenost má ovšem mikroregionální odlehlost. Význam vzdálenosti k nejbližšímu městu s více než 5000 obyvateli má podstatný vliv na všechny zkoumané služby a infrastruktury, s výjimkou sportovních infrastruktur (hřiště a tělocvičny). Mezoregionální odlehlost, která vyjadřuje vzdálenost obcí vůči velkým městům s více než 50 000 obyvateli, má vliv slabší. Silně se projevuje v případě vybavenosti obcí poštami a školami. Naopak prakticky nijak nesouvisí s vybaveností obcí restauracemi či hospodami, sportovní infrastrukturou a policejními služebnami. Je zřejmé, že odlehlost, zejména mikroregionální, je u většiny služeb a infrastruktur důležitým aspektem, který zvyšuje závislost obyvatel obcí na lokálně poskytovaných službách a tím zvyšuje poptávku po nich. Zároveň odlehlost přispívá k růstu postavení jednotlivých obcí

v sídelní struktuře a jejich významu pro obslužnost území. Efekt se dá ilustrovat na srovnání několika obcí v různě odlehle poloze. Pro srovnání jsme vybrali obce o velikosti 1000–1500 obyvatel. Porovnááme pět mikroregionálně nejodlehlejších obcí (Manětín, Osoblaha, Žihle, Hevlín, Jindřichov, Frymburk) s pěti nejméně odlehlými (Postřižín, Předklášteří, Dobroměřice, Albrechtice nad Orlicí, Písečná). Všechny tyto obce jsou vybaveny prodejny potravin, alespoň jednou restaurací či hospodou, hřišti a mateřskými školami. Vybavenost dalšími službami se ale výrazně liší. Odlehlé obce jsou ze 100 % vybaveny základními školami a ve všech je ordinace praktického lékaře a poštovní služby. Čtyři z nich mají tělocvičnu, ordinaci dětského lékaře, sběrný dvůr a čerpací stanici. Tři z nich mají dále zubní ordinaci a gynekologickou ordinaci. Alespoň jedna má lékárnu, bankomat a policejní služebnu. Naproti tomu dvě příměstské obce nemají základní školu, pouze dvě z nich mají tělocvičnu a poštu, pouze jedna má čerpací stanici a jedna zubní ordinaci. Žádné další lékařské ordinace ani lékárny v nich umístěny nejsou, nemají sběrný dvůr, bankomat ani policejní služebnu.

S efektem polohy souvisí rovněž zjištěné demografické a socioekonomické faktory. Vyšší vybavenost zpravidla nalézáme v obcích se starší věkovou strukturou, s populačními ztrátami a nižší mzdovou úrovní. Naopak horší vybavenost mají mladší a populačně rostoucí obce a obce, jejichž obyvatelé mají vyšší mzdy. Právě rostoucí obce s dobrou socioekonomickou pozicí se zpravidla nacházejí v blízkosti měst. Projevuje se v nich navíc efekt setrvačnosti vybavenosti. Populačně ztrátové obce mají relativně vyšší úroveň vybavenosti díky vyšším počtům obyvatel v minulosti. Naopak rostoucí obce ještě nedokázaly patřičnou úroveň vybavenosti odpovídající jejich současné velikosti vybudovat. Nejsilněji se tento efekt projevuje v suburbánních pásech velkých měst, jejichž rostoucí obce se často potýkají s nedostatečnou kapacitou lokálních služeb.

Na většinu zkoumaných služeb a infrastruktur má výrazně pozitivní vliv cestovní ruch. Obce, které klasifikujeme jako střediska cestovního ruchu, jsou systematicky lépe vybaveny než ostatní obce podobné velikosti. Cestovní ruch ale neovlivňuje vybavenost všemi typy služeb a infrastruktur stejně. Nejsilněji se jeho vliv projevuje na vybavenosti hospodami a restauracemi, poštami, čerpacími stanicemi a bankomaty.

Vybavenost malých obcí různými typy služeb a infrastruktur prošla v uplynulých 25 letech řadou změn různého druhu. Provedené analýzy vyvracejí jednostranný argument o tom, že vybavenost malých obcí se trvale zhoršuje.

U velké části služeb je vybavenost malých obcí v posledních dvou dekádách stabilní a podíly nevybavených obcí se nezvyšují. Stabilní vybavenost vykazují restaurace a hospody, pošty, ordinace praktických lékařů, základní a mateřské školy. U pošt sice došlo k mírnému poklesu vybavenosti v 90. letech 20. století, ale od té doby je situace relativně stabilizovaná. V případě mateřských škol mírně klesá vybavenost nejmenších obcí, ale zato mírně stoupá vybavenost obcí větších. Základních škol mírně ubylo v některých velikostních kategoriích obcí v první dekádě 21. století, ale v poslední dekádě je situace stabilní.

Ke zřetelnému poklesu vybavenosti došlo v případě prodejen potravin a smíšeného zboží. Jejich pokles byl ovšem nejvýraznější v první dekádě 21. století a od té doby výrazně zpomalil. Snížila se rovněž vybavenost malých obcí ordinacemi dětských lékařů, zubařů a gynekologů. V jejich případě není pokles výrazný, ale má zrychlující se tendenci. K nejsilnějšímu úbytku došlo v poslední dekádě. Úbytek v poslední dekádě jsme zaznamenali rovněž u vybavenosti tělocvičnami, není ovšem jisté, jestli se nejedná o zkreslení datového zdroje.

U dvou typů služeb se naopak vybavenost malých obcí výrazněji zvýšila. Zlepšení vybavenosti se týká především sportovních hřišť různého druhu. Poněkud vzrostla též vybavenost lékárnami.

Pro řadu služeb nebylo možné časovou dynamiku změřit, protože chybí historická data. To se týká dětských hřišť, bankomatů, služeben Policie České republiky a sběrných dvorů.

4 Definice běžného standardu vybavenosti

Jedním ze způsobů, jak může veřejná správa regulovat a podpořit občanskou vybavenost, je stanovení standardů, resp. požadovaných hodnot vybavenosti. Tímto způsobem postupovala v 70. a 80. letech 20. století koncepce vývoje osídlení nazývaná středisková soustava osídlení. Standardy ovšem mohou mít různou míru závaznosti. Mohou se pohybovat na škále mezi doporučením a striktním požadavkem. Programové prohlášení vlády České republiky z roku 2022 se hlásí k definici doporučujících standardů, když slibuje: „Na základě důkladné práce s daty vytvoříme doporučenou úroveň vybavenosti pro různé typy obcí.“ (Programové prohlášení vlády, 2022) I v takovém případě mají ovšem standardy normativní roli a stanovují žádoucí stav. Striktněji je pomocí legislativy v současné době stanovena vybavenost obcí, resp. prostorová dostupnost jen u některých služeb (nejzazší možná dojezdová doba ke zdravotnickým službám je stanovena nařízením vlády č. 307/2012 Sb., minimální místní dostupnost poštovních služeb vyhláškou č. 464/2012 Sb.) Pro potřeby územního plánování ovšem byla v roce 2016 zpracována též metodika Standardy dostupnosti veřejné infrastruktury (Maier 2016), která stanovuje vhodnou míru vybavenosti různých typů lokalit. Tato metodika se explicitně věnuje pouze veřejným typům infrastruktur, resp. službám zajišťovaným veřejnou správou. Je primárně určena pořizovatelům územně plánovacích dokumentací a má sloužit především při plánování stavebního rozvoje území, aby bylo možno zohlednit potřebnost služeb a infrastruktur, které bude vyžadovat plánovaná zástavba. Pro tento účel jistě představuje vhodný nástroj.

Obecně je ovšem definice normativních standardů vybavenosti v některých ohledech problematická. Vychází z předpokladu míry potřeb obyvatel v území, které mají být saturovány dostatečnou kapacitou služeb. Potřeby se ovšem průběžně mění, stejně jako se mění prostorové chování obyvatel (např. narůstá automobilizace, snižuje se průměrný věk dětí ve školkách, mění se preference volnočasových aktivit). To má podstatné dopady na potřebnost a využívanost služeb a infrastruktur. Standardy zároveň jen obtížně zohledňují různá lokální specifika a alternativy, jako jsou různé typy malotřídních škol, pojízdné

prodejny a podobně. Jistým rizikem je rovněž způsob uplatňování standardů. Příliš striktně definované standardy vyžadující rozsáhlou vybavenost by mohly omezovat možnosti samospráv při územním a finančním plánování. Naopak benevolentně definované standardy mohou být argumentačně využity při případných snahách o redukci stávající a fungující sítě služeb.

V této studii nabízíme alternativní pohled na to, jak definovat standard vybavenosti. Nevycházíme z normativně předpokládané míry potřeb v území, ale z reálně existující vybavenosti. Navrhujeme koncept tzv. „běžného standardu“. Ten je založen na porovnávání srovnatelně velkých obcí a sídel mezi sebou. Za běžný standard považujeme existenci určité služby nebo infrastruktury v takových obcích a sídlech, v jejichž velikostní kategorii jsou touto službou nebo infrastrukturou vybaveny více než dvě třetiny obcí a sídel. Takto definovaný standard nelze chápat jako „minimální standard“, jehož naplnění je nutné ve všech případech dodržet. Spíše může sloužit při plánování strategického rozvoje obcí jako užitečné měřítko, umožňující jejich představitelům porovnat vybavenost vlastní obce s tím, co je obvyklé v obcích srovnatelné velikosti. Běžný standard založený jen na populační velikosti přirozeně nemůže zohlednit další lokální specifika. V kapitole *Strukturní vybavenost venkovských sídel* jsme zkoumali i další znaky, které rozhodují o existenci různých typů vybavenosti. Jde především o polohu obce vůči městům, její demografický vývoj, socioekonomickou situaci a turistický ruch. Běžný standard vybavenosti má ale být jednoduchým, snadno použitelným nástrojem pro první orientaci, jak si která obec z hlediska vybavenosti stojí v porovnání s ostatními. Pro tyto účely je populační velikost dostatečně robustním faktorem.

Běžný standard vybavenosti obcí určitou službou definujeme jako situaci, kdy minimálně dvě třetiny obcí určité velikosti jsou službou vybaveny. Na základě této definice jsme pro každou službu či infrastrukturu našli nejnižší velikostní kategorii, od níž se služba stává v obcích běžným standardem. Tuto velikostní kategorii uvádí ve druhém sloupci Tabulka 2. Tam, kde je to možné, porovnáváme tento standard s hodnotami standardů dostupnosti občanského vybavení definovanými v metodice *Standardy dostupnosti veřejné infrastruktury z roku 2016* (Maier 2016).

Tabulka 2: Běžný standard vybavenosti a standardy podle metodiky Standardy dostupnosti veřejné infrastruktury

Typ služby nebo infrastruktury	Běžný standard podle počtu obyvatel obce (dvoutřetinová vybavenost)	Standardy dostupnosti podle metodiky
Sportovní hřiště	200–300 obyvatel	bez omezení velikosti, do vzdálenosti 1 km
Dětské hřiště	200–300 obyvatel	bez omezení velikosti
Prodejna potravin	300–400 obyvatel	
Restaurace nebo hospoda	300–400 obyvatel	
Mateřská škola	500–600 obyvatel	nad 1000 osob, pod 1000 osob do 30 minut hromadnou dopravou
Základní škola	600–700 obyvatel	nad 2000 osob, pod 2000 osob do 30 minut hromadnou dopravou
Pošta	800–900 obyvatel	nad 2500 osob, pod 2500 osob do 10 km
Tělocvična	1300–1400 obyvatel	
Ordinace praktického lékaře	1400–1500 obyvatel	nad 2000 osob, pod 2000 osob do 35 minut autem
Ordinace dětského lékaře	2000–2100 obyvatel	nad 2000 osob, pod 2000 osob do 35 minut autem
Ordinace zubního lékaře	2000–2100 obyvatel	nad 2000 osob, pod 2000 osob do 35 minut autem
Lékárna	2000–2100 obyvatel	nad 2000 osob, pod 2000 osob do 35 minut autem
Čerpací stanice	2200–2300 obyvatel	
Bankomat	2800–2900 obyvatel	
Gynekologická ordinace	ne	nad 2000 osob, pod 2000 osob do 35 minut autem
Sběrný dvůr	ne	1 zařízení na 5000 obyvatel
Policejní služebna	ne	

Služby a infrastruktury jsou v Tabulce 2 seřazeny podle hranice zjištěného běžného standardu. V horní části tak tabulka obsahuje nejrozšířenější služby a infrastruktury, ve spodní naopak ty, které se v malých obcích vyskytují zřídka. Porovnání se standardy dostupnosti definovanými metodikou Standardy do-

stupnosti veřejné infrastruktury ukazuje na řadu odlišností. První rozdíl spočívá v tom, že standardy podle metodiky definují u řady služeb a infrastruktur výrazně nižší míru vybavenosti, než jaká v území reálně existuje. Velký rozdíl existuje u mateřských a základních škol, pošty a ordinace praktického lékaře. Vybavenost základní a mateřskou školou požadují standardy podle metodiky až u obcí či sídel s více než 1000 obyvatel. Ve skutečnosti jsou ovšem základními a mateřskými školami vybaveny z velké většiny i mnohem menší obce. Pošta nebo provozovna pošta Partner se nachází ve velké části obcí s více než 800 obyvateli. Standardy podle metodiky ji ale požadují až od velikosti sídla nebo obce nad 2500 obyvatel. Ordinace praktického lékaře se objevují v převážné většině obcí nad 1400 obyvatel. Standardy podle metodiky je ale požadují až od 2000 obyvatel. Rozdíl zde není tak výrazný jako u jiných služeb. Pro ostatní základní zdravotnické služby pak standardy podle metodiky předpokládají stejnou vybavenost jako pro ordinace praktických lékařů. V realitě je ovšem vybavenost ostatními službami nižší a prostorová dostupnost vyšší, což odpovídá jejich méně frekventovanému využití.

Uvedené porovnání ukazuje, že standardy definované v metodice lze chápat jako minimální standardy, jejichž naplnění by mělo být vždy předmětem posouzení při plánování stavebního rozvoje a jejich dodržení předpokladem pro realizaci stavebního rozvoje. U řady služeb a infrastruktur ovšem reálná situace v území tyto standardy vysoce překonává. Neměly by tedy být chápány ve smyslu žádoucího cílového stavu vybavenosti, zejména v malých obcích. Taková aplikace standardů by mohla v řadě případů vést k mizení reálně fungujících prvků vybavenosti. Koncept běžného standardu vybavenosti je naopak určen k tomu, aby mohl být využit jako srovnávací kritérium při přípravě strategických rozvojových plánů jednotlivých obcí. Ukazuje, do jaké míry je vybavenost jednotlivých obcí srovnatelná s ostatními obcemi podobné velikosti.

5 Využívanost a význam služeb pro obyvatele venkovských obcí

Význam vybavenosti venkovských obcí není možné vnímat jenom skrze existenci příslušných budov a infrastruktur. Vyplývá spíše z toho, jak často a za jakým účelem místní obyvatelé tyto služby využívají a jak se k nim vztahují. Tento vztah může nabývat mnohohrstevnatých a komplikovaných poloh. V úvodní kapitole, *Výzkum vybavenosti venkovských obcí ve světě a v Česku*, jsme shrnuli základní poznatky o vztahu obyvatel venkova k místním službám, publikované v akademických studiích převážně zahraniční provenience. Tyto studie upozorňují na několik věcí, které je dobré při výzkumu místních služeb zohlednit: 1) Ukazuje se, že význam služeb a obecně vybavenosti venkovských obcí přesahuje každodenní naplňování potřeb, které tyto služby primárně zajišťují. Vedle tohoto primárního funkčního významu mají místní služby často ještě důležitý symbolický význam. Umožňují místním obyvatelům silněji prožívat sounáležitost s obcí a hrají roli v budování hrdosti na obec. Vedle toho mohou mít místní služby nezanedbatelný sociální význam jako místa setkávání. 2) Dostupnost služeb je skutečně prostorově značně diferencovaná a špatná dostupnost může některým obyvatelům komplikovat zvládání každodenních situací. Upozorňují na to zejména výzkumy každodenního života na periferním venkově, ale také analýzy kvality života a deprivace.

V českém prostředí dosud výzkum využívání a významu služeb na venkově v podstatě absentoval. Následující kapitola má ambici toto prázdné místo alespoň částečně zaplnit. Nabízí převážně deskriptivní pohled na to, jak intenzivně jsou využívány různé typy služeb ve venkovských obcích, které sociální skupiny využívají jednotlivé služby více a které méně, a jak velký význam obyvatelé jednotlivým službám připisují. Při hodnocení významu služeb se inspirujeme poznatkem řady zahraničních studií, které ukazují, že tento význam má více rozměrů. Nejde jen o možnost každodenního využívání služby, ale také o sociální, emocionální a symbolické významy (Gieling a kol. 2019; Christiaanse, Haartsen 2017).

Poznatky prezentované v této kapitole jsou založeny na reprezentativním dotazníkovém šetření mezi obyvateli venkovských obcí. Sběr dotazníkových

dat jsme původně plánovali provést pomocí osobních standardizovaných rozhovorů s 1500 obyvateli tří venkovských mikroregionů. Pandemie covidu-19 nás donutila tento plán přehodnotit. Data jsme nakonec sbírali pomocí dvou online panelů agentur Media a Data Collect. Toto rozhodnutí se nakonec ukázalo být vhodnou volbou, protože kombinace dvou panelů nabídla dostatečné množství respondentů, z něhož mohl být kvótně namodelován reprezentativní vzorek 2052 dospělých obyvatel obcí s méně než 2000 obyvateli. Sběr dat proběhl v červnu 2021. Detaily k využitým datům jsou obsaženy na konci knihy v *Datovém a metodologickém dodatku*.

5.1 Prodejny potravin

Prodejny potravin a zboží denní potřeby patří k tradičním a velmi běžným prvkům vybavenosti menších obcí. Výzkumy nákupního chování i zkušenosti provozovatelů ovšem naznačují, že malé prodejny se v posledních letech dostávají pod silný tlak velkých obchodů a mezinárodních obchodních řetězců. Podle dat společnosti GfK se podíl zákazníků, kteří volí jako své hlavní místo pro nákupy potravin menší prodejny, snížil z 30 % v roce 2000 na 10 % v roce 2017.¹⁰ Data společnosti Nielsen zase poukazuje na to, že počet nejmenších prodejen potravin a smíšeného zboží s prodejní plochou do 50 m² klesl od roku 2000 do roku 2015 z cca 10 500 na 6500.¹¹ Tato souhrnná data ukazují, že dochází k razantní proměně nákupního chování, která přináší malým prodejnám ve venkovských obcích obrovské výzvy a rizika. Zároveň se postupně proměňuje chápání úlohy prodejen ve venkovských obcích. Z převážně tržního přístupu, v němž je prodej potravin chápán jako čistě soukromá služba podřízená tržním mechanismům, se vnímání prodejen postupně posouvá k pojetí veřejné, resp. kvazi veřejné služby. Ta má širší spektrum úkolů. Zajišťuje dostupnost důležitých statků i v prostředí, kde trh selhává, je chápána jako kolektivní výhoda pro místní komunitu a podporuje dostupnost služby pro ohrožené sociální skupiny. V souvislosti s tím se do

¹⁰ Studie GfK: Hypermarkety posilují svou pozici, preferuje je 49 procent zákazníků: <https://www.zboziaprodej.cz/2017/03/15/studie-gfk-hypermarkety-posiluji-svou-pozici-preferuje-49-procent-zakazniku/>

¹¹ Vývoj českého maloobchodu: https://retailnews.cz/wp-content/uploads/2016/11/1-M.-Staruch-V%3D9DVOJ-%C4%8CESK%C3%89HO-OBCHODU_web.pdf

provozování a podpory prodejen silněji zapojuje veřejná správa, zejména obce. Zároveň se objevují podpůrné programy pro provoz prodejen hrazené z veřejných prostředků, jako je program Obchůdek 2021+, realizovaný prostřednictvím Ministerstva průmyslu a obchodu.¹²

V debatě, do jaké míry jsou prodejny v malých obcích udržitelné a jaké případně plní veřejné funkce, chybí evidence o tom, jakou roli v nákupním chování obyvatel malých obcí místní prodejny plní, které skupiny obyvatel jsou nejsilněji odkázány na jejich existenci a jak místní komunity vnímají jejich význam. Na takové otázky se zaměřujeme v této kapitole. Nejprve se zabýváme využívaností prodejen v malých obcích a jejich pozicí v nákupním chování místní populace. Poté se zastavíme u komplexního významu, který obyvatelé prodejnám připisují. Nakonec zkoumáme, jak moc lidé prodejny postrádají v obcích, které prodejnou potravin nejsou vybaveny.

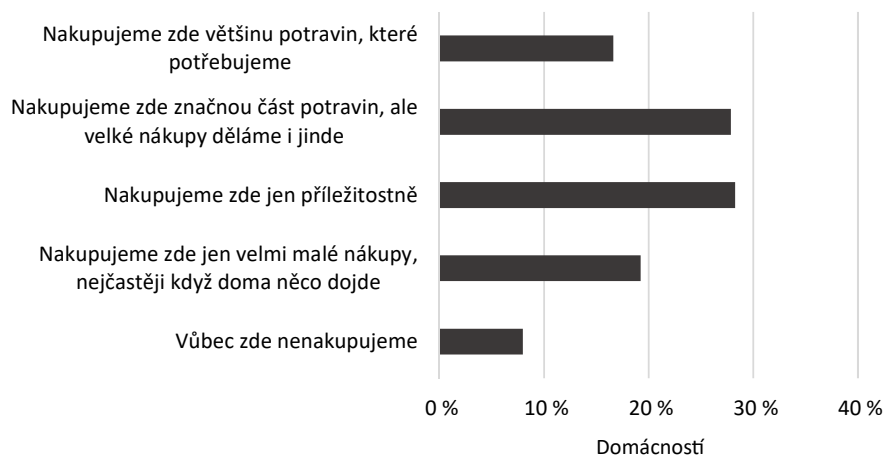
Využívanost

Využívanost lokální prodejny s potravinami zjišťujeme pomocí tří indikátorů. První z nich určuje, jaký význam lidé subjektivně připisují lokální prodejně ve svém nákupním chování. Indikátor pracuje s pětibodovou škálou, na níž se lidé vyjadřují k roli místní prodejny. Na jedné straně je škála zakončena výrokem: „Nakupujeme zde většinu potravin, které potřebujeme“, na druhé straně výrokem: „Vůbec zde nenakupujeme.“ Druhý indikátor se zaměřuje na odhad finančního obnosu, který domácnost měsíčně v dané prodejně utratí. Třetí indikátor je odhadem, jak velkou část celkových výdajů za potraviny domácnost utratí v místní prodejně.

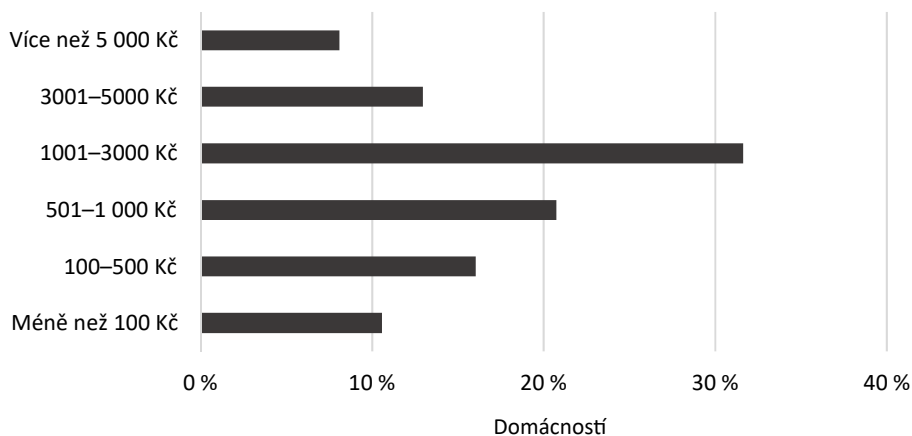
Všechny tři indikátory jsou založeny na subjektivním odhadu respondenta, a tudíž je nelze považovat za přesnou reflexi nákupního chování celé respondentovy domácnosti. Jejich vzájemná triangulace ovšem umožňuje se značnou přesností popsat hlavní obrysy míry využívanosti lokálních prodejen.

¹² <https://www.mpo.cz/cz/podnikani/vnitri-obchod/program-obchudek-2021/program-obchudek-2021--262006/>

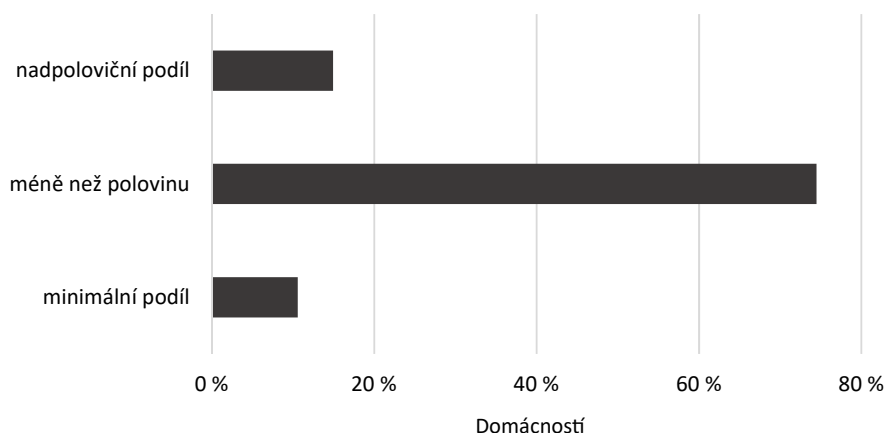
Graf 55: Význam lokální prodejny v nákupním chování v obcích do 2000 obyvatel

Graf 56: Odhad měsíční útraty domácnosti v místní prodejně potravin v obcích do 2000 obyvatel

Graf 57: Odhad podílu celkové útraty za potraviny v místní prodejně v obcích do 2000 obyvatel

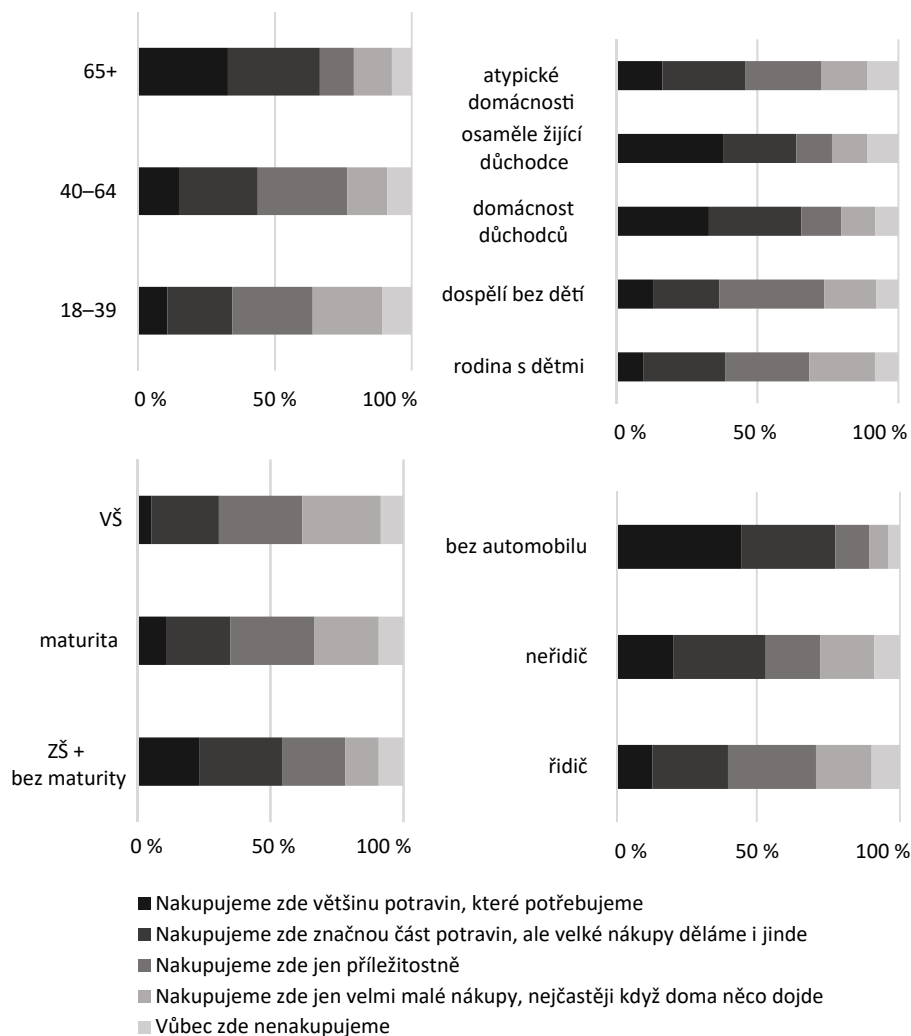
Grafy 55–57 ukazují, že místní prodejny potravin mají zpravidla pro obyvatele malých obcí relativně velký význam, pro většinu z nich ovšem jako doplňkové nákupní místo. Pro nezanedbatelnou část obyvatel ovšem tyto prodejny stále představují hlavní nákupní místo. Asi 17 % respondentů říká, že v místní prodejně jejich domácnost nakupuje většinu potravin. Indikátor založený na odhadu podílu útraty v místní prodejně ukazuje podobně velkou skupinu, cca 15 % domácností, které v místní prodejně utratí více než polovinu svých výdajů za potraviny. Pouze velmi malá část domácností (méně než 10 %) v místních prodejnách nenakupuje vůbec, ale téměř jedna pětina volí místní prodejny jenom pro velmi malé, nahodilé nákupy. Nejčastější měsíční útrata domácnosti v místní prodejně se pohybuje mezi 1000 a 3000 Kč.

Venkovská společnost je ale ve svém nákupním chování silně rozdělená, protože různé sociální skupiny mají odlišné nákupní zvyklosti, a lze najít výrazné, systematické rozdíly ve využívání místních prodejen v menších obcích různými skupinami obyvatel. Výrazné rozdíly v míře využívání místních prodejen existují v závislosti na věku obyvatel, skladbě jejich domácnosti, sociálním postavení, automobilizaci a celkové každodenní mobilitě. Nejinakzřejmě využívají místní prodejny senioři nad 65 let, zejména pak osaměle žijící senioři, lidé s nižším sociálním postavením, neřidiči a lidé bez přístupu k automobilu a také lidé s nízkou každodenní mobilitou. Naopak nejméně využívají prodejny obyvatelé mladšího věku žijící v domácnosti s dětmi, lidé

s vyšším sociálním postavením, aktivní řidiči a ti, kdo pravidelně cestují ze svého bydliště do měst.

Tyto výsledky, znázorněné v Grafu 58, jsou relativně očekávatelné. Podstatné ovšem je, že jejich efekty se navzájem sčítají, což vede ve výsledku k velmi výrazným rozdílům. Lidé v ekonomicky aktivním věku s vysokoškolským vzděláním žijící ve vícečlenné domácnosti, kteří jsou aktivními řidiči a pravidelně dojíždějí do města, využívají místní prodejny jako hlavní nákupní místo jen v cca 3 % případů. Naopak více než polovina osaměle žijících seniorů bez maturity a bez automobilu nakupuje většinu svých potravin v místních prodejnách. Tito málo mobilní senioři tak tvoří skupinu obyvatel, která je na místních prodejnách v menších obcích nejsilněji závislá. U seniorů je přitom omezená míra automobilizace relativně běžná. Zatímco v celém vzorku obyvatel venkovských obcí se tři čtvrtiny osob deklarují jako aktivní řidiči a 88 % domácností má k dispozici automobil, v domácnostech tvořených dvěma důchodci se za řidiče prohlašuje jen mírně nadpoloviční podíl osob a zhruba čtvrtina takových domácností automobil nevlastní. U osaměle žijících důchodců je míra automobilizace ještě nižší. Celá polovina z nich nemá k dispozici automobil. Totéž platí i pro reálnou každodenní mobilitu. V celém vzorku jen asi 14 % respondentů deklaruje, že během týdne nepodniká pravidelné cesty do města s alespoň 3000 obyvateli. V domácnostech důchodců se ale nízká míra mobility a velmi omezené množství cest do města týká téměř jedné třetiny.

Graf 58: Využívání místní prodejny v obcích do 2000 obyvatel v souvislosti s věkem, typem domácnosti, vzděláním a automobilizací

Výzkum jsme prováděli na začátku léta roku 2021, tedy v období poznamenaném probíhající epidemií covidu-19, která v celé republice pozměnila nákupní chování a mimo jiné zřejmě urychlila postupný nárůst významu online nakupování. Je samozřejmě možné, že epidemie ovlivnila též způsob využívání místních prodejen. Rozšíření práce z domova, uzavření škol a služeb i restriktce

cestování vedly k výraznému omezení prostorové mobility. Z takové situace mohly prodejny v malých obcích těžit. Ačkoliv chybí veřejně dostupná a spolehlivá data o změně tržeb venkovských prodejen v období covidu-19, teze o tom, že venkovské prodejny díky epidemii „chytají druhý dech“, proběhly v dubnu a květnu 2021 denním tiskem (iDnes 2021).

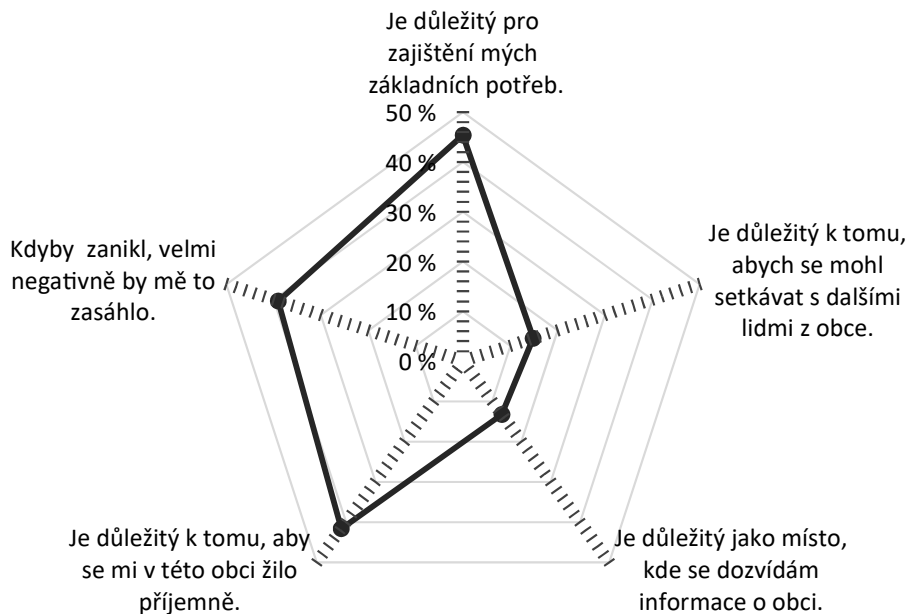
V dotazníku jsme se proto respondentů ptali také na to, jak často v místní prodejně nakupovali v době před epidemií. Výsledky jsou ovšem prakticky totožné jako v otázce na současné nakupování. Zvýšené využívání místních prodejen v průběhu epidemie naše dotazníková data nedokládají. To zvyšuje výpovědní sílu našich výsledků i pro postepidemické období. Nepředpokládáme, že po odeznění epidemie by se nákupní chování v malých obcích skokově změnilo.

Význam

V úvodu této kapitoly jsme upozorňovali, že služby a infrastrukturní prvky v malých obcích zpravidla obyvatelé nevnímají jenom v jejich praktickém významu pro naplňování každodenních potřeb, ale připisují jim i další sociální a symbolické významy. Vesnická prodejna potravin se může stát symbolem fungující a živé obce, stejně jako místní škola, kostel, hospoda nebo tělocvična. Může plnit funkci kontaktního místa umožňujícího neformální setkávání a výměnu informací mezi sousedy, může se stát vítaným ztraktivněním místních životních podmínek. V neformálních rozhovorech, které jsme vedli se starosty a dalšími místními aktéry, na tyto rozměry místních služeb sami často upozorňovali (viz kapitola *Význam a udržitelnost služeb ve venkovských obcích očima místních aktérů*). Zajímalo nás ale, jak silně tyto další významy rezonují ve vnímání obyvatel a jaká vlastně je vnitřní povaha výroku o tom, že prodejna má pro místní obyvatele „velký význam“.

V dotazníkovém šetření jsme se proto zeptali na několik různých podob onoho „významu“. Předložili jsme respondentům sadu výroků o místní prodejně a požádali jsme je, aby řekli, jak silně se s nimi ztotožňují, nebo zda je spíše odmítají. Výroky se týkaly pěti možných typů významu prodejny: 1) prodejny jako místa pro nutné zajištění základních potřeb, 2) prodejny jako místa setkávání, 3) prodejny jako místa pro získání informací o obci, 4) prodejny jako všeobecného ztraktivnění lokality, 5) prodejny jako emocionálně významného místa, jehož zánik by respondentů zasáhl. Hvězdicový Graf 59 znázorňuje podíl respondentů, kteří u jednotlivých oblastí vyjádřili na pětibodové škále nejsilnější přitakání danému výroku.

Graf 59: Dimenze významu místní prodejny potravin v obcích do 2000 obyvatel

Graf 59 ukazuje, že téměř polovina obyvatel hodnotí prodejnu potravin jako důležitou instituci pro realizaci každodenních potřeb a jako významný prvek zpříjemňující život v obci. Zhruba třetina pak cítí k obchodu i výraznou emocionální vazbu, takže by jeho zánik prožívali velmi negativně. Sociální funkce prodejny jsou oproti tomu slabší. Významné místo setkávání a informování představují prodejny asi pro 15 % obyvatel.

Sociální a emocionální význam prodejny podtrhuje i fakt, že prodejnu hodnotí jako významnou i lidé, kteří v ní nakupují jen málo. S výrokem, že prodejna je důležitá pro příjemný život v obci, výrazně souhlasí celá čtvrtina lidí, kteří v ní nakupují jen velmi málo nebo vůbec. Téměř pětina lidí, kteří prodejnu využívají jen velmi slabě, by se jejím zánikem cítila negativně zasažena.

Podobně jako využívanost místních prodejen i hodnocení jejich významu se liší podle věku, vzdělání, typu domácnosti, míry automobilizace a každodenní mobility. Senioři, zejména osaměle žijící lidé s nižším vzděláním, bez automobilu a ti, kdo necestují pravidelně do měst, hodnotí existenci prodejen

ve všech dimenzích jako významnější než ostatní. Naopak nejmenší význam přikládají prodejnám respondenti do 30 let, vysokoškoláci a aktivní řidiči dojíždějící pravidelně do města. Rozdíly jsou dost značné. Např. zatímco dvě třetiny seniorů starších 65 let hodnotí přítomnost prodejny jako velmi podstatnou pro příjemný život v obci, stejný názor má jen necelých 30 % mladých do 30 let.

Prodejna potravin patří k nejběžnějším prvkům občanské vybavenosti menších obcí. Běžný standard vybavenosti představuje už v obcích s více než 300 obyvateli (viz kapitola *Definice běžného standardu vybavenosti*). To odpovídá skutečnosti, že v datovém souboru, se kterým pracujeme, bydlí 84 % respondentů v obcích s prodejnou potravin a jen 16 % v obcích bez prodejny. S ohledem na to, že absence prodejny potravin může být v malých obcích vnímána jako problém, jsme se těchto 16 % respondentů ptali, jak moc prodejnu ve své obci postrádají. Z celkového počtu 336 respondentů hodnotí 60 % absence prodejny jako závažný nedostatek, 24 % jako menší nedostatek a pouze 16 % to jako nedostatek nevnímá.

Názor o tom, že prodejna v obci chybí, se prolíná všemi věkovými a sociálními kategoriemi obyvatel. Postrádání prodejny se mírně zvyšuje s věkem a klesá s vyšším vzděláním, ale rozdíly nejsou příliš velké. I ve věkové skupině do 30 let výrazně postrádá prodejnu potravin nadpoloviční většina obyvatel, z vysokoškoláků postrádá prodejnu přes 40 %. Názory na význam místní prodejny se tak v obcích bez prodejen odlišují napříč různými sociálními skupinami mnohem méně než v obcích s prodejnami. V obecné rovině tak lze říci, že prodejna potravin je i ve velmi malých obcích relativně silně postrádaným prvkem vybavenosti, a tento pocit jde napříč lokální komunitou bez ohledu na demografické a sociální charakteristiky obyvatel. Ani velikost obce nesouvisí s tím, jak moc její obyvatelé prodejnu postrádají. Dokonce i v obcích s méně než 200 obyvateli nadpoloviční většina obyvatel (cca 53 %) hodnotí absence prodejny jako závažný nedostatek.

Dílčí shrnutí

Venkovské prodejny potravin patří k nejčastějším prvkům občanské vybavenosti menších obcí. Při hodnocení jejich významu je obyvatelé zároveň řadí k nejdůležitějším prvkům vybavenosti, a to i přes to, že pro většinu z nich představují tyto prodejny jen doplňkové nákupní místo. Hlavním nákupním místem jsou venkovské prodejny asi pro 17 % domácností. Tyto domácnosti

v nich nakupují většinu svých potravin. Nakupování v místních prodejnách je velmi nerovnoměrně rozložené mezi různé sociální skupiny. Výrazně častěji využívají malé místní prodejny senioři, méně mobilní lidé a lidé s nižším sociálním postavením. Nejčastějšími uživateli jsou osaměle žijící senioři bez automobilu, pro které je místní prodejna hlavním nákupním místem ve více než polovině případů. V jejich případě tak lze hovořit o tom, že místní prodejny představují důležitou lokální infrastrukturu pro naplňování klíčových každodenních potřeb. Obyvatelé malých obcí ovšem připisují místním prodejnám i jiné významy. Prodejnu vnímají jako prvek výrazně zpříjemňující bydlení v obci a její zánik by značnou část obyvatel osobně negativně zasáhl. Sociální funkce prodejen jako místa setkávání a informování je o něco slabší, stále však relevantní. Větší roli opět hraje pro seniory a méně mobilní obyvatele. V obcích, kde prodejna není, ji obyvatelé relativně silně postrádají a její absenci považují za zřetelný nedostatek. Tento pocit jde napříč místními komunitami a zasahuje vyrovnaně všechny skupiny obyvatel.

5.2 Restaurace a hospody

Restaurace a hospody se vyskytují i v nejmenších obcích. Necelých 70 % obcí do 3000 obyvatel má na svém území hospodu nebo restauraci. Většina podniků poskytujících pohostinství je provozována komerčně, jako soukromá služba. Podobně jako v případě venkovských prodejen i v případě hospod bývá ovšem do provozu často nějak zaangažována obec, která hospodu podporuje, popř. přímo sama provozuje. Podobností mezi venkovskými hospodami a prodejnami je možno nalézt více. Stejně jako prodejny i venkovské hospody bývají označovány za ohrožený typ služeb. V debatách o regulacích podnikání, jako je zákaz kouření v restauracích nebo elektronická evidence tržeb, se venkovské hospody často uvádějí jako příklad služby, jejíž udržitelnost daný typ regulace ohrožuje.¹³

Při analýze využívání a významu pohostinských zařízení ve venkovských obcích nerozlišujeme mezi tím, jestli je v obci přítomna restaurace s nabídkou

¹³ <https://www.ceskatelevize.cz/porady/1097944695-nas-venkov/218562243400010-druha-zi-ma-bez-cigaret/>

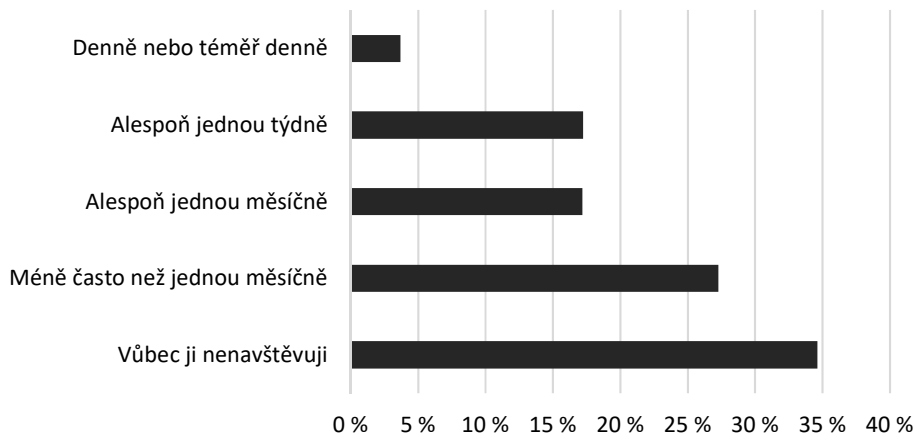
https://www.idnes.cz/ekonomika/domaci/eet-kolik-skoncilo-hospod-restaurace-krach.A180108_142545_ekonomika_pas

teplých jídel, nebo se jedná spíše o výčep a provozovnu nabízející nápoje. Proto také volíme pro označení provozoven podvojný termín restaurace/hospoda.

Využívanost

Silné zastoupení restaurací/hospod ve venkovských obcích se odráží v tom, že 83 % respondentů dotazníkového šetření potvrdilo, že v jejich obci je provozováno alespoň jedno takové zařízení. Těchto respondentů jsme se ptali, jak často restauraci, resp. hospodu navštěvují. Frekvenci návštěvy chápeme v případě restaurací/hospod jako hlavní indikátor míry využívání služby. Výsledky ukazují, že pravidelných, každodenních návštěvníků pohostinství ve venkovských obcích je málo, pod 5 %. 17 % obyvatel ale navštěvuje hospodu či restauraci v obci alespoň jednou týdně a dalších 17 % alespoň jednou měsíčně. Naproti tomu zhruba 34 % obyvatel nenavštěvuje místní podniky vůbec (Graf 60).

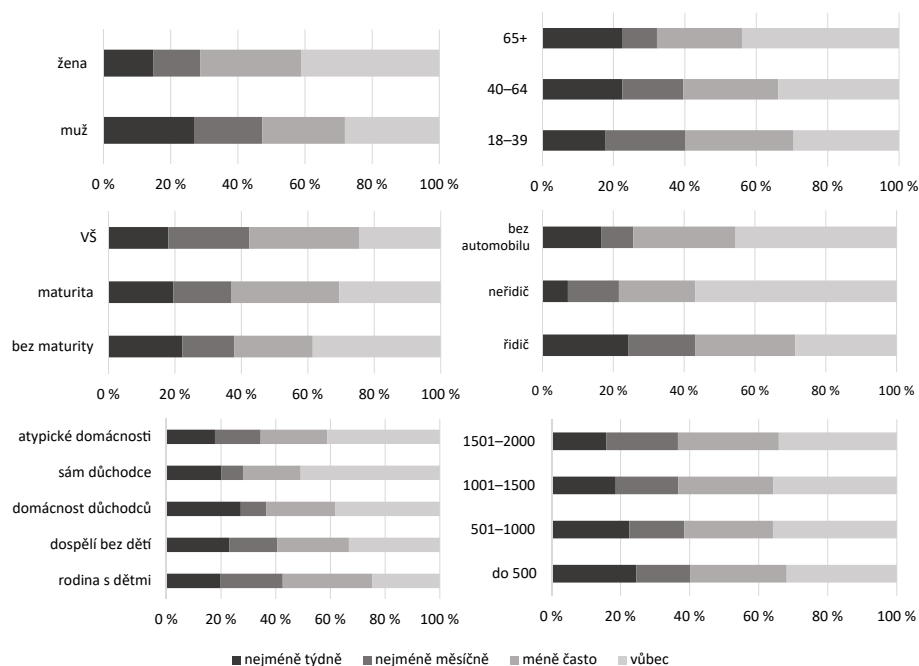
Graf 60: Frekvence návštěvy lokální restaurace nebo hospody v obcích do 2000 obyvatel

Z hlediska frekvence návštěvy lokálního pohostinství nejsou malé obce tak silně rozdělené jako v případě prodejen potravin. Různé sociální skupiny se mezi sebou liší slaběji, s výjimkou rozdílů mezi muži a ženami. Nepřekvapivě patří muži mezi návštěvníky pohostinství výrazně častěji než ženy. Podíl žen, které lokální pohostinství navštěvují, ovšem není zanedbatelný. S věkem roste podíl obyvatel, kteří pohostinství nenavštěvují vůbec, a to především na úkor

méně častých návštěvníků. S rostoucím vzděláním naopak podíl nenávštěvujících klesá. Přitom se ale nedá říci, že by obyvatelé s vyšším vzděláním byli častěji pravidelnými návštěvníky. Spíš naopak. Je mezi nimi nejvyšší podíl lidí, kteří pohostinství navštěvují méně často než týdně. Relativně málo navštěvují lokální hostince lidé bez řidičského průkazu, což je ale dáno především tím, že se jedná z velké většiny o starší ženy. V nejmenších obcích je o něco vyšší podíl těch, kdo navštěvují hostinec každý týden (Graf 61).

Graf 61: Využívání místní hospody nebo restaurace v obcích do 2000 obyvatel v souvislosti s pohlavím, věkem, vzděláním, typem domácnosti, automobilizací a velikostí obce

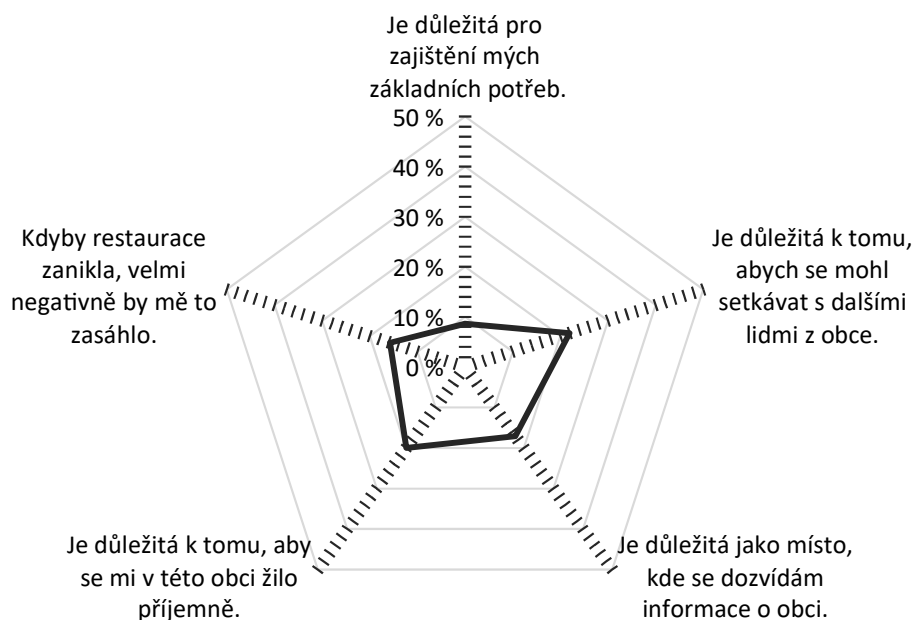

Relativně nízké rozdíly v návštěvnosti místních pohostinství podle věku, vzděláním nebo typu domácnosti znamenají, že hospody a restaurace v malých obcích mají potenciál být určitým integračním komunitním prvkem. Setkávají se v nich členové různých sociálních skupin napříč celou obcí. Jedná se ovšem o prostředí přístupné o něco více mužům.

Význam

Význam hospod a restaurací pro obyvatele malých obcí jsme měřili stejným způsobem jako význam prodejen potravin. To znamená, že jsme respondentům předložili sadu výroků o místní restauraci či hospodě a požádali jsme je, aby posoudili, jak moc se s nimi ztotožňují. Výroky se opět týkaly pěti možných významů restaurace či hospody jako: 1) místa pro zajištění základních potřeb, 2) místa setkávání, 3) místa pro získání informací o obci, 4) všeobecné zatraktivnění lokality, 5) emocionálně významného místa, jehož zánik by respondentem zasáhl. Hvězdicový Graf 62 znázorňuje podíl respondentů, kteří u jednotlivých oblastí vyjádřili na pětibodové škále nejsilnější přitakání danému výroku.

Graf 62: Dimenze významu restaurace nebo hospody v obcích do 2000 obyvatel

Hodnoty významu jsou u restaurací/hospod celkově nižší než u prodejen potravin. Jen malý zlomek obyvatel, cca 10 %, hodnotí restaurace jako místa důležitá pro zajištění svých základních potřeb. Rovněž emocionální význam spojený s pocití silné ztráty v případě zániku je více než dvakrát nižší ve srovnání s prodejny potravin. Zhruba jedna pětina obyvatel se silně kloní

k názoru, že restaurace je důležitá pro příjemný život v obci, a podobný počet lidí ji hodnotí jako velmi podstatnou pro setkávání s dalšími obyvateli obce. Právě tuto sociální funkci hodnotí u restaurací respondenti jako významnější než u prodejen potravin. Souhrnně lze říci, že restaurace a hospody zjevně plní ve venkovských obcích sociálně integrační funkci a jsou jednou z institucí, které zvyšují atraktivitu obce v očích jejích obyvatel. Celkově jsou ale hodnoceny jako méně významné služby ve srovnání s prodejny potravin. Hodnocení významu restaurací a hospod silně závisí na tom, jak často je jednotliví respondenti navštěvují. Pro pětinu obyvatel, kteří navštěvují tato zařízení alespoň jednou týdně, mají místní restaurace význam zásadní. S výrokem, že restaurace je důležitá pro setkávání s dalšími lidmi z obce, vyjadřuje maximální souhlas téměř 60 % jejich pravidelných návštěvníků. Pro necelou polovinu pravidelných návštěvníků představují restaurace důležitý prvek pro příjemný život v místě bydliště. Naopak ti, kdo restaurace a hospody v obci nenavštěvují, jejich význam jako důležitý hodnotí jen zřídka. Vnímání významu restaurací a hospod se naproti tomu příliš neliší napříč generacemi a lidmi s různým vzděláním. Pro muže je ovšem přítomnost restaurací a hospod důležitější než pro ženy.

Restaurace a hospody patří k velmi častým prvkům vybavenosti malých obcí. Běžný standard vybavenosti představují i v obcích s pouhými několika stovkami obyvatel. Ve vzorku udává pouze 346 respondentů, tedy 17 %, že bydlí v obci, kde hospoda nebo restaurace chybí. Jedna třetina z nich považuje tuto absenci za závažný nedostatek, 38 % za částečný nedostatek a 30 % to za nedostatek nepovažuje. Míra postrádání restaurací a hospod je tak o hodně nižší než v případě chybějících prodejen potravin. Prodejnu výrazně postrádá 60 % respondentů, v jejichž obci prodejna není. Míra postrádání restaurace/hospody je mezi obyvateli nevybavených obcí rozložena rovnoměrně. O něco silněji postrádají toto zařízení muži než ženy a senioři oproti mladším obyvatelům.

Dílčí shrnutí

Restaurace a hospody v malých obcích patří společně s prodejny potravin k nejčastějším prvkům vybavenosti. Téměř dvě třetiny obyvatel těchto obcí místní restaurace a hospody navštěvují. Čtvrtina obyvatel navštěvuje místní restaurace a hospody alespoň jednou týdně. Z tohoto pohledu patří restaurace a hospody k nejčastěji využívaným prvkům vybavenosti a mají potenciál fungovat jako klíčové ohnisko sociálních vazeb uvnitř obce. Tomu napomáhá i fakt,

že návštěvnost restaurací a hospod v obci se prolíná napříč různými sociálními skupinami. Na rozdíl od prodejen není u využívání restaurací a hospod patrná zásadní odlišnost mezi generacemi a sociálními vrstvami. Ani míra mobility a automobilizace nepatří k zásadním faktorům, které by ovlivňovaly, zda respondent hospodu či restauraci v obci navštěvuje, nebo ne. Platí ovšem, že tyto podniky mají větší význam pro muže než pro ženy. Zároveň nelze zapomínat, že skoro 40 % obyvatel malých obcí nenavštěvuje místní restaurace či hospody vůbec. Takový podnik by tedy neměl představovat jedinou příležitost pro vzájemné setkávání v obci, protože významná část obyvatel by z této příležitosti byla vyloučena. V subjektivním hodnocení jsou restaurace a hospody vnímány jako méně podstatný prvek vybavenosti než prodejny potravin. Je to dáno zejména tím, že na rozdíl od prodejen potravin nepředstavují restaurace službu určenou k zajišťování základních potřeb. Naopak relativně vysoký význam připisují respondenti restauracím a hospodám jako místu vytvářejícímu příležitost pro setkávání s ostatními obyvateli a zpříjemňujícímu život v obci. V obcích, kde restaurace či hospoda není, ji asi třetina obyvatel silně postrádá. Tento pocit zasahuje vyrovnaně různé skupiny obyvatel.

5.3 Pošty

Pobočky pošty nepokrývají venkovské prostředí tak hustou sítí jako prodejny potravin nebo restaurace. V nejmenších obcích se vyskytují jen zřídka a běžným prvkem vybavenosti se stávají až v obcích s více než 800 obyvateli. Přesto lze poštu považovat za jeden z podstatných prvků vybavenosti malých sídel. Míra centralizace pošt je stále na poměrně nízké úrovni a v žádném případě neplatí, že by pošty představovaly spíše městský typ služby. Venkovské pobočky pošty umístěné v menších obcích ovšem mají často omezenou provozní dobu. Stále častěji se také provozování poštovních služeb transformuje do podoby provozovny pošta Partner. V takových provozovnách zajišťuje poštovní služby jiný subjekt než Česká pošta. Nejčastěji se může jednat o prodejny potravin, ale také například o obecní úřady. Transformace klasických poboček České pošty na provozovny pošta Partner nemusí být vždy jednoduchá. V uplynulých letech došlo k řadě úspěšných transformací tohoto typu, ale rovněž ke konfliktním situacím. Pro obecní úřady, které se ujmou provozu poštovních služeb, představuje tato agenda často dodatečné finanční i personální nároky.

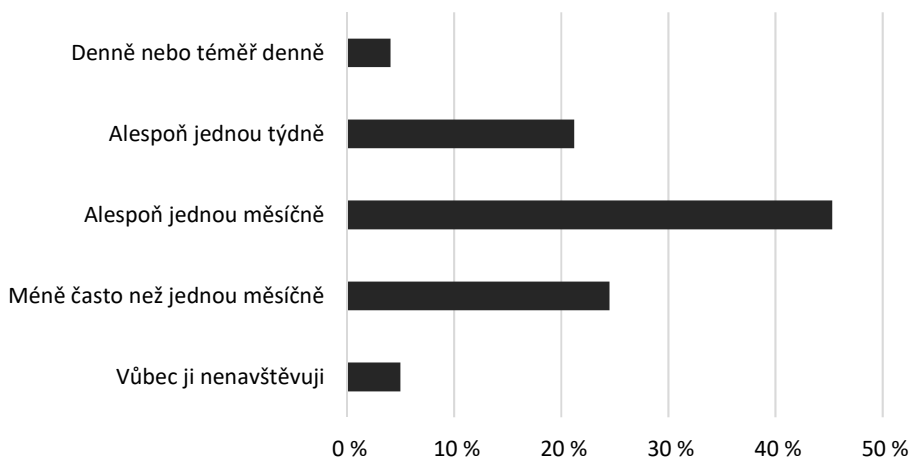
V analýzách využívanosti poštovních služeb a jejich významu nerozlišujeme mezi situacemi, kdy je v obci v provozu klasická pobočka České pošty nebo provozovna pošta Partner. Respondenti by nemuseli být schopni tyto situace přesně rozlišit.

Využívanost

V souboru respondentů oslovených dotazníkem bydlí 1203 respondentů, tedy 59 %, v obci, kde je v provozu nějaká forma poštovních služeb. Tito respondenti bydlí spíše ve větších obcích. Průměrná velikost obce je u respondentů, kteří uvádějí, že u nich je pošta v provozu, více než 1000 obyvatel. Naopak respondenti bez pošty bydlí v průměru v obcích s cca 570 obyvateli.

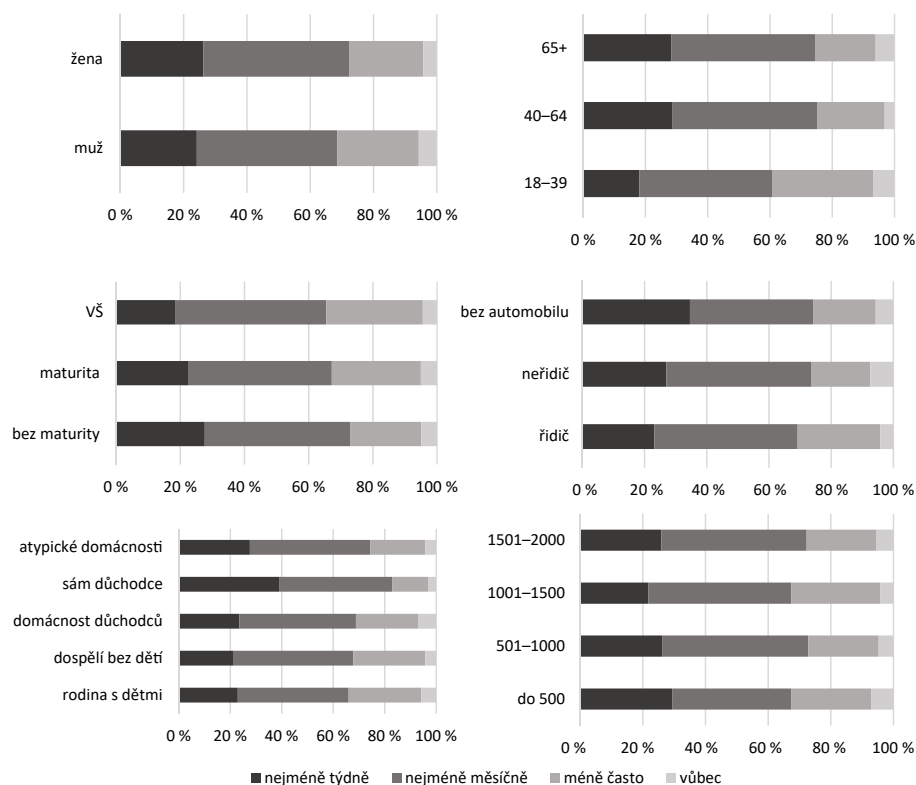
Respondentů, v jejichž obci se nachází pobočka České pošty nebo provozovna pošta Partner, jsme se ptali, jak často tuto službu v místě svého bydliště využívají. Vzhledem k epidemii covidu-19, která probíhala v době dotazníkového šetření a která prokazatelně pozměnila vzorce využívání služeb v Česku, jsme zároveň pokládali otázku, jak často respondenti místní poštu navštěvovali před vypuknutím pandemie. Odpovědi na obě otázky se ovšem liší jen nepatrně. V analýzách využíváme data z předpandemického období. Graf 63 ukazuje, jak často obyvatelé obcí do 2000 obyvatel navštěvují lokální provozovny poštovních služeb. Měsíční frekvence je při návštěvách pošty nejtypičtější. Téměř polovina obyvatel navštěvuje pobočku pošty v místě bydliště právě jednou za měsíc. Jen velmi malá část obyvatel, cca 5 %, nenavštěvuje místní pošty vůbec. Pobočky pošty a provozovny pošta Partner tak patří k místním službám, z jejichž existence profituje naprostá většina obyvatel malých obcí. Na druhou stranu ale platí, že se nejedná o místa navštěvovaná s vysokou frekvencí a na denní bázi.

Graf 63: Frekvence návštěvy lokální pošty v obcích do 2000 obyvatel

Poštu v obci sice nenavštěvují všichni respondenti stejně často, ale mezi jednotlivými sociálními skupinami nejsou velké systematické rozdíly. Rozdíly, které najdeme, jsou svou strukturou podobné jako v případě návštěvnosti prodejen potravin, ale mají mnohem menší rozsah. Mladší lidé ve věku 18–39 let navštěvují pošty o něco méně často než lidé starší, lidé s nižším vzděláním ji navštěvují častěji než lidé, kteří dosáhli vyššího stupně vzdělání, méně mobilní lidé častěji než mobilnější. K nejčastějším návštěvníkům patří osaměle žijící senioři. Téměř 40 % z nich navštíví místní poštu každý týden a dalších 44 % alespoň jednou měsíčně (Graf 64).

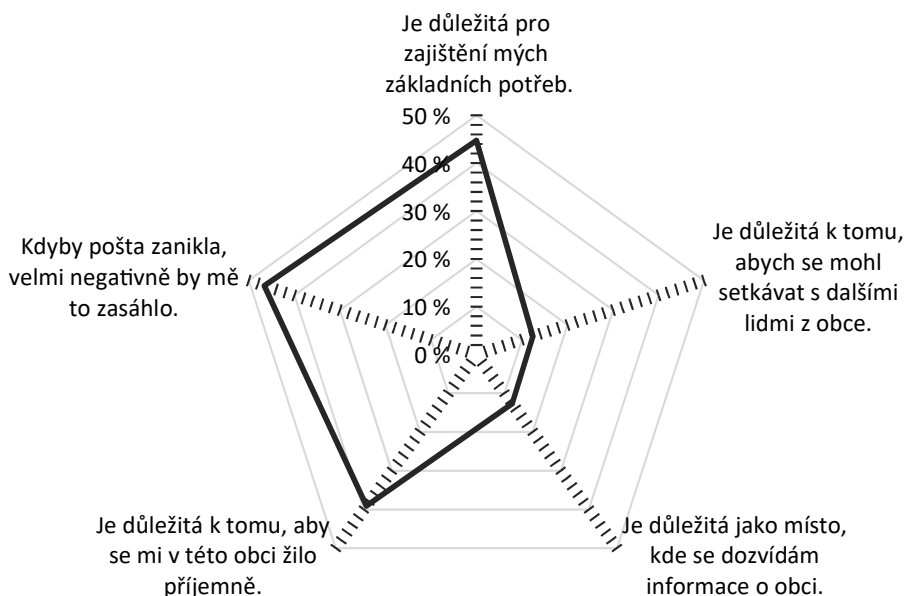
Graf 64: Využívání místní pošty v obcích do 2000 obyvatel v souvislosti s pohlavím, věkem, vzděláním, typem domácnosti, automobilizací a velikostí obce

Význam

Vnímání významu místní pošty má velice podobnou strukturu jako vnímání významu prodejen potravin. Téměř polovina obyvatel obcí do 2000 obyvatel silně souhlasí s tím, že místní pošta je důležitá pro zajištění jejich základních potřeb a pro příjemný život v obci. Téměř polovina také tvrdí, že případný zánik pošty by je velmi negativně zasáhl. Sociální funkce ve smyslu příležitosti pro setkávání s ostatními a sdílení informací o obci je oproti tomu slabší. Význam, který obyvatelé poště připisují, je samozřejmě závislý na tom, jak často ji využívají. Podobně jako v případě prodejen potravin ale i u pošty platí, že dokonce i lidé, kteří jejich služby využívají jen sporadicky, v mnoha případech připisují existenci pošty v obci značný význam. Polovina z těch, kdo poštu v obci navštíví méně často než jednou měsíčně, by se cítila jejím zánikem být negativně zasažena (Graf 65).

Graf 65: Dimenze významu pošty v obcích do 2000 obyvatel

V obcích, kde se nachází pošta, se subjektivní hodnocení jejího významu velmi podobá hodnocení významu prodejen potravin. V obcích, které poštu nemají, jsou ale tyto dvě služby hodnoceny odlišně. Obyvatelé obcí bez pošty postrádají tuto službu výrazně méně, než jak obyvatelé obcí bez prodejen potravin postrádají prodejnu. Čtvrtina respondentů v obcích bez pošty považuje její absenci za velký nedostatek, 38 % za menší nedostatek a 37 % to za nedostatek nepovažuje. Chybějící prodejny přitom byly považovány za výrazný nedostatek v 60 % případů. Vysvětlení tohoto rozdílu zřejmě spočívá ve frekvenci využívání. Zatímco prodejny potravin mohou být obyvateli malých obcí využívány na denní bázi, pošta je zpravidla navštěvována zhruba s měsíční frekvencí (viz Graf 63). Tento rozdíl zřejmě vede k tomu, že absenci pošty dokážou obyvatelé relativně rychleji a snáze kompenzovat využíváním poštovních služeb v jiné obci. Lze předpokládat, že případné omezování poštovních služeb v malých obcích sice zpočátku vyvolá dost silnou kontroverzi, která ale odezní rychleji, než kdyby v obci zanikla prodejna potravin. Takové zjištění by však nemělo být chápáno cynicky jako podnět pro racionalizaci a centralizaci pošt. Celá analýza naopak dokládá, že obyvatelé malých obcí existenci místních pošt značně oceňují a jejich služby ve velké většině pravidelně využívají.

Dílčí shrnutí

Venkovské pobočky České pošty a provozovny pošty Partner jsou méně častým prvkem vybavenosti malých obcí než například prodejny potravin, restaurace nebo školy. Tam, kde je mají obyvatelé k dispozici, je ovšem většina z nich využívá, nejčastěji zhruba s měsíční frekvencí. Pošty častěji využívají starší a méně mobilní obyvatelé, podobně jako v případě prodejen potravin. I subjektivní hodnocení významu pošt je podobné jako hodnocení významu prodejen. Velká část obyvatel malých obcí vnímá místní poštu jako důležitý prvek zajišťující každodenní potřeby a zvyšující atraktivitu života v místě bydliště. Na druhou stranu, v obcích, kde poštovní služby provozovány nejsou, je lidé postrádají výrazně méně než prodejny potravin. Adaptace na chybějící poštovní služby je tak zřejmě snazší, mimo jiné i proto, že poštu nepotřebují lidé využívat tak často jako prodejnu potravin.

5.4 Ordinance praktických lékařů

Jedním z témat, která se opakovaně objevují v debatách o regionálním rozvoji a životních podmínkách v regionech, je dostupnost zdravotnických služeb. V celé řadě odborných i populárních příspěvků se zmiňuje zejména problematika dostupnosti primární zdravotní péče, k níž se řadí všeobecní praktičtí lékaři, praktičtí lékaři pro děti a dorost, zubní lékaři a ambulantní gynekologové. Problém dostupnosti primární zdravotní péče je rámován zejména dvěma argumenty. Zaprvé tím, že v řadě obcí se nedaří obsadit uvolněné ordinace, neboť mladí lékaři nejsou motivováni působit mimo velká města (Valeriánová 2015). Zadruhé tím, že roste průměrný věk lékařů, a dostupnost zdravotnických služeb tak může být v nedaleké budoucnosti negativně poznamenána odchodem značného množství lékařů do důchodu (Maláková a kol. 2020). Na problém postupného stárnutí lékařů v primární péči a obtíže s obsazováním ordinací v menších sídlech a odlehlejších regionech zareagovala v posledních letech veřejná správa a zdravotní pojišťovny snahou o vytvoření motivačních faktorů pro zabezpečení primární péče v méně atraktivních oblastech, zejména na venkově, např. formou dotačních programů.¹⁴ Na tomto místě věnují pozornost významu, který obyvatelé malých obcí připisují přítomnosti ordinace

¹⁴ <https://www.mzcr.cz/dotacni-program-na-podporu-dostupnosti-zdravotnich-sluzeb-praktickych-lekaru>

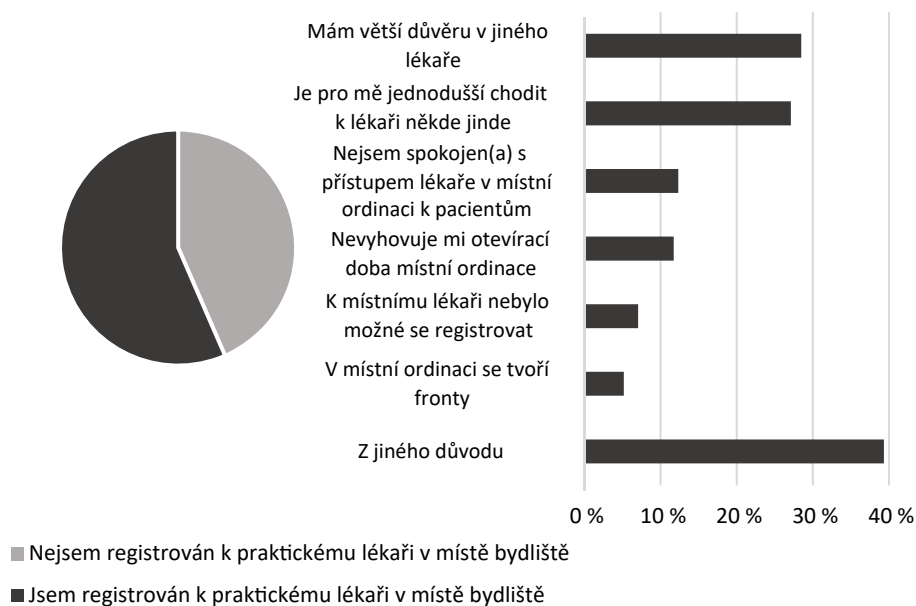
praktického lékaře v obci, a tomu, jak velká část z nich tuto ordinaci využívá. Předběžné analýzy vybavenosti obcí lékařskými ordinacemi ukázaly, že podíly venkovských obcí s ordinací praktického lékaře se za posledních 20 let výrazně nezměnily. Nedochozí ke zřetelnému úbytku venkovských ordinací. Ordinance praktického lékaře ovšem není typickým prvkem vybavenosti velmi malých obcí. Běžný standard (dvoutřetinovou vybavenost) představuje ordinace praktického lékaře v obcích s více než 1400 obyvateli.

Využívanost

Využívanost zdravotní péče v ordinacích praktických lékařů v malých obcích měříme pomocí otázky, zda respondent je, nebo není registrován k praktickému lékaři, který má ordinaci v obci jeho bydliště. Otázku pokládáme pouze lidem, v jejichž obci je v provozu ordinace. Takových respondentů je v souboru 40 %, tedy 831. To je relativně malý podíl, který vyplývá z toho, že síť lékařských ordinací je ve srovnání s jinými typy služeb ve venkovských obcích méně hustá.

Pouze mírně nadpoloviční většina respondentů, v jejichž obci je v provozu ordinace praktického lékaře, je k tomuto lékaři registrováno. 43 % dospělých obyvatel je registrováno někde jinde. Důvody k volbě jiného lékaře jsou různé. Mezi možnostmi, které měli respondenti k dispozici, převládají výroky „Mám větší důvěru v jiného lékaře“ (29 %) a „Je pro mě jednodušší chodit k lékaři někde jinde“ (27 %). Další motivy, jako „Nejsem spokojen s přístupem lékaře k pacientům“, „V místní ordinaci se tvoří fronty“ a „K místnímu lékaři nebylo možné se zaregistrovat“, zvolila vždy jen malá část respondentů. 40 % respondentů ovšem zvolilo variantu „Z jiného důvodu“, což interpretaci motivů znesnadňuje (Graf 66).

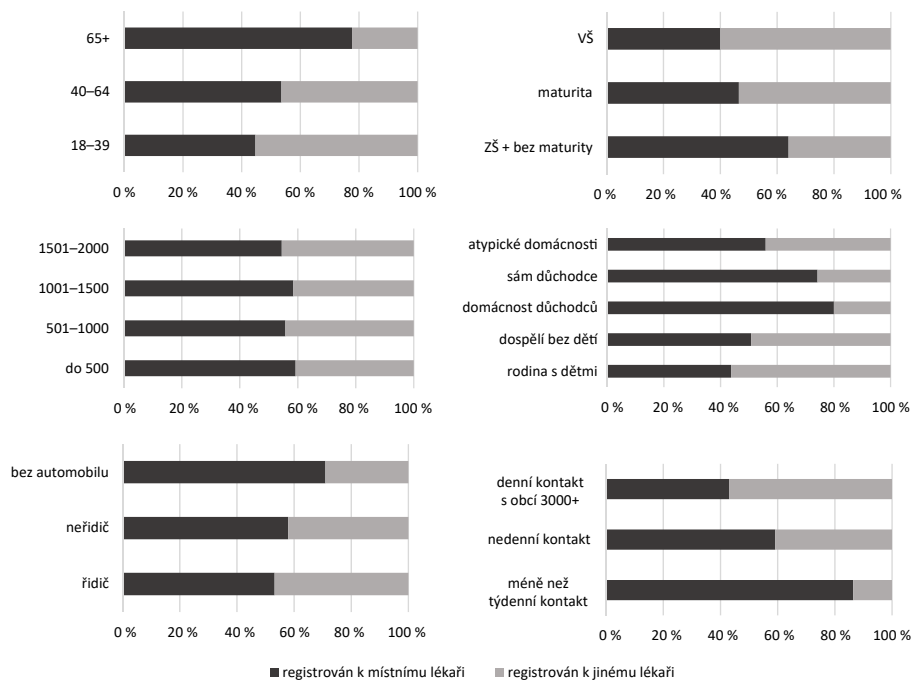
Graf 66: Registrace k místnímu praktickému lékaři v obcích do 2000 obyvatel a důvody k volbě jiného lékaře

Pravděpodobnost, že bude člověk zaregistrován k místnímu lékaři, závisí dosti výrazně na jeho věku, vzdělání a míře mobility. Nejčastěji jsou k lékařům s ordinací v obci bydliště zaregistrováni senioři (téměř 80 %), lidé, kteří mají nejvýše střední vzdělání bez maturity (67 %), lidé bez přístupu k automobilu (71 %) a lidé, kteří ani jednou týdně nejedí do města (86 %). Naopak málo často se registrují lidé v mladším dospělém věku (45 %), vysokoškoláci (40 %), řidiči a lidé, kteří denně dojíždějí do města (43 %) – viz Graf 67. Zejména věk a míra každodenní mobility a z ní vyplývající kontakty s městem mají velký vliv na pravděpodobnost, že respondent bude zaregistrován k lékaři s místní ordinací. Skupiny, které se s velkou pravděpodobností registrují k místním lékařům, se v podstatě překrývají se skupinami, které hodně využívají v malých obcích místní prodejny. Senioři, lidé s nižším sociálním postavením, které signalizuje nižší vzdělání, a lidé s menší mírou mobility, jsou mnohem více odkázáni na využívání zdravotnických služeb i nákupních příležitostí v místě bydliště. Může to být způsobeno tím, že alternativní možnosti nákupu a lékařského vyšetření spojené s dojížděním jsou pro ně hůře dostupné, ale také jejich odlišnými nároky na parametry využívané služby. Využití lokálně poskytované

služby pro ně může být preferovanou variantou kvůli lepší znalosti místního prostředí nebo sociálním kontaktům. V každém případě ale platí, že z existence lékařských ordinací v malých obcích silněji profitují starší, méně mobilní a hůře sociálně situovaní obyvatelé.

Graf 67: Registrace k praktickému lékaři s ordinací v obci do 2000 obyvatel v souvislosti s věkem, vzděláním, typem domácnosti, velikostí obce a každodenní mobilitou

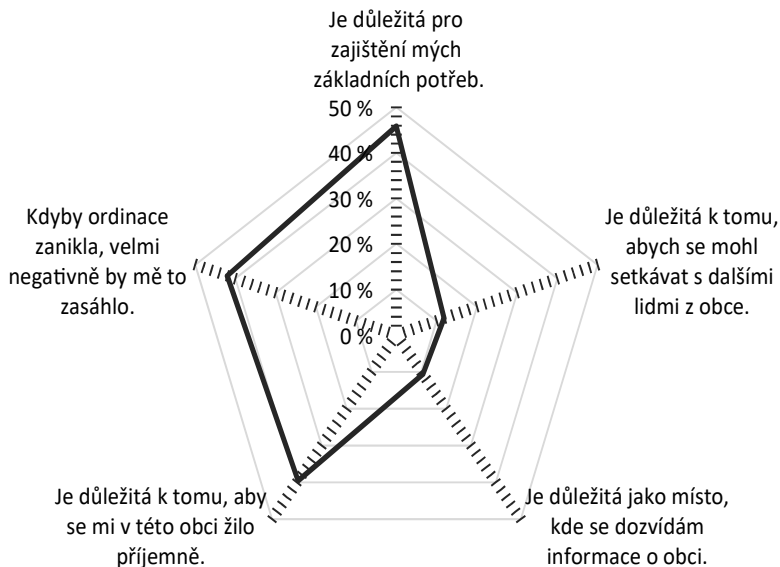

Význam

V obcích, v nichž je v provozu ordinace praktického lékaře, považují obyvatelé tuto službu za jednu z nejdůležitějších. V otázce, kde měli respondenti posoudit, jak významná je tato služba pro jejich obec, vybralo 83 % z nich krajní variantu, že považují existenci ordinace v obci za velmi významnou.¹⁵ Lékařská ordinace je jednou ze služeb, jejichž přítomnost považují obyvatelé za velmi podstatnou bez ohledu na to, jestli ji sami využívají. Velmi vysoký význam přisuzuje existenci místní ordinace 90 % obyvatel, kteří jsou k místnímu lékaři registrováni, ale také 74 % obyvatel, kteří k němu registrováni nejsou. Význam připisovaný místní ordinaci roste s věkem obyvatel. Vyšší význam připisují ordinacím též obyvatelé s nižším vzděláním a menší mobilitou, tedy ty skupiny, které se do místní ordinace častěji registrují. Podrobnější analýza dimenzí tohoto významu ukazuje, že význam ordinace spočívá především v tom, že je hodnocena jako důležitá služba pro zajištění základních potřeb a jako služba zajišťující příjemný život v místě bydliště. Sociální funkce spočívající v setkávání s jinými lidmi z obce a získávání informací o obci je o něco slabší. Významná je též emocionální vazba vyjádřená souhlasem s výrokem, že kdyby ordinace zanikla, respondenta by to velmi negativně zasáhlo (Graf 68). Výsledný hvězdicový graf, který strukturu významu znázorňuje, se svým tvarem velmi blíží grafu, který vidíme v případě prodejen potravin (Graf 59), pošt (Graf 65) a základních a mateřských škol (Graf 75). Všechny tyto služby jsou hodnoceny podobně. Jejich existenci považují obyvatelé malých obcí za velmi podstatnou. Jsou to služby, které slouží k uspokojování základních potřeb, a velká část obyvatel k nim cítí silnou vazbu.

¹⁵ O něco nižší podíl obyvatel (77 %) považuje za velmi významnou též existenci ordinace dětského lékaře.

Graf 68: Dimenze významu ordinace praktického lékaře v obcích do 2000 obyvatel

Podobně jako například základní školy i lékařské ordinace jsou hodnoceny jako velmi důležité v obcích, kde jsou provozovány, ale zároveň jsou relativně málo postrádány v obcích, kde nejsou k dispozici. Většina respondentů v datovém souboru, konkrétně 1221, žije v obci bez lékařské ordinace. Z nich 24 % považuje chybějící ordinaci za velký nedostatek. Naopak 42 % to za nedostatek vůbec nepovažuje. To jsou zhruba podobné počty jako v případě chybějící pošty. Ordinace postrádají různé sociální skupiny obyvatel malých obcí podobně. Mezi respondenty nejsou velké rozdíly z hlediska pohlaví, věku, vzdělání ani míry mobility. To naznačuje, že podobně jako v případě chybějících základních a mateřských škol se většina obyvatel obcí bez ordinace na tuto situaci úspěšně adaptovala do té míry, že absenci ordinace nehodnotí jako výraznou komplikaci, a dojíždění za lékařským ošetřením považují za běžnou součást svého života. S tím ostatně souzní i výše uvedený poznatek, že i v obcích, které ordinaci mají, ji využívá jen asi polovina obyvatel. Skutečnost, že většina obyvatel nehodnotí absenci ordinace jako nedostatek, by ale neměla zakrýt zjištění, že nezanedbatelná část obyvatel tuto absenci vnímá jako tíživou. Větší obtíž to zjevně vyvolává ve větších obcích. V obcích s více než 1500 obyvateli, které nemají ordinaci, vnímá její absenci jako velký problém už více než třetina obyvatel.

Dílčí shrnutí

Ordinace praktického lékaře se vyskytují jen zřídka v obcích s méně než 1000 obyvatel. Přesto se zdaleka nejedná jen o městský typ služby. Ordinací běžně disponují obce s 1000–2000 obyvateli, které mají stále charakter spíše venkovských sídel. Pokud je lékařská ordinace v obci k dispozici, považují ji obyvatelé zpravidla za významný benefit a velmi důležitou součást místní vybavenosti. Většina z nich vyjadřuje názor, že jejím zánikem by se cítila velmi zasažena. Přesto nelze říci, že by všichni obyvatelé venkovských obcí ordinace v místě svého bydliště využívali. V obcích, kde je ordinace k dispozici, je k místnímu praktickému lékaři registrována jen mírně nadpoloviční většina dospělých obyvatel. Ostatní dojíždějí za lékařským ošetřením někam jinam. Nejvíce využívají lékařské služby ve své obci lidé vyššího věku, lidé s horším sociálním postavením a osoby s nižší mobilitou. V obcích, kde není provozována ordinace praktického lékaře, to asi čtvrtina obyvatel považuje za velký nedostatek. Většina ostatních je ale na situaci relativně dobře adaptována a absenci ordinace nevnímá jako výraznější potíže. Větší problém představuje absence ordinace ve větších obcích než v obcích jen s několika stovkami obyvatel.

5.5 Hřiště a tělocvičny

Ke koloritu české venkovské obce často patří travnaté fotbalové hřiště. Někdy je doplněno tenisovými kurty, v řadě obcí se objevují i víceúčelová hřiště využitelná také pro další sporty. O něco méně často mají obce k dispozici tělocvičnu nebo sportovní halu. Sportovní hřiště i tělocvičny jsou infrastrukturou poněkud odlišného typu než prodejny, restaurace nebo pošty. V převážné většině případů se totiž jedná o infrastrukturu veřejnou, jejíž údržba a provoz jsou hrazeny z veřejných prostředků, nebo na ně obec alespoň přispívá. Zároveň se v mnoha případech nejedná o čistě veřejnou službu, protože do provozování a údržby sportovních zařízení jsou velkou měrou zapojeny také místní fotbalové oddíly, organizace Sokola a další spolky. Tělocvičny jsou v některých případech součástí venkovských škol, i když jsou v době mimo vyučování přístupné veřejnosti. Zpravidla ovšem sportovní infrastruktura v menších obcích není provozována komerčním způsobem a nemá charakter soukromé služby. Není vystavena přímému konkurenčnímu tlaku tržního prostředí tak jako například prodejny potravin. Možná i proto se v masmediálním veřejném prostoru

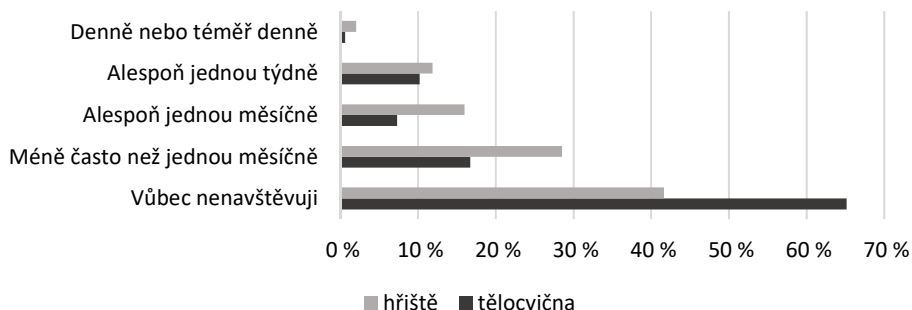
nesetkáváme tak často s obavami o to, že by sportovní infrastruktura z malých obcí mizela. Výzkum vývoje vybavenosti obcí naopak ukázal, že právě různé druhy sportovních hřišť v malých obcích v prvních dekádách 21. století naopak spíše přibývaly. Může to souviset i s dotačními možnostmi, které malým obcím umožňují výstavbu sportovní infrastruktury realizovat.

Využívanost

V souboru našich respondentů jen 17 % bydlí v obci bez hřiště. V obci bez tělocvičny naproti tomu bydlí celá polovina respondentů. To odpovídá i poznatkům o vybavenosti obcí. Sportovní hřiště patří k nejběžnějším prvkům vybavenosti, běžně se hřiště nachází i v obcích s 200 obyvateli. Naopak tělocvičny se běžně vyskytují až v obcích s více než 1300 obyvateli.

Sportovní hřiště i tělocvičny jsou svým charakterem mnohem výběrovější infrastruktury než ostatní zde analyzované prvky vybavenosti. Až dvě třetiny respondentů uvádějí, že tělocvičnu v obci vůbec nenavštěvují. Sportovní hřiště vůbec nenavštěvuje asi 40 % respondentů. Na využívanosti obou typů sportovních zařízení se navíc negativně podepsala epidemie covidu-19 a doprovodná hygienická opatření, která vedla k uzavření mnoha služeb, ale také k omezení činnosti sportovních oddílů. V průběhu epidemie vůbec nenavštěvovaly tělocvičnu tři čtvrtiny obyvatel a hřiště více než polovina. Vzhledem k výjimečnosti epidemické situace ovšem v analýze využívanosti pracujeme s otázkou, v níž respondenti odpovídali na to, jak často hřiště a tělocvičny navštěvovali před epidemií. Celkovou frekvenci využívání obou sportovních infrastruktur zobrazuje Graf 69.

Graf 69: Frekvence návštěvy hřiště a tělocvičny v obcích do 2000 obyvatel

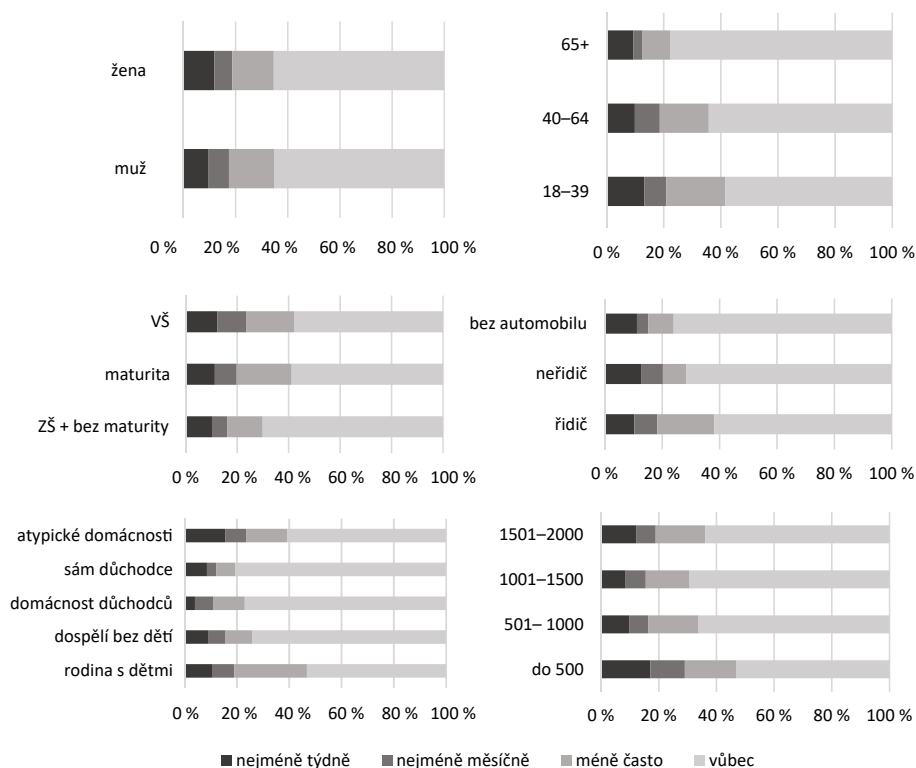

K pravidelným návštěvníkům hřišť a tělocvičen, kteří se do nich dostanou alespoň jednou týdně, patří jen něco málo přes 10 % obyvatel malých obcí. Ani měsíční frekvence návštěvy není běžná. Překvapivě vysoké počty obyvatel navštíví hřiště s nepravidelnou frekvencí, méně často než jednou měsíčně. Takovou frekvenci uvádí asi 28 % obyvatel. Nepravidelné návštěvy hřiště (v případě tělocvičen existují také, ale jsou méně časté) mohou vyplývat z toho, že hřiště a tělocvičny v malých obcích plní nejen úlohu sportovní infrastruktury, ale stávají se také místem pro organizaci různých společenských událostí. Tělocvična se snadno změní ve společenský sál a taneční parket, hřiště v letní kino nebo místo pro obecní slavnost. Takové události mají potenciál přilákat větší množství návštěvníků než běžné sportovní aktivity. V každém případě ale platí, že velká část obyvatel sportovní infrastrukturu nevyužívá vůbec. V případě tělocvičen jde o nadpoloviční většinu.

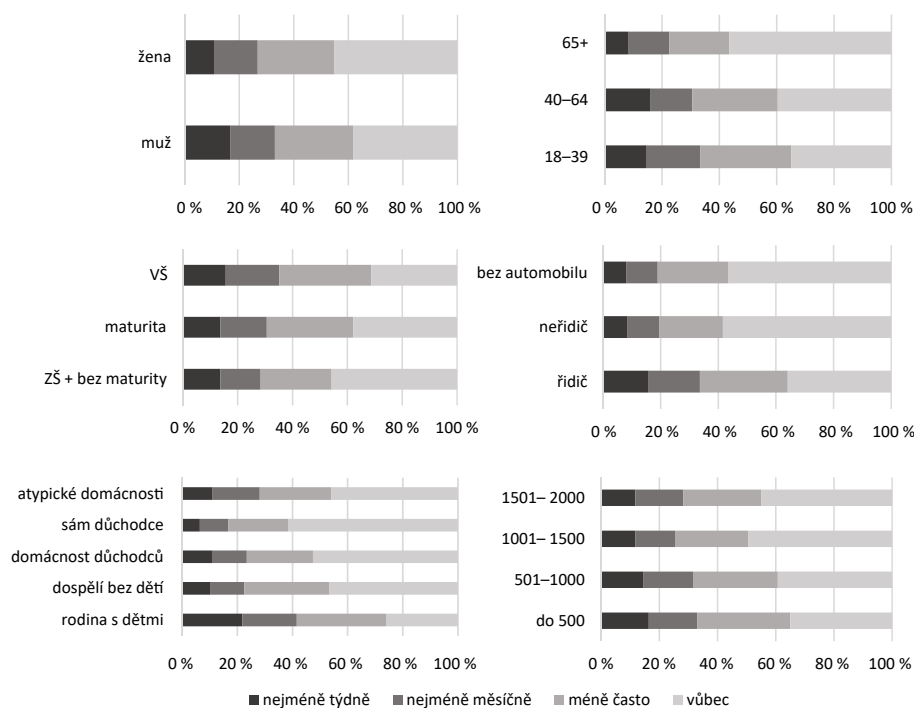
Specifikem sportovní infrastruktury v malých obcích je to, že je více využívána mladšími obyvateli, lidmi s vyšším vzděláním a lidmi s rozsáhlejší prostorovou mobilitou. Nejčastěji využívají sportovní zařízení rodiny s dětmi. Všechny tyto souvislosti platí pro hřiště i tělocvičny, rozdíl je pouze v tom, že hřiště jsou celkově navštěvována častěji. Srovnáme-li návštěvnost sportovních zařízení například s prodejny potravin, vidíme, že všechny souvislosti mají přesně opačné znaménko. Prodejny jsou nejvíce využívány seniory, lidmi s nižším vzděláním a osobami s nízkou mobilitou. U sportovních zařízení je tomu opačně. Některá zjištění se mohou zdát na první pohled paradoxní. Lidé, kteří řídí automobil a každý den odjíždějí z obce do většího města, navštěvují místní sportovní zařízení častěji než ti, kdo setrvávají v obci. To znamená, že u sportovních zařízení zřejmě neplatí předpoklad, že častá prostorová mobili-

ta obyvatel vede k realizaci aktivit mimo obec bydliště a oslabení potřebnosti místní infrastruktury. Právě naopak. Lidé disponující automobilem a ti, kdo jsou často mimo obec, patří k nadprůměrně častým uživatelům místní sportovní infrastruktury. Částečně je to dáno tím, že mobilnější lidé jsou zpravidla mladší. Svou roli ale mohou hrát také odlišné vzorce trávení volného času u lidí s vyšším vzděláním a vyšší prostorovou mobilitou. O něco vyšší návštěvnost tělocvičen i hřišť reportují respondenti z menších obcí. Zároveň je ale třeba připomenout, že zjištěné souvislosti využívání tělocvičen a hřišť jsou slabé. Místní sportovní zařízení využívají příslušníci všech sociálních skupin v obci. Existují mezi nimi spíše nevelké rozdíly v tom, jak často zařízení využijí. Tyto rozdíly znázorňují pro tělocvičny grafy uvedené pod číslem 70 a pro hřiště grafy uvedené pod číslem 71.

Graf 70: Využívání místní tělocvičny v obcích do 2000 obyvatel v souvislosti s pohlavím, věkem, vzděláním, typem domácnosti, automobilizací a velikostí obce

Graf 71: Využívání místního sportovního hřiště v obcích do 2000 obyvatel v souvislosti pohlavím, věkem, vzděláním, typem domácnosti, automobilizací a velikostí obce

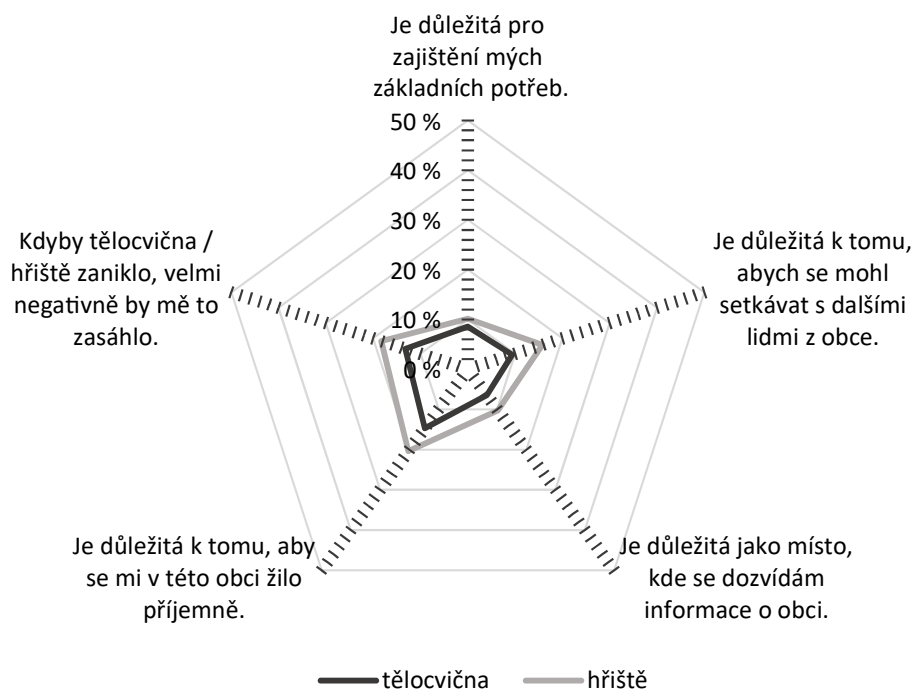

Význam

Relativně slabší využívanost sportovní infrastruktury ve srovnání s prodejny potravin nebo poštou vede k tomu, že jí respondenti v průměru také připisují ve všech dimenzích menší význam. Necelých 20 % obyvatel by se cítilo velmi negativně zasaženo ztrátou sportovního hřiště, ztrátu tělocvičny by podobně negativně neslo asi 13 % obyvatel. Hlavní dimenze významu obou sportovních zařízení spočívá ve zpříjemňování místního života. U hřiště hraje významnější roli i možnost setkávání s ostatními lidmi z obce. Relativně nízké hodnoty významu by neměly zastírat skutečnost, že když se ptáme obyvatel na celkové zhodnocení významu jednotlivých služeb v obci, udávají dvě třetiny z nich, že sportovní hřiště je velmi významné, a více než polovina hodnotí jako velmi významnou tělocvičnu. To jsou výrazně vyšší hodnoty než podíly lidí, kteří rozhodně souhlasí s výroky vztahujícími se k dílčím dimenzím významu, které

zobrazuje Graf 72. Podobně jako u ostatních služeb je zřejmě rozdíl způsoben tím, že při celkovém hodnocení významu respondenti vyjadřují svůj názor na význam služeb pro celou obec. V hodnocení dílčích významů naopak zohledňují svou individuální situaci. Vyplývá z toho, že v malých obcích bydlí velký podíl lidí, kteří sami sportovní infrastrukturu nevyužívají a pro svůj osobní život ji zásadně nepotřebují. Přesto ji považují za důležitou součást celé obce a připisují jí výrazný symbolický význam. Také platí, že hodnocení významu tělocvičen a hřišť je velice silně závislé na tom, jak moc je respondenti využívají. Mezi těmi, kdo využívají tělocvičnu nebo hřiště každý týden, by se jejich zánikem cítilo velmi negativně zasaženo celých 50 % osob.

Graf 72: Dimenze významu sportovního hřiště a tělocvičny v obcích do 2000 obyvatel

V obcích, kde není k dispozici tělocvična, bydlí zhruba polovina respondentů výzkumu. Z nich jen 12 % považuje její absenci za velký nedostatek, 37 % za dílčí nedostatek a 50 % to za nedostatek nepovažuje. Hřiště je v malých obcích přítomné mnohem častěji, takže v obcích bez hřiště bydlí jen 17 % respondentů. 20 % z nich považuje absenci hřiště za velký nedostatek, 42 % za dílčí nedo-

statek a 37 % to za nedostatek nepovažuje. Chybějící hřiště je tedy postrádáno silněji než chybějící tělocvična. Toto zjištění koresponduje i s tím, že v obcích, které hřištěm i tělocvičnou disponují, je hřiště považováno za důležitější zařízení a je častěji navštěvováno. Tělocvična představuje spíše určitý nadstandard. Podíly lidí, kteří sportovní infrastrukturu postrádají, jsou o hodně nižší než podíly těch, kteří ji v době vybavených obcích považují za důležitou. Tento jev se projevuje i u ostatních prvků vybavenosti, na které jsme se respondentů ptali. Předpokládáme, že je to dáno schopností řady obyvatel dlouhodobější absenci sportovních zařízení v obci efektivně vykompenzovat buď dojížděním, nebo výběrem alternativních volnočasových aktivit. To samozřejmě neznamená, že kdyby v obci sportovní infrastruktura nově vznikla, nenašla by využití. Spíše nám to pomáhá vysvětlit, proč jsou stížnosti na chybějící sportovní příležitosti v nevybavených malých obcích málo časté.

Dílčí shrnutí

Tělocvičny a sportovní hřiště patří k relativně výběrovým prvkům vybavenosti venkovských obcí. Aktivit, které se na nich pořádají, se pravidelně účastní jen menšina obyvatel. Hřiště je přitom navštěvováno častěji než tělocvična a také mu obyvatelé připisují větší význam. K hlavním uživatelům obou sportovních zařízení patří rodiny s dětmi, mladí a mobilnější obyvatelé. Ve srovnání s jinými prvky vybavenosti jsou tělocvičny a hřiště hodnoceny jako o něco méně významná zařízení. Existuje ale značný počet obyvatel, kteří považují přítomnost těchto prvků v obci za významnou, i když sami z ní přímo neprofitují. To signalizuje značnou důležitost symbolického významu obou těchto zařízení (zejména sportovního hřiště). V obcích, které sportovním zařízením vybaveny nejsou, se velká část obyvatel na tuto situaci adaptovala. Přesto asi pětina lidí považuje absenci hřiště za výrazný nedostatek.

5.6 Základní a mateřské školy

Běžnou součástí sítě základních a mateřských škol v Česku jsou rovněž školy v malých obcích. V obcích do 3000 obyvatel se nachází více než 2000 základních škol, což činí více než polovinu všech základních škol v Česku. Větší část z nich tvoří školy neúplné, které neposkytují celé základní vzdělání (zpravidla jen prvních pět tříd). V některých neúplných školách je výuka organizována

malotřídním způsobem, při kterém se děti z několika ročníků vzdělávají společně. Ve druhé polovině 20. století, zejména pak v 70. letech 20. století, docházelo k redukci sítě základních škol, při které byly rušeny především neúplně základní školy v malých obcích. Od 90. let 20. století je ovšem síť základních škol víceméně stabilizovaná a k výraznějším redukčním v ní nedochází. V současné době tak ve venkovských oblastech nadále přetrvává poměrně hustá síť základních škol. Základní školy se často vyskytují i v obcích s nižšími stovkami obyvatel. Běžný prvek vybavenosti představují základní školy v obcích s více než 600 obyvateli.

Síť mateřských škol je o něco hustší než síť škol základních. Z celkových cca 6700 míst poskytujících předškolní vzdělání je jich v obcích s méně než 3000 obyvateli lokalizována necelá polovina. Vývoj počtu mateřských školek probíhal poněkud jinak než v případě škol základních. Počet mateřských škol v Česku klesal od konce 80. let 20. století a v poslední dekádě 20. století se úbytek zrychlil spolu s poklesem porodnosti. Snižování počtu školek pokračovalo i v první dekádě 21. století. Přitom ale nedocházelo k výrazné redukci sítě mateřských škol v malých obcích. Podíl malých obcí vybavených mateřskou školou je relativně stabilní. V obcích s více než 400 obyvateli naopak od roku 2000 došlo k nárůstu počtu mateřských škol. V současné době tak mateřská škola představuje běžný prvek vybavenosti v obcích s více než 500 obyvateli.

Vzhledem k tomu, že v Česku mají rodiče právo výběru mateřské i základní školy, nejsou povinni poslat děti do zařízení, v jehož spádové oblasti bydlí. Je celkem běžným jevem, že rodiče své děti přihlásí do jiné školy než do té, která leží v obci jejich bydliště. Tuto svobodu volby je potřeba zohlednit při zkoumání využívání vzdělávacích zařízení v malých obcích.

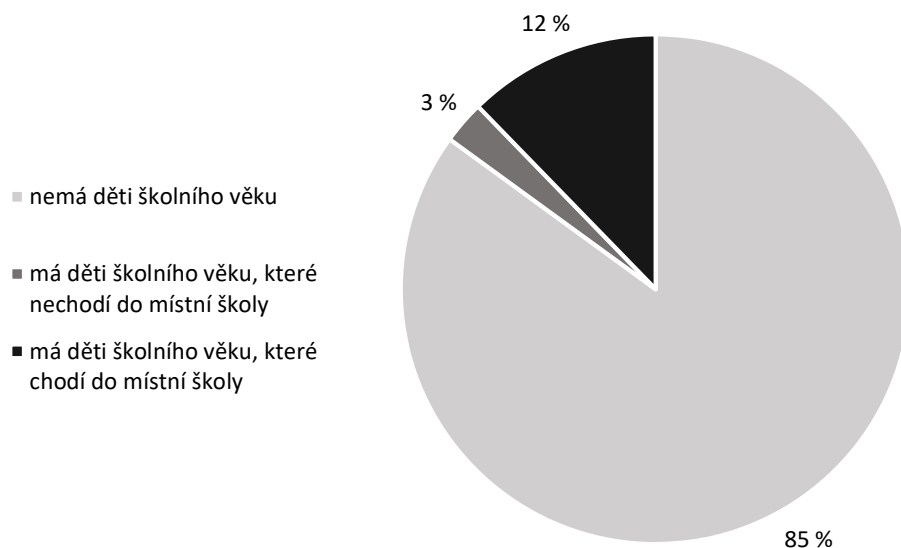
Využívanost

Využívanost základních a mateřských škol měříme jako podíl obyvatel, jejichž děti navštěvují místní základní nebo mateřskou školu. Ty, kteří školu nevyužívají, dále rozlišujeme na osoby, které nemají v domácnosti děti školního věku, a na ostatní, jejichž děti by mohly navštěvovat místní školu, ale chodí jinam.

V souboru respondentů jich bydlí celkem 1200, tedy 59 %, v obci se základní školou. Většina respondentů (85 %) ale nežije v domácnosti s dětmi školního věku. Pouze 15 % respondentů má v domácnosti děti, které svým věkem odpovídají nabídce vzdělávání v místní škole. Z těchto 15 % posílají asi čtyři pětiny respondentů děti do místní školy. Necelá pětina z nich posílá děti do

jiných škol. Celkem tedy aktivně využívá nabídku vzdělávání v místní škole pro své děti asi 12 % dospělých obyvatel malých obcí (Graf 73). Ve srovnání s jinými místními službami a infrastrukturami je to nízké číslo, což vyplývá z toho, že školu přímo využívají jen rodiny s dětmi. To samozřejmě neznamená, že ostatní obyvatelé by z existence místní školy nijak neprofitovali a byli k ní lhostejní. Z analýz v kapitole věnované subjektivnímu významu škol vyplývá, že školu vnímají jako podstatnou místní službu i ti, kdo aktuálně děti do školy posílat nepotřebují.

Graf 73: Podíly osob, které posílají a neposílají děti do místní základní školy v obcích do 2000 obyvatel vybavených základní školou

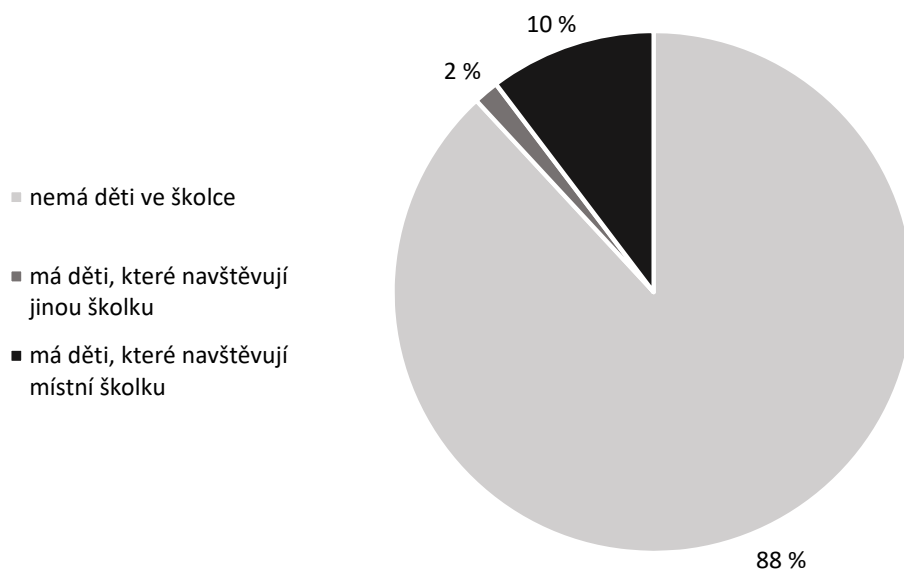

Počty respondentů, kteří bydlí v obci se školou a zároveň mají děti školního věku, jsou poměrně nízké (celkem 180 osob). Proto nelze zjistit přesnější informace o tom, jaké typy obyvatel častěji volí pro své děti alternativní školu. Analýza naznačuje spíše možné trendy. Je pravděpodobné, že rodiče vysokoškolační a lidé s větší prostorovou mobilitou, kteří každodenně dojíždějí do měst, umísťují své děti o něco častěji do škol v jiných obcích než ostatní. Také rodiče z nejmenších obcí s méně než 500 obyvateli zřejmě volí pro své děti častěji jiné školy.

Mateřské školy jsou v malých obcích častější než školy základní, v souboru je tedy 1465 respondentů, kteří bydlí v obci s mateřskou školou. Podíl dospě-

lých obyvatel, jejichž děti aktuálně navštěvují školku, je ale ještě nižší než podíl obyvatel, jejichž děti chodí do školy. V souboru 88 % respondentů nemá děti ve školce. Ze zbývajících 12 % (174 respondentů) výrazná většina, téměř devět desetin, posílá děti do místní školky (Graf 74).

Graf 74: Podíly osob, které posílají a neposílají děti do místní mateřské školy v obcích do 2000 obyvatel vybavených mateřskou školou

Vzhledem k nízkému počtu respondentů, jejichž děti aktuálně navštěvují mateřskou školu, nelze analyzovat, které sociální skupiny v obci mají častěji tendenci vybírat pro děti mateřské školy v jiné obci. Podobně jako v případě základních škol naznačují data jen velmi přibližné tendence. O něco častěji tuto strategii zřejmě volí vzdělanější obyvatelé a lidé, kteří bydlí v nejmenších obcích.

Význam

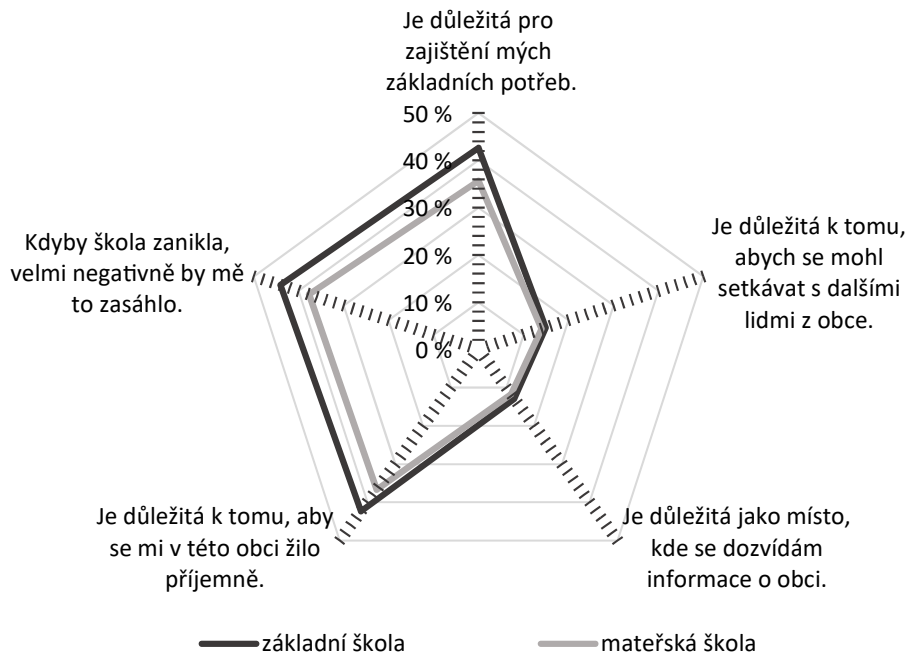
Přestože lidí, kteří aktuálně posílají děti do místní základní nebo mateřské školy, je v obcích jen omezený počet, subjektivní význam připisovaný oběma službám je velmi vysoký. Dosahuje podobných hodnot jako význam připisovaný místním prodejnám potravin a poštám. Při obecném dotazu na posouzení významu přítomnosti základní školy v obci vybralo 85 % respondentů variantu, že základní škola v obci je velmi důležitá. Mateřskou školu hodnotí

jako velmi důležitou dokonce téměř 90 % obyvatel. Podobným způsobem jsou hodnoceny například prodejny potravin a pošty.

Při podrobnějším dotazování na dimenze významu se ukazuje, že místní základní školy považuje téměř polovina obyvatel malých obcí za velmi důležité pro zajištění svých základních potřeb a za velmi důležitou součást příjemného života v obci. Téměř polovina by se rovněž cítila zánikem škol velmi negativně zasažena. Význam připisovaný mateřským školám je o něco slabší. Sociální funkce obou typů škol jakožto míst pro setkávání a dozvídání se informací je spíše sekundární. Vysoký význam připisuje školám a školkám v tomto směru asi 15 % obyvatel (Graf 75). Největší význam připisují školám a školkám samozřejmě lidé, jejichž děti tato zařízení navštěvují. Až 80 % z nich se zcela přiklání k názoru, že zánik školy či školky by je velmi negativně zasáhl. Významnou podporu má tento výrok ale i mezi lidmi, kteří v místní škole či školce děti nemají. 40 % z nich by se cítilo velmi negativně zasaženo zrušením školy a 33 % zrušením školky.

O něco vyšší význam připisují existenci škol a školek ženy než muži a mladší respondenti než starší. V nejmenších obcích je význam základní školy vnímán jako méně důležitý než ve větších obcích.

Graf 75: Dimenze významu základní a mateřské školy v obcích do 2000 obyvatel

V obcích, kde základní nebo mateřská škola není, ji výrazně postrádá jen malá část obyvatel. To kontrastuje se zjištěním, že v obcích, které školu mají, ji většina lidí považuje za velmi důležitou místní službu. Pouze 17 % obyvatel v obcích bez základní školy považuje její absenci za velký nedostatek. Totéž platí pro 19 % obyvatel v obcích bez mateřské školy. Tyto hodnoty jsou nižší než v případě jiných služeb. Absenci prodejny s potravinami považuje za velký nedostatek 60 % obyvatel v obcích bez prodejen, absenci restaurace třetina, absenci pošty čtvrtina. Základní a mateřské školy jsou oproti tomu postrádány méně a jsou zdánlivě hodnoceny schizofrenním způsobem. Zjednodušeně lze říci, že tam, kde školy a školky jsou, je obyvatelé považují za obtížně postradatelné. Tam, kde nejsou, je ale příliš silně nepostrádají. Tento nepoměr zřejmě vyplývá ze současné stability prostorové sítě škol a z charakteru vzdělávacích služeb. Síť základních a mateřských škol je již řadu let značně stabilizovaná a zánik škol ve venkovských oblastech je spíše výjimečný. V takové situaci platí, že obce, kde není škola, jsou bez školy již dlouho. Velká většina rodin s dětmi si vytvořila funkční alternativní strategie, při nichž děti do školy a školky dojíždějí

do jiné obce, a tuto situaci již nevnímají jako příliš náročnou a nepohodlnou. Snazšímu akceptování takové strategie napomáhá rovněž organizace veřejné dopravy, která je ve většině případů uzpůsobena právě možnostem dojíždění do škol. Situaci o to snáze akceptovali lidé, kteří v domácnosti nemají děti školního věku. Například senioři postrádají základní a mateřské školy ve své obci jen sporadicky (9 % považuje za velký nedostatek absenci základní školy a 8 % absenci mateřské školy). Pro rodiny s dětmi je absence škol větší obtíží, ale i u nich je podíl těch, kteří školu či školku postrádají, výrazně nižší než např. v případě prodejny potravin (28 % považuje za velký problém absenci základní školy a 32 % absenci mateřské školy).

Dílčí shrnutí

Základní a mateřské školy se běžně vyskytují i v obcích s několika stovkami obyvatel. Patří k místním službám, které obyvatelé malých obcí hodnotí jako velmi významné, a to i přesto, že jen menší část domácností má děti ve školním nebo předškolním věku. Značný význam připisují školám a školkám i lidé, kteří aktuálně jejich služby přímo nepotřebují. Při svém hodnocení zjevně zvažují situaci ze širší perspektivy a existenci škol a školek chápou jako významný benefit pro celou obec. Školy a školky jsou hodnoceny jako důležitý prvek vybavenosti, zajišťující každodenní potřeby a zvyšující atraktivitu místa bydliště. Jejich sociální funkce ve smyslu vytváření příležitostí pro interakci a komunikaci, je hodnocena jako méně významná. Jen malá část rodičů, kteří bydlí v obci se školou nebo školkou, posílá své děti do školy nebo školky v jiné obci. Asi pětina z nich posílá děti do jiné školy a jen zhruba desetina do jiné školky. S velkým významem, který lidé připisují základním a mateřským školám v obcích, kde jsou tyto služby dostupné, kontrastuje poměrně nízký počet těch, kteří je postrádají v obcích, kde dostupné nejsou. Necelá pětina obyvatel obcí bez školy a školky považuje jejich absenci za výrazný problém. Dokonce i mezi rodiči s dětmi považuje absenci školy a školky v obci za velký problém jen necelá třetina osob. Míra postrádání škol a školek je tak nižší než u jiných služeb.

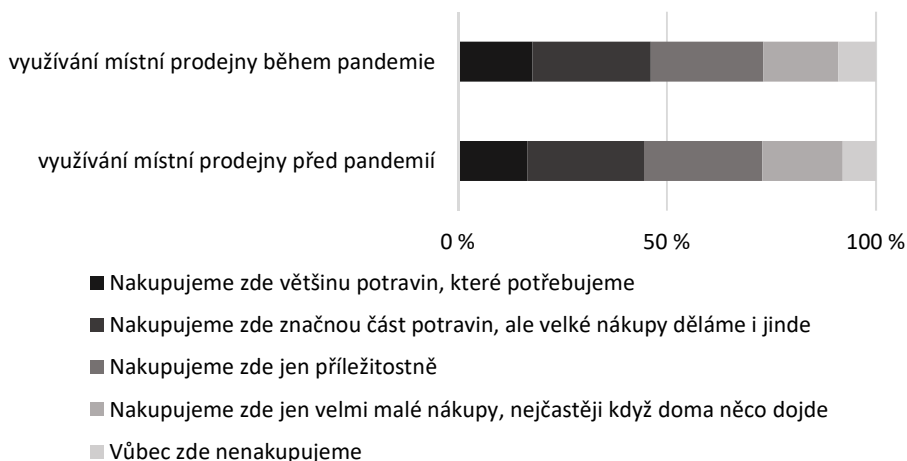
5.7 Služby ve venkovských obcích a pandemie covidu-19

Pandemie covidu-19 způsobila od začátku roku 2020 do konce roku 2021 celou řadu omezení veřejného života a provozu služeb. Některé změny vznikly spontánně jako reakce zákazníků na tíživou zdravotní situaci nebo na změněný rytmus dojíždění do zaměstnání. Další změny byly vyvolány vládními opatřeními za účelem sociálního distancování a snížení rizika šíření nákazy. Všechny tyto změny se projeví ve způsobu využívání služeb. Snížená poptávka a nucené uzavírky dopadly zvláště tíživě na zákaznické služby poskytované mimo prostředí domova (restaurace, hotely, volnočasová centra, kina apod.). Prozatím není k dispozici důkladná evidence o tom, jestli pandemická krize v tomto sektoru služeb dlouhodobě změnila podobu nabídky i poptávky. Je možné, že dlouhodobé efekty se projeví zvláště silně ve venkovském prostředí, kde byla řada služeb i v předpandemickém období na hraně tržní udržitelnosti nebo byla podporována veřejným sektorem. Pandemické přerušení provozu mohlo v řadě případů takových služeb vést k jejich úplnému ukončení.

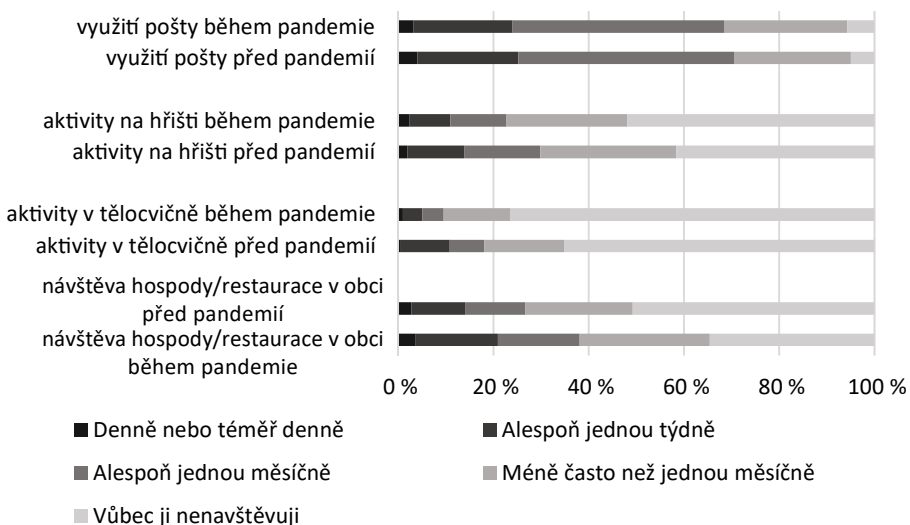
Dotazníkové šetření o využívání a významu venkovských služeb bylo realizováno uprostřed pandemického období. Nenabízí nám proto data, z nichž by bylo možno odhadnout dlouhodobější dopady pandemie. Umožňuje nám ale odhadnout, které služby ve venkovských obcích byly během pandemie nejvíce postiženy sníženou poptávkou ze strany obyvatel. Také nám umožňuje prozkoumat, jak se během pandemie změnil pohled obyvatel venkovských obcí na význam služeb v jejich obcích.

U většiny služeb či infrastruktur, na jejichž využívání jsme se respondentů ptali, jsme se zaměřili na dobu před pandemií a během pandemie. Porovnání odpovědí respondentů ukazuje, že pandemie neměla prakticky žádný vliv na to, jak lidé využívali v malých obcích prodejny potravin. Podíly nakupujících před pandemií a v době pandemie jsou zcela srovnatelné (Graf 76). Totéž platí také o návštěvnosti pošt v malých obcích, ale už nikoliv o dalších službách. Hospody či restaurace v malých obcích byly během pandemie navštěvovány výrazně méně než před ní. Z původní zhruba třetiny obyvatel, kteří před pandemií hospodu či restauraci vůbec nenavštěvovali, došlo během pandemie k nárůstu na polovinu. Zrovna tak se snížil podíl pravidelných návštěvníků. Poněkud poklesl i počet osob využívajících místní tělocvičny a sportovní hřiště. Ve všech těchto případech se jedná o pokles pravidelných návštěvníků a nárůst počtu lidí, kteří danou službu nevyužívají vůbec (Graf 77).

Graf 76: Využívání místní prodejny potravin před pandemií covidu-19 a během ní

Graf 77: Využívání dalších místních služeb před pandemií covidu-19 a během ní

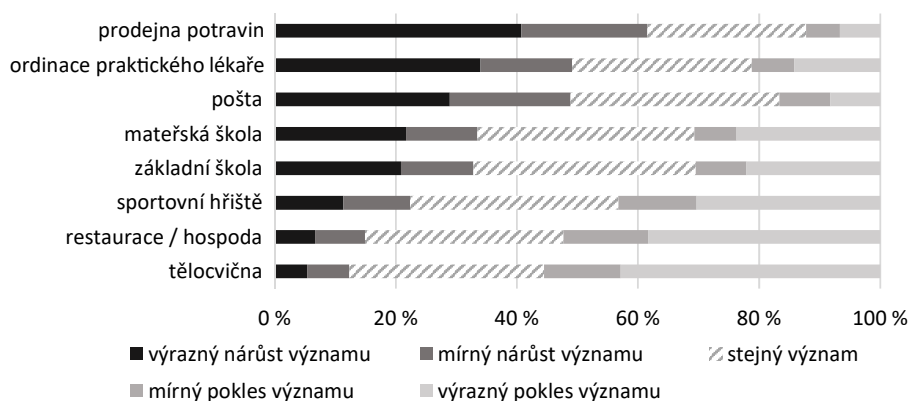
I když během pandemie došlo k citelnému poklesu počtu uživatelů některých služeb ve venkovských obcích, grafy ukazují, že tyto služby nebyly během pandemie zcela nevyužívané. Služby přestala využívat spíše menší část jejich předchozích uživatelů. Zde prezentovaná analýza přirozeně nemůže nahra-

dit detailnější ekonomický rozbor udržitelnosti různých druhů služeb během pandemie. Přesvědčivě ale ukazuje, že pandemie snížila poptávku po některých místních službách a u některých z nich tak zvýšila riziko nedostatečné rentability. Problematický dopad mohla mít zejména na venkovské restaurace a hospody, které jsou zpravidla provozovány tržním způsobem a jejichž existence závisí na dostatečném množství lokálních návštěvníků.

Mírně odlišný obraz o vlivu pandemie na místní služby poskytuje odpověď na otázku, jestli respondenti souhlasí, nebo nesouhlasí s tím, že význam určité služby v obci během pandemie vzrostl. U tří služeb hodnotí většina respondentů, že jejich význam během pandemie vzrostl. Jsou jimi místní prodejny potravin, ordinace praktického lékaře a pošty. Nárůst významu těchto služeb v malých obcích zjevně vyplývá z faktu, že velká část obyvatel během pandemie omezila své každodenní cesty mimo obec. V situaci slabších příležitostí pro vyjíždění mimo obec řada z nich ocenila existenci místních nákupních příležitostí či pošty. Rovněž význam lékařské ordinace v obci v době pandemie v očích místních obyvatel vzrostl. Význam základní a mateřské školy se v souvislosti s pandemií nijak zásadně nezměnil. Zhruba stejný počet lidí ho hodnotí jako vyšší i jako nižší. U tří zbývajících služeb, nabízejících především volnočasové využití (tělocvična, hřiště, restaurace/hospoda), vnímá většina obyvatel snížení významu. To zřejmě souvisí především s dlouhodobějším uzavřením těchto provozů z důvodu protipandemických opatření (Graf 78).

Data o využívání služeb během pandemie ani data o významu, který obyvatelé službám během pandemie připisují, nenabízejí jasnou odpověď na to, zda se situace venkovských služeb po překonání pandemie vrátí k normálu, nebo nikoliv. Naznačují však, že pandemické období může mít dlouhodobě problematický dopad především na venkovské restaurace/hospody, které přišly na dlouhou dobu o svou klientelu. Naproti tomu venkovské prodejny potravin mohly z pandemické situace mírně profitovat. Data o využívanosti sice nenaznačují, že by obyvatelé malých obcí nakupovali v místních prodejnách během pandemie výrazně více než před ní. Hodnocení významu ale ukazuje, že pravděpodobně k jistému posunu nákupních zvyklostí ve prospěch místních prodejen mohlo dojít.

Graf 78: Změna subjektivního významu místních služeb během pandemie covidu-19

5.8 Shrnutí

Podat stručné shrnutí popisu využívání a hodnocení celé široké palety služeb ve venkovských obcích je obtížné. Prosté konstatování, že různé služby jsou využívány s různou intenzitou a různými lidmi, zavání povrchním truismem. Přesto jsme se o krátké shrnutí pokusili. Formulujeme ho jako odpověď na tři otázky: Jak velká část obyvatel využívá prvky občanské vybavenosti v místě bydliště? Které sociální skupiny nejvíce využívají místní občanskou vybavenost? Jak hodnotí obyvatelé význam jednotlivých prvků občanské vybavenosti? Poněkud podrobnější shrnutí poznatků o využitelnosti každé služby je uvedeno na konci jednotlivých empirických kapitol.

Jak velká část obyvatel využívá prvky občanské vybavenosti v místě bydliště?

Největší částí obyvatel jsou využívány venkovské prodejny potravin a provozovny poštovních služeb. Prodejny potravin přitom asi 17 % obyvatel využívá jako hlavní nákupní místo. Pro převážnou většinu ostatních obyvatel jsou ovšem spíše příležitostí k doplňkovému nákupu. Poštovní služby v obci využívá většina obyvatel zhruba s měsíční frekvencí. Ostatní služby využívá mnohem menší část obyvatel. Restaurace a hospody v obci navštěvují zhruba dvě třetiny obyvatel, pravidelných návštěvníků je asi 20 %. Ještě o něco menší část obyvatel využívá sportovní hřiště v obci. Tělocvičny využívá jen asi třetina

obyvatel. K praktickému lékaři v obci je registrována o něco více než polovina dospělých obyvatel, ostatní mají lékaře jinde. Do základních a mateřských škol v obci posílá žáky většina rodičů s dětmi školního věku. Takových lidí je ale mezi obyvateli obce vždy jen malá část.

Které sociální skupiny nejvíce využívají místní občanskou vybavenost?

Prodejny potravin, poštovní služby a místní ordinace praktického lékaře jsou nejsilněji využívány lidmi s omezenými možnostmi automobilové mobility, seniory a lidmi s nižším sociálním postavením. U prodejen potravin jsou rozdíly mezi jednotlivými sociálními skupinami značné. Pro více než polovinu osaměle žijících seniorů bez automobilu představují prodejny v obci hlavní nákupní místo. Podobně skoro 80 % seniorů je registrováno k praktickému lékaři v místě bydliště oproti necelé polovině mladších obyvatel. Tyto tři služby jsou tedy v malých obcích důležité pro zvláště zranitelné skupiny obyvatel. Sportovní infrastrukturu využívají nejčastěji mladší obyvatelé, zejména pak rodiny s dětmi. Místní restaurace a hospody jsou častěji navštěvovány muži než ženami, jinak se mezi návštěvníky objevují podobně často lidé nejrůznějších sociálních skupin.

Jak hodnotí obyvatelé význam jednotlivých prvků občanské vybavenosti?

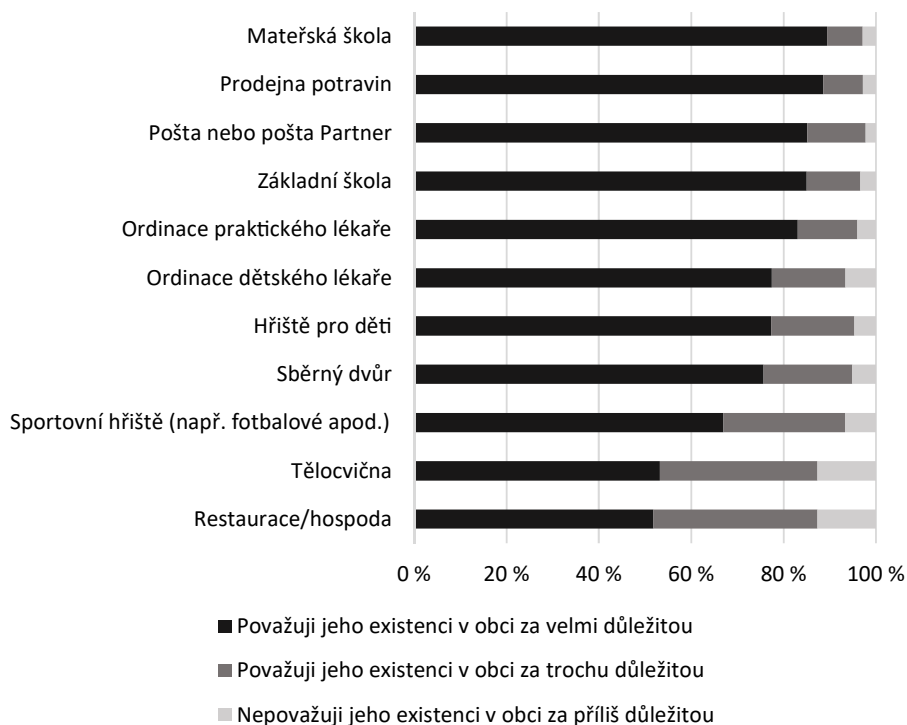
Služby a infrastruktury, které jsou k dispozici v obci bydliště, hodnotí obyvatelé zpravidla jako velmi významné (viz Graf 79).

Relativně nižší hodnocení významu restaurací či hospod, tělocvičen a hřišť souvisí s tím, že tato zařízení navštěvuje menší podíl obyvatel. Pokud se ale ptáme obyvatel nevybavených obcí, jak moc postrádají jednotlivé služby, které v jejich obci chybí, zjišťujeme, že míra postrádání je u většiny služeb relativně nízká. Absenci jednotlivých služeb považuje za výrazný problém zpravidla kolem jedné pětiny obyvatel. Výraznou výjimku představují prodejny potravin, které silně postrádají dvě třetiny obyvatel nevybavených obcí. Tyto výsledky naznačují, že značná část obyvatel se absenci určité služby ve své obci dokáže přizpůsobit a nalézt pro sebe fungující adaptační strategii, takže chybějící službu nevnímá jako výrazné omezení. Prodejny potravin představují výjimku.

U většiny služeb zdůrazňují obyvatelé malých obcí, že jejich význam spočívá především v praktickém naplňování každodenních potřeb a zvýšení kvality

života v obci. Sociální význam spočívající v možnosti setkávat se s ostatními obyvateli obce a komunikovat s nimi je naproti tomu druhořadý, i když ne bezvýznamný. Výjimku představují místní restaurace a hospody, u kterých je sociální význam dominantní.

Graf 79: Souhrnné hodnocení významu služeb, které jsou v obci k dispozici

6 Efekty existence služeb ve venkovských obcích

Existující studie efektů vybavenosti venkovských obcí se často zaměřují na to, jaký dopad má existence či naopak uzavření nějaké služby na populační vývoj obce (Barakat 2015; Elshof a kol. 2015), popř. na soudržnost místní komunity a na lokální sociální život (Cabras, Lau 2019; Gieling a kol. 2019). Naše data z dotazníkového šetření umožňují posoudit i další efekty. Dávají nám možnost posoudit různé výpovědi respondentů podle toho, jestli bydlí v obci vybavené určitou službou, nebo nikoliv. Při tomto porovnávání se zaměřujeme nejprve na otázku deprivace příležitostí a poté na spokojenost se životem v obci. Přísně vzato, je třeba podotknout, že zkoumání efektů existence místních služeb je metodologicky komplikované. Prokazování kauzálních efektů je v sociálních vědách vždy složité. V naší analýze postupujeme naproti tomu relativně jednoduše. Porovnáváme úroveň deprivace a úroveň spokojenosti v obcích vybavených určitou službou a obcích bez této služby. Zjistíme-li, že ve vybavených obcích jsou lidé spokojenější a menší část z nich je vystavena deprivaci, je to silný argument ve prospěch tvrzení, že místní služby mají pozitivní efekty. Není to ovšem důkaz kauzální souvislosti.

6.1 Snižují služby v malých obcích deprivaci příležitostí na venkově?

Častým argumentem používaným pro vysvětlení významu existence služeb v malých obcích je, že tyto služby napomáhají tomu, aby obyvatelé malých obcí mohli využívat stejné nebo podobné úrovně uspokojování svých potřeb jako ostatní. V pozadí tohoto argumentu stojí přesvědčení, že obyvatelé malých obcí jsou potenciálně oproti ostatním znevýhodněni horší dostupností různých druhů příležitostí, např. vzdělávacích příležitostí ve formě škol, nákupních příležitostí, příležitostí pro volnočasové aktivity a podobně. Takové aktivity jsou pro ně často dostupné jen díky dojíždění, které může být časově náročné i finančně nákladné. Bernard (2019) v tomto smyslu hovoří o riziku deprivace

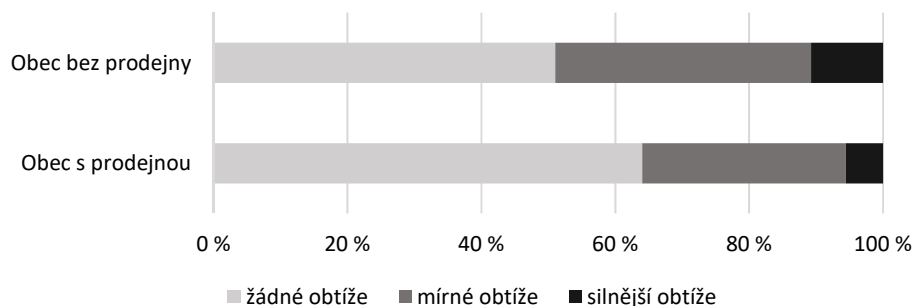
příležitostí. Ukazuje, že zhoršený přístup k příležitostem různého druhu je skutečně typicky venkovskou formou znevýhodnění. Jsou mu vystaveni zejména obyvatelé chudších a odlehlejších regionů. Pojem deprivace příležitostí zpopularizoval v souvislosti s výzkumem venkova britský geograf J. Martin Shaw už v 70. letech 20. století (Shaw 1979). Deprivace ve venkovských oblastech se podle Shawa netýká jen chudoby a materiálního nedostatku. Její důležitou součástí je obtížná dostupnost služeb a pracovních příležitostí. Právě absenci služeb a práce nazývá Shaw deprivací příležitostí. V kombinaci s nedostatečnou mobilitou některých obyvatel (deprivace mobility) může vytvářet začarovaný kruh nedostatku příležitostí a přispívat tak i k prohlubování materiální deprivace. Nejpozději od poslední dekády 20. století shledává britská sociologie a geografie Shawovo pojetí deprivace příležitostí poněkud jednostranným. Snaží se více zdůraznit, že problémy venkova jsou spojeny s různým typem marginalizace – ekonomickým, politickým, sociálním či kulturním. Omezená dostupnost služeb je jen jednou z dílčích obtíží, kterým obyvatelé venkova mohou čelit. Navíc se s ní nepotýkají zdaleka všichni stejně. Důraz na problém dostupnosti a z něj vyplývající nedostatek příležitostí má ale dlouhodobou platnost a představuje i dnes důležité téma.

Je ovšem otázka, jestli existence služeb v malých obcích má na deprivaci příležitostí výraznější vliv. Malá venkovská prodejna není ekvivalentem supermarketu nebo nákupního centra. Venkovská sportoviště nemusí naplňovat volnočasové potřeby mnoha obyvatel venkova. Podobně bychom mohli uvažovat i o mnoha dalších službách. Existence místních služeb a infrastruktur tedy nemusí nutně snižovat deprivaci příležitostí, protože nedokážou eliminovat potřebu dojíždění.

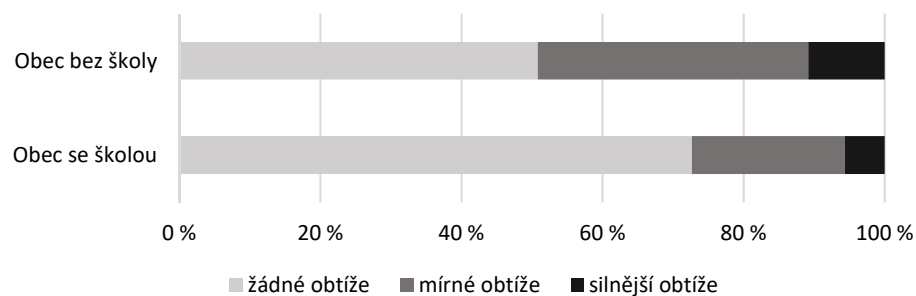
Získaná dotazníková data nám nabízejí unikátní příležitost posoudit, jestli služby v malých obcích mohou eliminovat deprivaci příležitostí, případně jak silný vliv na tuto eliminaci mají. V analýze se zaměřujeme na následující typy služeb – prodejny potravin, ordinace praktického lékaře, základní školy, sběrné dvory a dvě sportovní infrastruktury – tělocvičny a hřiště. Deprivaci příležitostí měříme pomocí otázek, ve kterých respondenti vyjadřují, jak snadné nebo naopak náročné je pro ně uspokojení specifických potřeb. Zaměřujeme se přitom na potřeby, které odpovídají výše uvedeným službám. Ptáme se, jak náročné je pro domácnosti respondentů zajistit nákup potravin v požadovaném rozsahu a kvalitě, jak náročné je pro ně navštívit praktického lékaře a pro jejich děti dostat se do školy a ze školy, jak náročné je vyřešit uložení velkoob-

jemového odpadu a věnovat se zájmovým aktivitám. U všech pěti otázek odpovídá převážná většina respondentů, že daná aktivita pro ně nepředstavuje nijak výraznou obtíž. U nakupování, návštěvy lékaře, cesty do školy i volnočasových aktivit odpovídá více než polovina respondentů, že taková aktivita je pro ně zcela bezproblémová. Uložení odpadu považuje za bezproblémové 41 % respondentů. Zároveň ale u všech pěti aktivit existuje nezanedbatelná skupina osob, pro které je jejich realizace náročná a pociťují při nich silnější obtíže. V případě nakupování pociťuje silnější obtíže 6 % respondentů, při návštěvě lékaře 9 %, při cestě dětí do školy 8 %, při uložení odpadu 20 % a při volnočasových aktivitách 13 %. V analýze nás především zajímá, zda se liší množství lidí pociťujících obtíže v obcích, kde je základní služba k dispozici, od obcí, kde služba k dispozici není. Tyto výsledky ukazují Grafy 80–84. Všechny pět grafů naznačuje, že služby ve venkovských obcích mají potenciál redukovat deprivaci příležitostí, které jsou vystaveni jejich obyvatelé. Zároveň má ale tento potenciál omezený vliv. Přítomnost služeb nemění obtíže dostupnosti příležitostí příliš radikálně. I v obcích, které nejsou vybaveny příslušnými službami, je úroveň deprivace příležitostí relativně nízká a pro převažující část obyvatel není dostupnost příležitostí různého druhu nijak problematická. Žije v nich ovšem o něco vyšší podíl lidí, pro které nízká dostupnost příležitostí představuje problém. V obcích bez prodejny potravin zažívá asi 10 % obyvatel silnější obtíže při zajišťování nákupu oproti 5 % v obcích s prodejnou. Jistou míru obtíží s nakupováním přiznává v obcích bez prodejny dokonce 50 % obyvatel oproti 36 % v obcích s prodejnou. Podobné rozdíly nalezneme i u dalších služeb. Největší rozdíl je mezi vybavenými a nevybavenými obcemi patrný v případě ukládání odpadu. V obcích bez sběrného dvora představuje ukládání odpadu silné obtíže pro 30 % obyvatel. Naopak nejmenší obtíže se týkají dostupnosti volnočasových aktivit v obcích se sportovní infrastrukturou a bez ní. Podíl obyvatel, kteří vnímají jako obtížné věnovat se činnostem, které je baví, je v obcích s hřištěm a tělocvičnou velmi podobný jako v obcích bez nich. Je zřejmé, že sportovní infrastruktura představuje vhodnou příležitost k trávení volného času jenom pro menší část obyvatel.

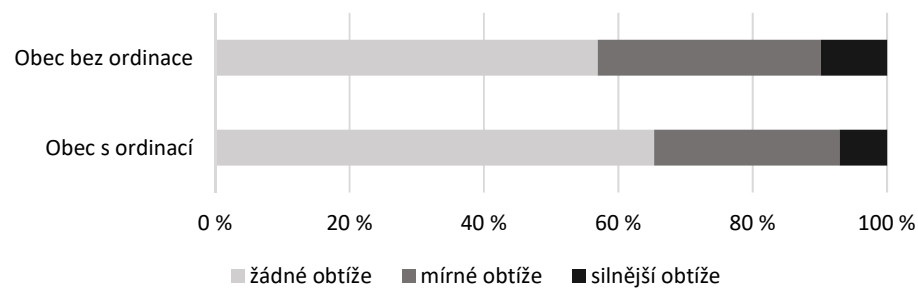
Graf 80: Deprivace příležitostí – Jak náročné je zajistit nákup potravin v požadovaném rozsahu a kvalitě

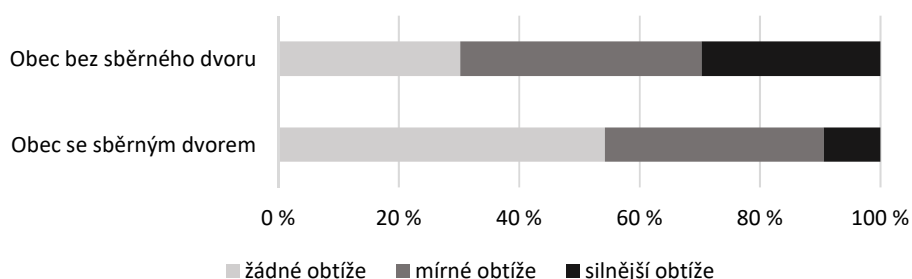
Graf 81: Deprivace příležitostí – Jak náročné je pro děti dojit nebo dojet do školy a ze školy

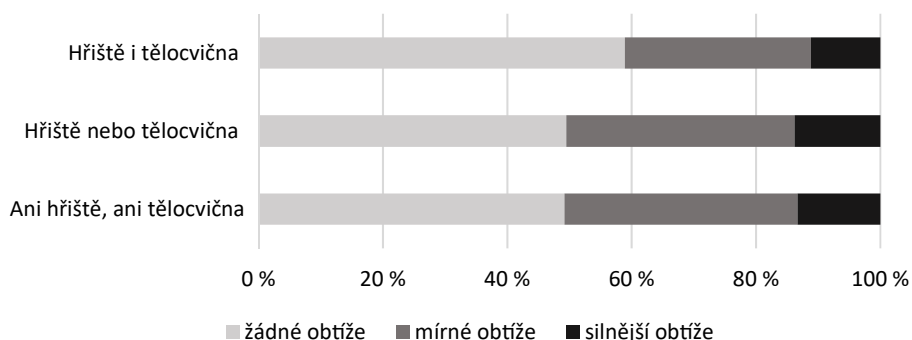
Graf 82: Deprivace příležitostí – Jak náročné je navštívit praktického lékaře v případě potřeby

Graf 83: Deprivace příležitostí – Jak náročné je zajistit uložení rozměrného a nebezpečného odpadu

Graf 84: Deprivace příležitostí – Jak náročné je věnovat se věcem, které člověka baví

6.2 Vybavenost obcí a spokojenost obyvatel

V předchozí kapitole jsme ukázali, že přítomnost služeb v malých obcích poněkud snižuje množství obyvatel, kteří se potýkají s obtížemi při realizaci svých každodenních potřeb. Takové zjištění otevírá další otázku, a sice do jaké míry přítomnost služeb ovlivňuje celkovou spokojenost obyvatel s obcí. Vnímají obyvatelé lépe vybavených obcí své bydliště jako místo s vyšší kvalitou života než obyvatelé obcí s menší vybaveností?

Otázce, co ovlivňuje spokojenost obyvatel s obcí, se věnují výzkumníci ve světě již několik dekad. Opakovaně se potvrdil předpoklad, že celková spokojenost s obcí souvisí s tím, jak obyvatelé hodnotí kvalitu lokálních služeb.

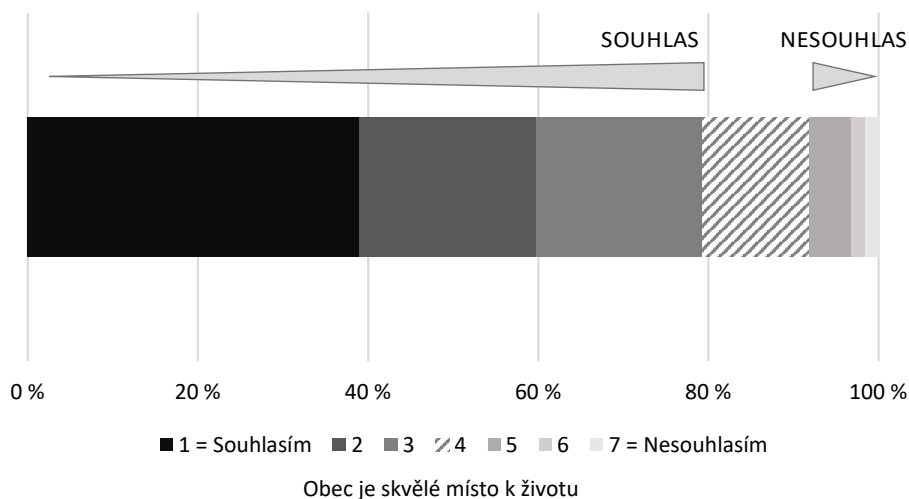
Ti, kdo mají pocit, že jejich obec je dobře vybavená, nabízí kvalitní příležitosti pro práci, nákupy, zábavu, zdravotní péči a podobně, jsou s obcí jako takovou spokojenější než ti, kdo místní služby hodnotí jako nedostatečné. Také se opakovaně ukázalo, že spokojenost závisí na hodnocení sociálního prostředí v obci, jako je přátelskost, kvalita sousedských vztahů a důvěra mezi obyvateli (Filkins a kol. 2000; Bernard 2015). Takové výsledky nejsou překvapivé. Znamenají, že lidé jsou spokojenější tam, kde pozitivně hodnotí kvalitu místních služeb a kvalitu mezilidských vztahů. Zároveň nám ale takové výsledky neříkají mnoho o tom, jestli samotná přítomnost služeb v obci zvyšuje spokojenost obyvatel. V roce 2015 jsme na omezeném vzorku obcí v Česku zkoumali, do jaké míry různé objektivní charakteristiky obcí ovlivňují míru spokojenosti obyvatel. Data potvrdovala, že lidé, kteří jsou více spokojeni s místními službami, jsou také více spokojeni s celou obcí. Data ale také ukázala, že souvislost mezi objektivními charakteristikami obcí a spokojeností jejich obyvatel je mnohem méně jasná. V lépe vybavených obcích totiž nebyli lidé se službami více spokojeni než v málo vybavených obcích (Bernard 2015).

Podobnou otázku jsme se pokusili zodpovědět i s pomocí rozsáhlého datového souboru využitého v této studii. Ptáme se, do jaké míry ovlivňuje vybavenost obcí různými službami celkovou spokojenost obyvatel. Spokojenost přitom měříme pomocí otázky: „Jak moc byste souhlasil/a nebo nesouhlasil/a s výrokem, že obec, ve které bydlíte, je skvělé místo k životu?“¹⁶ Respondenti měli při odpovědi na výběr sedmibodovou škálu. V jejich odpovědích silně převažuje souhlas nad nesouhlasem, tedy pozitivní hodnocení (Graf 85). Téměř 40 % respondentů se s výrokem zcela ztotožňuje a dalších 40 % volí o něco slabší souhlas. Pouze 9 % respondentů vybírá hodnotu 5, 6 a 7, které označují převládající nesouhlas. Takové výsledky mohou vypadat na první pohled jako velmi dobré. Skutečně ukazují, že v malých obcích vysoce převládá počet spokojených obyvatel nad nespokojenými. Zároveň je ale třeba vnímat je v kontextu podobných výsledků v jiných lokalitách. Možnost srovnání nabízí například indikátor spokojenosti s místním společenstvím, používaný při hodnocení udržitelného rozvoje v řadě českých i zahraničních měst. Podle tohoto indikátoru výrazně převládá spokojenost i ve většině českých měst. Průměrné podíly spokojených obyvatel se

¹⁶ Znění otázky se inspiruje staršími americkými studiemi o spokojenosti obyvatel v obcích, ale zároveň reflektuje hlavní vizi současné české Koncepce rozvoje venkova. Ta si klade za cíl, aby venkov byl „územím, ve kterém se dobře žije, a o němž se zároveň říká, že se v něm dobře žije“ (MMR 2019).

pohybují kolem 80 % a dosahují tak podobných hodnot jako v našem dotazníkovém šetření.¹⁷ Výsledky tak spíše naznačují, že spokojenost v malých obcích dosahuje podobné úrovně jako spokojenost ve městech.

Graf 85: Jak moc respondenti souhlasí s výrokem, že obec, ve které bydlí, je skvělé místo k životu?

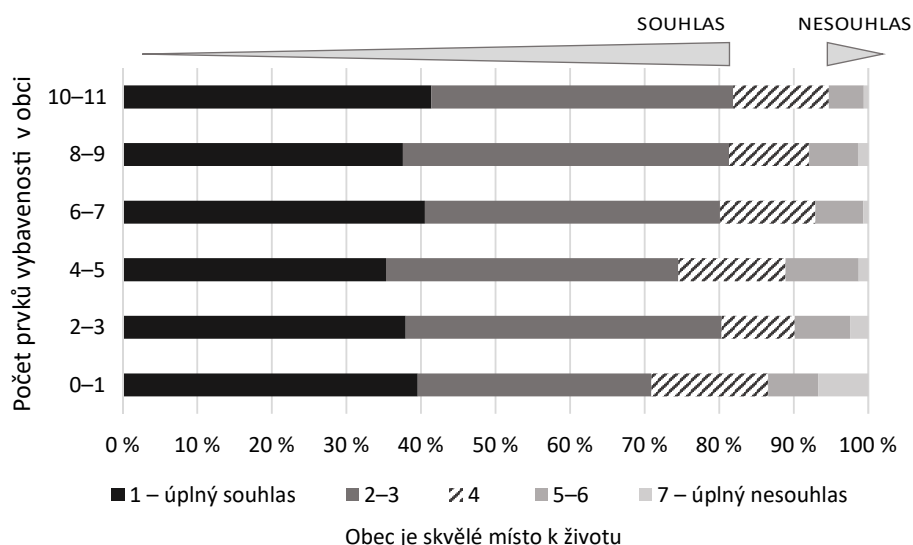

Analýza spokojenosti podle míry vybavenosti obcí ukazuje, že existence zřetelné souvislosti mezi množstvím prvků občanské vybavenosti v obci a spokojeností obyvatel se nepotvrzuje. Obyvatelé obcí s minimálním počtem prvků vybavenosti jsou spokojeni prakticky stejně jako obyvatelé dobře vybavených obcí. Graf 86 porovnává spokojenost v obcích rozdělených podle toho, kolik různých prvků vybavenosti mají. Ukazuje, že souvislost je jen velmi slabá. Ve velmi špatně vybavených obcích je o něco vyšší podíl nespokojených obyvatel. V obcích s maximálně jednou službou dosahuje podíl nespokojených 14 %. V dobře vybavených obcích je nespokojených obyvatel méně. V obcích s více než šesti různými službami či infrastrukturami je podíl nespokojených kolem 7 %. Rozdíly jsou sice statisticky signifikantní, ale věcně jsou velmi málo výrazné. Takový výsledek naznačuje, že vybavenost obcí není příliš důležitým

¹⁷ Otázka používaná v indikátoru spokojenosti s místním společenstvím zní: „Jak jste spokojen(a) s vaší obcí jako s místem, kde žijete a pracujete?“ Viz Situační zpráva k udržitelnému rozvoji: <https://www.vlada.cz/assets/ppov/udrzitelny-rozvoj/dokumenty/Situačni-zprava-ke-Strategickemu-ramci-udrzitelneho-rozvoje-CR-2016.pdf>

aspektem, který respondenti berou v úvahu, když hodnotí svou spokojenost. Pro přesnost lze dodat, že různé služby mají při hodnocení spokojenosti různý význam. Jistý rozdíl ve spokojenosti lze zaznamenat mezi obcemi, které jsou či nejsou vybaveny prodejnou potravin, restaurací/hospodou, tělocvičnou, sportovním či dětským hřištěm, mateřskou školou, ordinacemi praktických lékařů pro dospělé a pro děti. Naopak přítomnost pošty, základní školy a sběrného dvora neovlivnila spokojenost obyvatel vůbec.

Graf 86: Spokojenost s obcí podle její vybavenosti různými službami a infrastrukturami

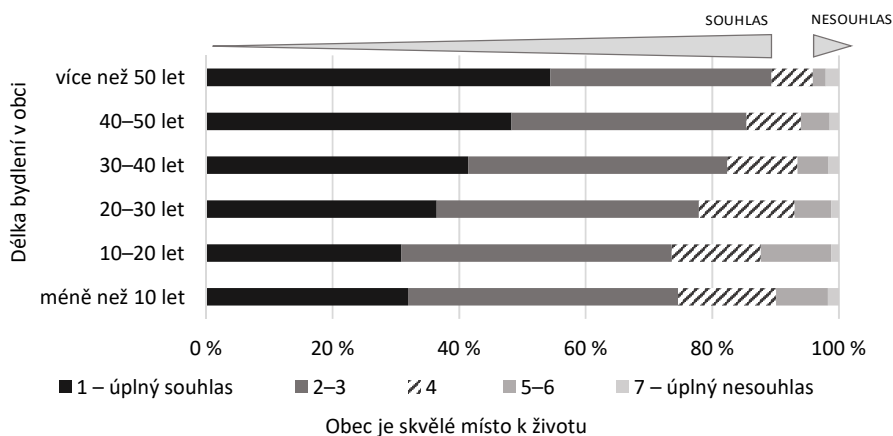
Pokud má vybavenost obcí službami jen velmi slabý vliv na spokojenost obyvatel, co jiného rozhoduje o tom, zda jsou lidé v obci spokojeni, nebo nespokojeni? Určitý vliv mohou mít další charakteristiky obce, především její poloha a socio-ekonomická situace v obci. Analýzy populačního vývoje obcí v poslední době zřetelně ukazují prostorovou diferenciaci podle jejich polohy vůči městům. V důsledku suburbanizace malé příměstské obce populačně rychle rostou, zatímco obce v odlehlých polohách stagnují a některé z nich obyvatelstvo ztrácejí (Ouředníček a kol. 2013). S rezidenční atraktivitou příměstských obcí by se mohla pojit i vyšší míra spokojenosti obyvatel. Druhým rysem, který by mohl ovlivnit spokojenost v obci, je míra nezaměstnanosti, která indikuje zvýšený

rozsah chudoby a s ní souvisejících problémů. Pro analýzu vlivu příměstské polohy jsme využili typologii obcí podle zón rezidenční suburbanizace z roku 2016 (Ouředníček a kol. 2018). V dotazníkových datech je 295 respondentů ze zóny s nejméně intenzivní suburbanizací, 511 ze zóny s méně intenzivní suburbanizací a 1246 respondentů z obcí mimo suburbánní zóny. Analýza rozdílů spokojenosti podle zóny suburbanizace ovšem dokládá, že příměstská poloha spojená se suburbánním rozvojem obce nijak nezvyšuje spokojenost obyvatel. V obcích, které leží v suburbánních zónách, je míra spokojenosti stejná jako v obcích mimo ně. To je pozoruhodný výsledek, když vezmeme v úvahu vysokou intenzitu stěhování do suburbánních obcí. Naznačuje to, že obce s vysokou mírou přistěhovalců ležící v dopravně výhodné poloze v blízkosti měst nemusejí nabízet všeobecně výhodnější rezidenční prostředí než obce odlehlejší. Vysoká míra atraktivity pro nové přistěhovalce se u nich nutně nepojí se zvýšenou atraktivitou i pro ostatní obyvatele.

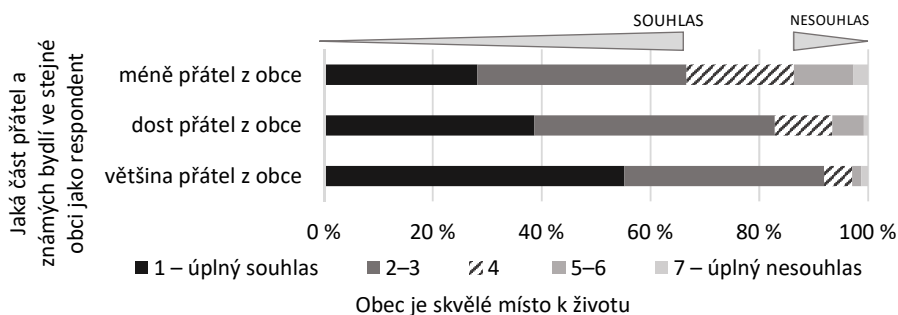
Dalším hypotetickým kritériem ovlivňujícím spokojenost je míra nezaměstnanosti v obci. Ani ta se ovšem neprokázala být podstatným prediktorem spokojenosti. V obcích s nezaměstnaností přesahující 3,5 % je sice podíl nespokojených o něco vyšší než v obcích s nižší nezaměstnaností (11 % oproti cca 7 % v obcích s nižší nezaměstnaností), ale rozdíly jsou na hranici statistické významnosti a též věcně jsou velmi slabé. Celkově se tak zdá, že prostorové faktory a socioekonomické znaky obcí nedokážou dobře vysvětlit rozdíly v tom, jak moc jsou obyvatele přesvědčeni, že jejich obec je skvělé místo k životu.

Na spokojenost mohou mít ovšem vliv i individuální charakteristiky respondentů. Zkoumali jsme rozdíly spokojenosti podle hlavních sociodemografických a socioekonomických znaků (věk, pohlaví, vzdělání) a podle míry sociální integrace do obce (délka bydlení v obci, počet přátel v obci). Sociodemografické a socioekonomické znaky mají na spokojenost v obci větší vliv než polohové a ekonomické charakteristiky obcí. Ženy vyjadřují o něco vyšší spokojenost než muži, senioři jsou spokojenější než lidé v mladším a středním věku. Lidé bez maturity jsou spokojenější než lidé s vyšším vzděláním. Zdaleka nejsilnější prediktory spokojenosti ale patří do kategorie sociální integrace. Ze všech zkoumaných charakteristik zvyšuje spokojenost s obcí nejsilněji délka bydlení v obci a odhad počtu přátel, které respondent v obci má. Souvislosti zobrazují Grafy 87 a 88.

Graf 87: Souvislost mezi spokojeností s obcí a délkou bydlení v obci

Graf 88: Souvislost mezi spokojeností s obcí a množstvím přátel a známých v obci

Pro úplnost lze dodat, že jsme pomocí vícerozměrného statistického modelu testovali také to, jak je spokojenost s obcí ovlivňována všemi faktory současně. Takový model poněkud zpřesňuje výše prezentované výsledky. Potvrzuje, že nejdůležitějším faktorem ovlivňujícím spokojenost s obcí je míra sociální integrace do obce. Lidé, kteří v obci žijí nejdéle, a ti, kteří mají největší část svých přátel a známých z obce, jsou s obcí spokojeni nejvíce. Zrovna tak platí, že o něco vyšší spokojenost vyjadřují ženy. Vliv vybavenosti obcí službami se ani ve vícerozměrném testu nepotvrdil. Určitý, i když slabý vliv připisuje model příměstské poloze. Spokojenost v suburbánních zónách kolem měst je o něco málo vyšší než spokojenost ve venkovských obcích mimo suburbánní zóny.

Spokojenost v obci lze měřit různými způsoby. Kromě zde uvedené otázky jsme respondenty také požádali, aby zkusili pokud možno objektivně posoudit, jak atraktivní je jejich obec pro obyvatele ve srovnání s jinými obcemi. Když zkoumáme, co ovlivňuje odpovědi na tuto otázku, vidíme, že jsou silněji ovlivněny objektivními charakteristikami obce. U této otázky se potvrzuje předpoklad, že respondenti hodnotí jako atraktivnější obce v suburbánních zónách a obce, které jsou lépe vybaveny službami. Vliv těchto charakteristik není silný, ale je v datech dobře patrný. Tento poznatek nabízí důležitý vhled do toho, jak obyvatelé vlastně význam lokálních služeb ve své obci vnímají. Při snaze o objektivní zhodnocení atraktivity obce si respondenti uvědomují existenci celospolečenského diskurzu o tom, že úspěšné obce populačně rostou, staví se v nich nové domy a nabízejí svým obyvatelům velké množství služeb a různorodé vyžití. Takové obce pak hodnotí jako atraktivnější. Když ale mají respondenti hovořit o svém vlastním pocitu ze života v obci a o možnostech, které jejich obec nabízí ke spokojenému bydlení, nehrají v jejich hodnocení tyto rozvojové charakteristiky významnou roli. Mnohem důležitější je to, jak dobře obec znají a jaké vztahy si vybudovali k ostatním obyvatelům. Integrace do sociálního přediava obce má pro jejich hodnocení silnější význam než „tvrdé“ rozvojové charakteristiky, jako je vybavenost, nezaměstnanost a příměstská poloha.¹⁸

6.3 Shrnutí

Odpovědi na sérii otázek o tom, jak náročné jsou pro respondenty různé životní situace, ukazují, že jen malá část obyvatel venkovských obcí vnímá tyto situace jako vysoce náročné. Deprivace projevující se obtížemi při dosahování vzdělávacích, nákupních a dalších příležitostí je tedy ve venkovských obcích

¹⁸ Můžeme oprávněně předpokládat, že tento poznatek neplatí jenom pro malé obce, ale má širší platnost i pro městská sídla. V jeho světle poněkud bledne význam různých žebříčků „kvality života“ v českých obcích, městech a regionech (např. zde: www.obcevdtech.cz). Podobné žebříčky jsou založeny právě na dobře měřitelných rozvojových charakteristikách, které autoři interpretují jako bližší nedefinovanou kvalitu života. Je ale velmi pravděpodobné, že sami obyvatelé jednotlivých měst hodnotí kvalitu života v obci jinou perspektivou. Obyvatelé měst, která opakovaně skórují v podobných žebříčcích nízko, se docela pochopitelně mohou cítit podobným hodnocením zaskočení a považovat ho za nespravedlivé. Neodpovídá jejich každodenní zkušenosti.

spíše menšinovým problémem, nikoliv široce rozšířeným pocitem. V málo vybavených obcích, které nedisponují místními službami, je ale pocit deprivace o něco rozšířenější než v obcích vybavených. Ve vybavených obcích žijí menší počty lidí, kteří zažívají výrazné obtíže se zajišťováním běžných každodenních úkolů, a naopak vyšší podíly lidí, pro které takové situace nepředstavují žádnou zátěž. Představa, že místní vybavenost může problém deprivace příležitostí zásadně vyřešit, je ovšem příliš jednostranná. Data sice ukazují, že služby ve venkovských obcích zlepšují dostupnost příležitostí, ale nemohou problémy s dostupností zcela eliminovat. Navíc dosti přesvědčivě naznačují, že deprivace příležitostí je ve venkovských obcích menšinový jev, bez ohledu na jejich vybavenost.

Zatímco souvislost mezi vybaveností obce a úrovní deprivace příležitostí je sice slabá, ale zřetelná, závislost spokojenosti obyvatel na úrovni vybavenosti obce data neprokazují. V obcích bez služeb jsou lidé spokojeni prakticky stejně jako v obcích vybavených různými typy služeb a zařízení. Ani další sídelní a ekonomické charakteristiky obcí nejsou přesvědčivými prediktory spokojenosti. Mnohem silnější vliv mají podle dotazníkových dat sociální charakteristiky respondentů – délka jejich bydlení v obci a intenzita začlenění do sociálního přediva místních přátelských vztahů. Vyjádříme-li tato zjištění poněkud lapidárně, můžeme říci, že obyvatelé venkovských obcí jsou sice rádi, když jejich obec disponuje prodejnou, školou a dalšími službami, pokud ale takové služby v provozu nejsou, na svou obec zpravidla nezanevrou. Klíčem ke spokojenosti nejsou služby, ale spíše přátelské vztahy mezi obyvateli.

7 Význam a udržitelnost služeb ve venkovských obcích očima místních aktérů

Zhodnocení významu místních služeb ve venkovských obcích pomáhají doplnit též rozhovory s místními aktéry, ke kterým řadíme starostky a starosty obcí a osoby, které se podílejí na provozování služeb. Místní aktéři mohou poskytnout o provozu služeb řadu detailních informací, které pomocí dotazníků zjistit nelze. Ve své roli mohou provoz služeb silně ovlivnit, resp. v mnoha případech za něj přímo zodpovídají. Místní aktéři z řad starostů a starostek navíc mají takřka v popisu práce reflektovat potřeby lokality a zvažovat její možnosti, a to i z pohledu její vybavenosti službami.

V rozhovorech, které jsme s nimi vedli, jsme se zaměřili na dva hlavní okruhy témat: 1) na to, jak ze své perspektivy hodnotí význam různých služeb v obci, a 2) na jejich posouzení udržitelnosti služeb. Rozhovory jsme vedli ve třech různých venkovských mikroregionech, které zastupují typově odlišné venkovské prostory. Celkem jsme provedli 51 rozhovorů. Názvy obcí jsou za účelem anonymizace změněny. Podrobnější informace jsou k dispozici v *Datovém a metodologickém dodatku*.

7.1 Prodejny potravin

Způsoby provozování služby

Prodejny v malých obcích mají různé formy. Navzájem se odlišují podle formy provozovatele, ale také podle šíře sortimentu a velikosti prodejny. V obcích, kde jsme prováděli rozhovory, bylo možné najít tři hlavní typy provozovatelů venkovských prodejen. Prodejny, které jsou součástí řetězce (typicky např. COOP), prodejny provozované místním soukromníkem a obchody provozované Vietnamci. Z hlediska starostek a starostů je mezi těmito organizačními formami místních prodejen řada rozdílů. Liší se způsob komunikace mezi vedením obcí a provozovatelem, možné formy podpory, ale také vnímání úlohy prodejny v obci. Z hlediska úlohy prodejny a jejího významu pro obec odlišují starostové jako specifickou skupinu především prodejny provozované Vietnam-

ci. Ty ovšem nejsou většinou vnímány jako druhořadé či méněcenné. Jejich hodnocení je spíše smíšené. Na jednu stranu se objevují pozitivní hodnocení širě jejich sortimentu a otevírací doby, na druhou stranu je patrný určitý odstup vyjádřený obavami o to, zda jsou v prodejnách provozovaných Vietnamci dodržovány příslušné daňové povinnosti. Prodejny se ovšem odlišují i širší sortimentu, zejména tím, zda prodejna prodává sortiment, který je citlivý na trvanlivost (např. ovoce a zelenina), nebo dokonce vyžaduje speciální hygienické podmínky (uzeniny, maso), a dále doplňkovými službami a množstvím nepotravinářského sortimentu v nabídce. Není proto možné zahrnout všechny obchody s potravinami a smíšeným zbožím v malých obcích do jedné souhrnné kategorie, pro kterou platí úplně stejné poznatky o významu a udržitelnosti. Následující kapitoly jsou proto nutným zjednodušením širě celé problematiky.

Význam místních prodejen očima starostů a provozovatelů

Oslovené starostky a starostové vesměs popisují lokální prodejny potravin jako významné prvky místní vybavenosti. Přitom si uvědomují nesamozřejmou povahu provozování takových prodejen a někteří z nich mohou doložit celou řadu kroků, které podnikli ve snaze zajistit udržitelnost místní prodejny. Zároveň ovšem o situaci uvažují diferencovaně, protože připouštějí, že význam místních prodejen značně souvisí s měnícím se spotřebitelským chováním i s jejich polohou v obci a polohou obce v rámci regionu. Vyjadřují přesvědčení, že v důsledku poměšťování životního stylu na venkově (pracovní aktivity mimo obec, rostoucí nároky na pestrou nabídku volnočasového vyžití) dochází k uspokojování potřeb i v oblasti nákupu z větší části nebo zcela mimo obec. Výslovně tuto perspektivu zmiňuje starosta Sytína:

„Takže do toho obchodu chodili většinou teda zemědělský družstvo bejvalý, takže ty to využívali na svačiny a podobně [...] ale na rovinu, všichni jdou dělat velkej nákup do města a v tom krámku si koupí, když jim něco chybí, že jo. Takže to je ekonomicky špatně, no. Takže nemůže konkurovat nějakýmu nákupáku támhle, nějakýmu Penny nebo takovejším velkejším obchodům prostě s těma cenama.“ (starosta, Sytín)

Zároveň místní aktéři zmiňují, že obchod přirozeně využívají především místní lidé, nicméně mezi různými skupinami obyvatel jsou velké rozdíly. Hlavní skupinu zákazníků tvoří podle nich starší lidé a ti, kdo nemají automobil. Prodavačka v Kačerově v tomto směru říká:

„Kdyby obchod nebyl, litovaly by toho babičky, co špatně chodí, a kdo nemá

auto. Ale jinak jako mladým je to úplně ukradený, jo, protože jsou zvyklí na ten servis kdykoliv koupit cokoli, a ty auta mají. Ono by se to poznalo až s odstupem času, za pár let. Protože ta vesnice, ta chátrá potom, tak nějak upadá.“ (prodavačka, Kačerov)

Ve výpovědích starostek a starostů i provozovatelů prodejen lze velmi dobře identifikovat několik rovin významu malých obchodů. V první řadě se jedná o praktický, resp. funkční význam, spočívající v možnosti lokálního nákupu potravin. V rámci tohoto funkčního významu vystupují tři hlavní typy nákupů: možnost realizace velkých nebo pravidelných nákupů pro starší a méně mobilní obyvatele, obyvatele bez auta (které tak představují „zranitelné“ skupiny), příležitostné a doplňkové nákupy pro velkou část místních obyvatel (nakolik nákupy zvyšují kvalitu života v obci), nákupy zaměstnanců v obci, svačin pro děti z místních škol (což přispívá k většímu pohodlí pro tyto skupiny v místě). Možnosti typů nákupů jsou však závislé i na otevírací době.

Starostky a starostové, stejně jako provozovatelé obchodů přitom ovšem kladou důraz na to, že funkční význam existence malých prodejen přesahuje to, že poskytují příležitosti k lokálnímu nakupování potravin. Zmiňují i některé vedlejší funkční významy. Patří k nim to, když prodejna nabízí i další služby, např. peněžního¹⁹ či poštovního charakteru (dobíjení telefonu, přijímání složenek, platba inkasa, cashback, doručovací služby typu Zásilkovna a také pošta Partner se svým portfoliem služeb). Stává se, že přes prodejnu si lidé předávají vzkazy či předměty v rámci sousedské výpomoci. Využívá se tak stávající prostor pro různé služby nebo se formalizuje zaběhlá praxe spojená s prodejnou. Z rozhovorů je však zřejmé, že přidružení služeb neznamená nutně zvýšení obratu prodejny. V některých obcích jsou v zádveří či před prodejnu instalovány nástěnky, informační tabule, kde se lidé dozvídají o aktualitách či akcích v obci nebo něco poptávají či nabízejí. I tím je význam prodejen v některých obcích posílen o existenci společně sdíleného veřejného prostoru. Význam prodejen se může podle jednoho z respondentů posílit především v mimořádných a krizových situacích, jako byla pandemie covidu-19:

„Když začal covid, tak jsme měli neuvěřitelně velké tržby. Lidé si dělali zásoby, to opravdu byly jednou tak velké tržby, opravdu byly plné košíky. Lidé se tu cítili bezpečněji, za prvé žádné fronty, ... a spoustu lidí to i chválilo, že si tu nakoupí všechno.“ (prodavačka, Motlov)

¹⁹ Za stávajících podmínek obce nemohou zajistit zřízení bankomatu.

Nad rámec funkčního významu prodejen zmiňují místní aktéři rovněž jejich sociální význam. Při návštěvě obchodu dochází k neplánovaným a neformálním kontaktům mezi obyvateli, kteří tak udržují a utvářejí spontánní komunitní síť. K sousedským setkáním dochází jak v exteriéru, tak uvnitř obchodů. V Miříně, kde je obchod udržován pouze díky velké podpoře obce a kde je otevřeno jen v pondělí, středu a pátek, pan starosta uvedl:

„Jak tady nic nemáme, tak to lidé berou i jako společenskou záležitost, po třetí hodině se tam začínají scházet a besedují v létě před krámem, v zimě vevnitř... je tam jedna lavička, tak se tam prostě sejdou.“ (starosta, Miřín)

Sociální rozměr obchodu ovšem není vždy zcela nekonfliktní, protože vesnická prodejna se v řadě případů stává místem setkání pro konzumenty alkoholických nápojů. Celkem běžnou realitou prodejen jsou lidé, kteří si před prodejnou „otevrou lahvičky“.

V rozhovorech s místními aktéry ale zaznívají i výroky, které ukazují, že prodejny mají v jejich očích výrazný symbolický význam. Existence obchodu symbolizuje „živost obce“ a jistou prestiž. Obrazy obce, „kde se něco děje“, zastupují v rozhovorech s místními aktéry žádoucí rozvojový cíl. „Živá obec“ tak představuje obec s fungující sousedskou komunitou, dostatkem vyžití a udržitelnou budoucností. Existence prodejny pak je jedním ze symbolů této životaschopnosti. Pregnantně toto přesvědčení vyjádřil starosta Rudna:

„Obchod tu máme, bez něj by byla obec úplně mrtvá.“ (starosta, Rudno)

Udržitelnost místních prodejen

Místní aktéři vnímají, že udržitelnost malých prodejen potravin v obcích není samozřejmá. Zmiňují, že provoz prodejen závisí na velké šíři faktorů vnitřních i vnějších, přičemž některé z nich lze ovlivnit aktivitami samospráv (včetně podpory dotacemi), jiné jsou závislé na podnikavosti a dovednosti provozovatelů a přirozeně na podmínkách utvářených tržním prostředím.

Tržní podmínky představují základní rámec a limit provozu lokálních prodejen. Místní aktéři zmiňují jako klíčový faktor rentability prodejen nejen počet obyvatel v obci, ale také celkový objem zákazníků, kteří přijíždějí do obce jako turisté a chalupáři, zaměstnanci či školáci. Lepší postavení mají o něco větší obce, které poskytují prodej potravin i obyvatelům z okolních vesnic. To je podmíněno pravidelnou dojížděnkou za účelem zaměstnání, školy či využívání dopravního uzle.

Provoz prodejen je ale z druhé strany limitován také trhem práce. Provozo-

vatelé prodejen řeší personální situaci a často jen s obtížemi nalézají zaměstnance ochotné vést obchod, protože platové podmínky se zpravidla pohybují velmi nízko.

„Za 17 000 čistého sotva někoho seženete, to tak brigádníci, maminky s malými dětmi těžko slaďují péči o děti s časy, kdy je v obchodě frmol.“ (prodavačka, Motlov)

Provozovatel prodejny v Hrachovině byl osloven starostou z vedlejší obce, aby také u nich provozoval prodejnu potravin. Nabídku odmítl s tím, že se mu nejeví rentabilní. A navíc vyjádřil názor, že je velmi těžké najít spolehlivého a poctivého zaměstnance.

Hlavní tržní konkurenci pro malé prodejny představují podle názorů místních aktérů řetězce supermarketů a diskontů, kterým mohou malé prodejny jen obtížně konkurovat cenou i šíří nabízeného sortimentu. Soutěž s nimi dopadá na malé prodejny tíživě, protože přestávají plnit úlohu hlavního nákupního místa. Příležitostné nákupy přitom vytvářejí jen relativně malý obrat.

K udržitelnosti místních prodejen v konkurenci se supermarkety a diskonty velmi často přispívá podpora ze strany obce. Tato podpora má obvykle podobu finanční dotace, zejména ve formě výhodného či bezplatného poskytování prostor, a také značného organizačního úsilí, které představitelé obcí vynakládají při hledání provozovatele.

Strategickým faktorem možnosti dlouhodobé podpory prodejny se ukázalo být zejména to, má-li obec k dispozici vhodné prodejní prostory ve svém vlastnictví. Pro řadu obcí se jedná o klíčový nástroj, jak zajistit fungování prodejny. Obec má v takové situaci možnost domluvit s provozovatelem podmínky, které jsou pro něj výhodné a pro obec z hlediska hospodaření akceptovatelné.

Samosprávy na sebe berou úkol hledat a udržet vhodného provozovatele v případě, že dosavadní provozovatel prodejny ukončil činnost. Tuto odpovědnost vnímají někteří starostové i tehdy, když objekt vhodný pro prodejnu není ve vlastnictví obce a když nemají v takovém případě plně v moci podobu a technický stav objektu. Starosta či starostka se pak stávají vyjednávací provozních podmínek s potenciálním provozovatelem, agentem shánějícím případného nového provozovatele, a dokonce přebírají i personální úkoly spojené se zajištěním pracovníků pro prodejnu. Komplexní zapojení obce názorně ilustruje příklad z obce Havlovice:

„Je tady jeden obchod, kdysi to měla nějaká Jednota, která zkrachovala, a my to koupili. V objektu funguje COOP, ale když paní prodavačka onemocní,

tak není zástup. Sháněl jsem takový ty pojízdný prodejny, to už dneska skoro neexistuje. Když je obchod třeba týden zavřený, lidi si nemají kde nakoupit. Mobilní si na nákup dojedou. Těm starším říkám, ať si řeknou, a my jim ty základní věci přivezeme. Mám ale v plánu, že využijeme poštu Partner, která je v budově úřadu. Bude tam zároveň obchod, který nebude konkurovat klasickým obchodům. Budou tam ty věci z keramiky a nějaká ta zdravá výživa, ale když obchod zavře, tak rohlíky, mléko, chleba objednáme a budou to mít tady.“ (starosta, Havlovice)

Významnou roli při hledání a podpoře provozovatele mohou hrát rovněž neformální kontakty a vyjednávací schopnosti vedení obce. V rozhovorech popisují lokální aktéři podobné situace i tak, že vedení obce se snaží stávající provozovatele prodejen „ukecat“ a přesvědčit, že obec obchod potřebuje. V takových případech může provozování prodejny nabývat zřetelných rysů veřejné a komunitní služby.

Zkušenost se snahou o zajištění provozovatele je mezi starosty a starostkami značně rozšířená. Neexistuje ovšem univerzální recept ani preferovaný druh provozovatele. Vedení některých obcí se dokáže domluvit na podpoře prodejen fungujících v rámci řetězců. Motivací pro řetězec může být například, když obec na vlastní náklady rekonstruuje objekt prodejny. V jiných obcích podobná jednání nevedou k výsledku a obec zajistí provoz prodejny ze strany soukromníků. Není výjimečné, že se provozovatelé malých prodejen poměrně rychle střídají. Například v obci Rudno v jednom objektu provozovala obchod nejprve Jednota, pak paní, která objekt vlastní, ale odešla do důchodu, takže se Jednota na krátkou dobu vrátila. Starosta obce Rudno uvedl:

„Niméně pro Jednotu to nebylo. Nakonec si obchod pronajal náš vietnamský spoluobčan. ... Je tady již tři roky a obchod funguje. Má obrovský sortiment a otevřeno do osmi hodin do večera, v sobotu i v neděli. Pro místní nebo i projíždějící opravdu výborná služba.“ (starosta, Rudno)

Dalším klíčovým faktorem udržitelnosti, který lokální aktéři zmiňují jako důležitý, je přístup a podnikavost provozovatele a personálu, který zásadním způsobem rozhoduje o zájmu zákazníků a následně i o rentabilitě služby. V rozhovorech se objevují tři hlavní aspekty, které mají pro udržitelnost prodejny význam. Prvním z nich je schopnost zajištění dostatečně širokého a zároveň čerstvého sortimentu. Druhým je vhodně zvolená otevírací doba obchodu, třetím je vztah personálu k zákazníkům. Udržení rozmanitého a čerstvého sortimentu představuje pro malé prodejny velkou výzvu vzhledem k malému

obratu. Přizpůsobení otevírací doby potřebám místních obyvatel (např. brzká ranní otevírací doba pro zaměstnance, kteří nakupují svačiny, odpolední otevírací doba pro lidi, kteří se vrací z práce) může pro obchod představovat strategickou výhodu. Režim otevírací doby je ovšem rovněž limitován možnostmi nalezení vhodného personálu s odpovídajícími časovými možnostmi. Výrazným, specifickým faktorem úspěšnosti venkovských prodejen pak je vztah mezi personálem a zákazníkem. Ve venkovských obcích zpravidla tento vztah není anonymní. Součástí nákupu tak může být příjemná konverzace s prodavačkou či prodavačem. Význam tohoto prvku byl popsán i v odborné literatuře. Anja Decker při analýze fungování malých venkovských prodejen hovoří o „ekonomizaci pocitů“. Nakupování se může stát pozitivním emocionálním prožitkem, který vyvažuje nedostatek sortimentu a vyšší cenu. Takový přístup ovšem vyžaduje od personálu prodejen značnou míru empatie a komunikativních kompetencí (Decker 2014). Význam vstřícnosti personálu pro udržitelnost prodejen popisuje v rozhovorech jedna z prodavaček:

„Lidé si sem chodí popovídat, třeba ty starší. Když už sem někdo přijde, tak já osobně chci, aby tady člověk byl spokojený, nebál se zeptat na něco, ... že se snažím k lidem se chovat slušně a bavít se s nimi, i na děti jsem hodná, z jednoho prostého důvodu, aby se nebály chodit nakupovat.“ (prodejna, Motlov)

Dílčí shrnutí

Představitelé obcí si uvědomují nesamozřejmý charakter provozování malé prodejny potravin či smíšeného zboží v obci. Vnímají, že v tržním prostředí v konkurenci s velkými supermarkety a diskontními prodejny se při současných proměnách nákupního chování ocitají tyto malé venkovské prodejny na hraně rentability či v mnoha případech spíše za její hranou. Provoz prodejny ale zpravidla považují za žádoucí a významnou součást „živé obce“. Význam prodejen odůvodňují tím, že prodejny jsou stále podstatné pro starší a méně mobilní obyvatele, ale také tím, že poskytují další přidružené služby a v nejmenších obcích vytvářejí příležitosti pro setkávání obyvatel. Různými způsoby proto udržitelnost malých prodejen podporují. Klíčovým prvkem této podpory je zpravidla finanční podpora provozovatele formou snížení či odpuštění nájmu. Zároveň se vedení obcí angažuje při hledání nových provozovatelů a při formálním i neformálním vyjednávání s nimi o podmínkách provozu prodejny. Provoz prodejny v takových případech nabírá znaky kvazi veřejné služby, do jejíhož fungování je významně zapojena veřejná správa v obci. Významnou

silnou stránkou malých prodejen v obci je možnost budování přátelského neformálního vztahu mezi personálem a zákazníky, díky němuž nákup v místní prodejně získává také pozitivní sociální rozměr.

7.2 Restaurace a hospody

Způsoby provozování služby

Restaurace, hospody a další stravovací zařízení ve zkoumaných venkovských obcích tvoří velmi heterogenní skupinu zařízení. Ve sledovaných obcích k ní náleží klasické kamenné restaurace s nabídkou teplých jídel a pravidelnou otevírací dobou, restaurace (hospody) bez teplých jídel, motoresty, penziony, kiosky a různé druhy občerstvení, ale také zařízení otevíraná jen nárazově a při určitých příležitostech. Navzájem se tato zařízení liší otevírací dobou, sezónností provozu, doplňkovými službami, cenovou úrovní i atmosférou. K typickým provozovatelům patří soukromí podnikatelé, ale také samotné obce. Některá tato zařízení jsou vázána na další služby (např. u koupaliště, hřiště, sportovního areálu nebo v budově kulturního domu). V některých případech je provoz vesnických restaurací a hospod založen na neformálním základu a má spíše charakter provozu soukromých nebo spolkových klubů.

Význam restaurací a hospod očima starostů a provozovatelů

V rozhovorech o restauracích, hospodách a dalších stravovacích zařízeních se starostky a starostové zmiňovali poměrně stručně o jejich funkčním významu ve smyslu poskytování stravovacích služeb. Je zřejmé, že vzhledem k rozmanitosti typů provozoven se jednotlivá zařízení zaměřují na různé skupiny uživatelů. Význam je diferencován podle demografických charakteristik, podle životního způsobu a také podle toho, zda se jedná o místní obyvatele, chalupáře či turisty. Vedlejší službou některých restaurací je výdej a rozvoj jídla. Více prostorů ovšem lokální aktéři v rozhovorech věnují sociálnímu a symbolickému významu restaurací a hospod pro obec. Hovoří o silné obousměrné souvislosti mezi provozem stravovacích zařízení a organizací různých společenských akcí a komunitním životem obce.

Lokální pohostinství je často příležitostí pro neorganizovaná setkání, ale konají se zde také setkání organizovaná, např. skupin seniorů, sportovců, divadelníků, přátel, nebo zařízení slouží jako zázemí pro pořádání společenských

akcí (např. „srazy“ absolventů školy, turnaje, aktivity spolků, veřejná jednání, obecní akce, soukromé oslavy). Existence stravovacího zařízení vyvolává přímé podněty pro společenské aktivity v obci, plánované i spontánní. V malé obci Šarkov, kde hospoda otevírá tzv. na zavalanou, bývá iniciátorem setkání skutečnost, že hospodský právě otevřel. Jak uvedla naše informátorka:

„Když je hospoda otevřená, kluci si jdou zakopat a dát si pivko.“ (informátorka, Šarkov)

Zvláštní úlohu sehrávají tato zařízení při akcích, které navazují na místní tradice, slavnosti, svátky. Výhodou je, když hospoda či restaurace mají sál využitelný pro organizaci plesů, zábav či jiných kulturních akcí. Se ztrátou takového zařízení je pocítována nouze právě o takto funkční prostor. V obci Spádov k tomu starosta řekl:

„Nemáme tady žádný jakoby kulturní sál. Využívali jsme sál v restauraci, která skončila. Majitel to prodal a ten s námi nekomunikuje... žádný jiný prostor tady není, takže už asi druhým rokem pracujeme na nějaké multifunkční tělocvičně, ale problém je ten, že jsou to prostě strašně nákladné věci.“ (starosta, Spádov)

V lokálním pohostinství jakožto v jistém „sociálním uzlu“ dochází k setkávání lidí, ke sdílení informací, k vyjednávání a řešení problémů, sjednávání pomoci. Setkávání lidí vede k posilování kontaktů a interakcí, vzájemnému poznávání a sdílení, místní soudržnosti. Funkci sociálně integračního místa ovšem plní restaurace a hospody více pro muže než pro ženy. Sociální význam služby je zvláště pocítován v situaci, když je provoz hospody omezen, nebo dokonce zcela zrušen. Starosta obce Bukovina, kde byl provoz hospody v souvislosti s covidem-19 omezen, si posteskl:

„Víte co, dříve jsem tam zašel a věděl jsem, co lidi řeší, domluvil jsem..., sehnal jsem...“ (starosta, Bukovina)

Podobně se vyjádřil starosta obce Kaplov, kde soukromý majitel již hospodu přestal provozovat:

„Hospoda byla v centru, obrovská, krásná. Byl tam velký dvůr s velkým sálem a hlavně to bylo jediné místo, kde se všichni scházeli. A když tady byly nějaké rozbroje, tak se šlo do hospody, všechno se to vyříkalo a šlo se dál. Tak to teď bohužel nemáme.“ (starosta, Kaplov)

Právě velký důraz, který místní aktéři kladou na sociální význam vesnické restaurace či hospody, se odráží i v tom, že je pojmají jako jeden ze symbolů

„živé“ venkovské komunity. Popisují je jako službu, která manifestuje kvalitu obecního života nebo i jistou prestiž obce. Existence vesnické restaurace či hospody, podobně jako je tomu u prodejen potravin, je spojována s tím, „že se v obci něco děje“.

Udržitelnost restaurací a hospod

Také udržitelnost restaurací a hospod vnímají místní aktéři jako problematickou a nesamozřejmou. Zdůrazňují přitom vzájemnou provázanost komunitního života v obci a této služby. Popisují, že v dlouhodobé perspektivě vnímají v malých venkovských obcích úbytek pospolitosti související s poměšťováním a přesouváním životních aktivit velké části obyvatel obcí do měst. Tím se snižuje udržitelnost lokálních stravovacích zařízení, která jsou s komunitní pospolitostí úzce provázána. Na druhou stranu hovoří aktéři také o řadě specifických lokálních podmínek, které mohou existenci restaurací a hospod pozitivně podpořit. Mezi ně patří zejména turistická atraktivita místa a existence dopravních tahů v obci.

Nad rámec lokálně specifických faktorů vyjmenovali místní aktéři ještě řadu dalších aspektů, které spoluovlivňují udržitelnost lokálních hospod či restaurací. Mezi ně patří existence vhodného objektu pro provoz stravovacího zařízení v obci, nalezení ochotného provozovatele a síla komunitního a spolkového života v obci. Ve všech třech těchto aspektech se navíc může angažovat vedení obce. Existence vhodného objektu ve vyhovujícím stavu v obci je základem pro možnost provozu restaurace. V případě, že je majitelem takového objektu obec, je udržitelnost služby nejsilněji závislá na zájmu obce o její provoz. Obecní vlastnictví objektu, kde je restaurace či hospoda provozována, není ve zkoumaných obcích nijak výjimečné, stejně jako lze najít řadu příkladů, kdy obec právě do těchto objektů investuje nemalé prostředky s cílem zajistit udržitelné fungování služby. V Modré v tomto směru starosta podotkl:

„Museli jsme nechat postavit, opravit, rekonstruovat hotel, restauraci na koupališti a postavit bistro, abychom vůbec něco měli.“ (starosta, Modrá)

K dalším možnostem podpory provozu restaurací a hospod ze strany obce patří akce organizované a propagované obcí. Obce tímto způsobem usilují o vzájemnou synergii s provozovateli pohostinství, kteří mohou pro akci poskytnout vhodné prostory či občerstvení. Příklad takové spolupráce uvádí starosta Ondřetína:

„Takže dělají se tam besedy a další akce. Obec to zatáhne a hospodský z toho

mají, co tam prodají. Třeba jsme pořádali fotbalový turnaj. A ten se i hospodě bohatě vyplatil.“ (starosta, Ondřetín)

K využívání hospod jsou vybízeny také spolky. Spolkový život, který se podílí na provázanosti komunitního života v obci s lokálním pohostinstvím, lze považovat za další důležitý aspekt udržitelnosti. V obcích, ve kterých je škola, skýtá hospoda či restaurace místo pro setkávání jejich absolventů. V některých obcích dochází k pravidelným setkáváním rodáků. Pohostinská zařízení jsou využívána u příležitosti lokálních slavností a místních tradic (poutě, posvícení, maškarní, kácení máje) nebo v případě kulturních akcí, které jsou přitažlivé i pro přespolní. Vlastní iniciativu vedle obce vyvíjejí i soukromí provozovatelé těchto zařízení, kteří se snaží přilákat své zákazníky na různé typy akcí. Tam, kde v obci hospoda není, a dokonce není ani jiný vhodný prostor pro společenské setkávání, jsou obyvatelé odkázáni na venkovní prostory a pořádají akce např. na hřišti.

I přes značnou podporu ze strany vedení obcí je udržitelnost lokálních restaurací nebo hospod zásadně závislá na osobě provozovatele. Výraznou roli přitom hraje nejen jeho podnikavost. Místní aktéři popisují jako další důležité vlastnosti provozovatele jeho propojení se životem v obci a určité nadšení, až obětavost. To opět podtrhuje, že vesnické restaurace a hospody nevnímají pouze prizmatem podnikatelských aktivit, ale zdůrazňují jejich integrální propojení s komunitním a spolkovým životem. Provozovatel musí být nejen schopným podnikatelem, ale také být v očích obyvatel vesnice důvěryhodný a těšit se u nich přirozené autoritě. Obraz provozovatele kolísá mezi podnikatelem a místním angažovaným „nadšencem“. Příležitě to ilustruje úryvek z rozhovoru se starostou Kaplova:

„Závidím vedlejší obci, že tam mají obecní hospodu a jednoho nadšence, kterého baví obsluhovat bez toho, aniž by z toho něco měl. Takového bychom potřebovali taky teď sehnat.“ (starosta, Kaplov)

Získat provozovatele ovšem může být někdy problém i v případě, že existují pro tuto službu vhodné prostory. V obci Sytín kdysi fungovalo kulturní středisko, v jehož rámci byla nejen hospoda, ale také prodejna, pošta, zubař, kadeřnictví. Služby však lidé začali využívat v místě svých pracovních aktivit mimo obec, zájem o služby v obci klesl a „uživit“ hospodu činí problém. Získat provozovatele je obtížné také v těch případech, kdy nejsou vyjasněny zájmy majitele objektu a takzvaně se nic neděje. V řadě obcí hospoda již nefunguje z toho důvodu, že její provoz neměl kdo převzít (např. z rodiny nebo jiná osoba).

Nedostatečná rentabilita provozu restaurace či hospody nemusí být impulzem pro její úplné uzavření. V rozhovorech jsme zaznamenali případy, kdy takové okolnosti vedly spíše k omezení provozu na večerní hodiny, popř. jen na některé dny v týdnu či některé části sezóny. Příkladem je hospoda v Martinově, která není otevřená celý týden, přestože ji starostka popisuje jako restauraci s vyhlášenou kuchyní. Hospoda je ale využívána pro různé, předem sjednané akce. Ve velmi malých obcích provoz hospody bývá omezen jen na některé dny nebo hodiny. Provozovatel, zvláště má-li hospodu ve svém objektu, může flexibilně uzpůsobovat otevírací dobu podle svých možností nebo aktuální poptávky. Některé hospody mohou dokonce fungovat „na zavolanou“, to znamená po dohodě zájemců s provozovatelem. Takto funguje hospoda v obci Šarkov s tím, že stejná osoba zároveň provozuje obchod. Toto podnikání je pro ni jen vedlejším zdrojem obživy.

Aktéři se v rozhovorech vesměs shodují, že udržitelnost venkovských restaurací byla velmi omezena opatřeními z doby pandemie covidu-19 v letech 2020–2022. Hovoří o tom, že pro provozovatele znamenala výrazné finanční komplikace. Lidé navíc změnili své chování, „naučili se“ žít bez hospod, omezili se na domácí konzumaci nebo využívali alternativní způsoby. Velmi často se setkávali např. v garážích nebo klubech. S tímto chováním se však také mohou vyskytovat negativní důsledky. Setkávání ve veřejném prostoru nahradilo spíše uzavřené či soukromé chování bez příležitosti otevřeného, společného sdílení pod sociální kontrolou, kterou plní nejen personál, ale i návštěvníci hospod. V důsledku dočasného uzavření nebo omezení provozu pohostinských zařízení v době protipandemických opatření, ale také v důsledku změny chování zákazníků, byla nejen redukována provozní doba těchto zařízení, ale také docházelo k ukončení provozované služby. V některých případech omezení provozu vedla stávající či potenciální personál k hledání jistějšího nebo i lepšího výdělku.

Dílčí shrnutí

Provoz restaurací a hospod ve vesnicích vnímají místní aktéři jako nesamozřejmé podnikání s řadou rizik a zpravidla nízkou rentabilitou. Zároveň ale chápou tyto provozovny jako integrální součást komunitního života. Nabízejí prostor pro spolkové aktivity, společenské události a veřejné i soukromé oslavy. Vytvářejí tak příležitost pro vzájemná setkávání. Podobně jako prodejny potravin jsou i restaurace a hospody vnímány jako důležitá součást „živých obcí“. Jejich provozovatelé nejsou popisováni jen jako podnikatelé, ale v řadě přípa-

dů také jako místní nadšenci, kteří obětavě věnují svůj čas udržení místního stravovacího zařízení v provozu. Zatímco na turisticky atraktivních místech je zpravidla provoz stravovacích zařízení dobře udržitelný, v řadě venkovských obcí je udržitelnost problematická. Podpora ze strany vedení obce spočívá zejména v úsilí o poskytnutí vhodného objektu provozovateli, ale také ve snaze podpořit provoz organizací různých obecních událostí a slavností. K udržitelnosti stravovacích zařízení podle starostů přispívá rovněž rozvinutý spolkový život v obci. Protipandemická opatření podle nich udržitelnost vesnických restaurací a hospod naopak výrazně zkomplikovala.

7.3 Pošty

Způsob provozování služby

Pošty na venkově patří k tradičním službám, ačkoli jejich síť v malých obcích je méně hustá než v případě prodejen s potravinami nebo hospod a restaurací. Poštovní služby v malých obcích zajišťují pobočky České pošty nebo se realizují formou pošt Partner, na jejichž provozu a zajištění se podílí jiný subjekt. V některých obcích, s jejichž představiteli jsme hovořili, byla řešena otázka transformace služeb poskytovaných Českou poštou na poštu Partner. V žádné obci jsme ale nezaznamenali, že by provozovna pošty Partner nově vznikla v obci, kde předtím Česká pošta neměla svou pobočku.

Význam pošt očima starostů a provozovatelů

Ve výpovědích o významu poštovních služeb v obci zdůrazňují místní aktéři především primární funkční význam pošty jako místa, kde si obyvatelé mohou vyřídit celou řadu nutných záležitostí. Ačkoli k moderním trendům patří elektronické nebo mobilní způsoby komunikace, které nahradily původní služby využívané pouze v osobním kontaktu na příslušné provozovně pošty, přesto zájem o provozovny pošty v malých obcích trvá. Patří k nim služby korespondenční a zásilkové, služby platební a finanční (s výběry, vklady, převody peněz, s hotovostními výplatami důchodů), bankovní produkty pro Poštovní spořitelnu nebo produkty ČSOB, pojištění, ale také služby Czech POINT, dobíjení kreditů mobilních telefonů nebo Balíkovny, ke kterým se stávají alternativou výdejní boxy Zásilkovny nebo Alza boxy. Rozsah služeb je závislý na příslušné provozovně České pošty nebo pošty Partner.

Funkční význam poskytovaných služeb bývá podle místních aktérů neopomenutelný zejména pro starší obyvatele a obyvatele méně mobilní. Pošta v místě skýtá ovšem i ostatním obyvatelům často pohodovější a snazší dostupnost služeb, klidnější prostředí nebo také bližší osobní kontakt v případě, že je zapotřebí hledat řešení problému nebo něco vysvětlit. Při rozhovoru s pracovnící pošty Partner, kterou zajišťuje obecní úřad v Martinově, se přítomný uživatel finanční služby vyjádřil, že si cení toho, když po práci nemusí spěchat na poštu ve městě, kde pracuje, tam při velké koncentraci lidí dlouho čekat a pak jet domů, ale vše potřebné zařídí pohodlně a rychle při návratu z práce. Obdobně provozovatel pošty Partner v obci Vrbov sdělil:

„Je to tady rychlejší, protože četnost návštěv je nižší, takže ty lidi opravdu raději přijdou sem. Za druhý je klid na klienta, protože na malé obci má větší šanci, že na to, třeba někdo posílá balík do zahraničí, je prostě klid. Pro seniory je to právě nenahraditelné. A navíc, kde třeba není uvolněný starosta, tak ten poštmistr je v podstatě jediný státní úředník, s kterým lidi řeší stovku jiných věcí. A že senioři tápou v hromadě věcí!“ (pošta Partner, Vrbov)

Existence pošty v malé obci může být důležitá také pro obecní úřad. Kromě toho, že úřad využívá různých služeb, starosta obce Havlovice, ve které je pošta v objektu obecního úřadu, zmínil, že za hlavní výhodu považuje to, že na poštovní pobočku převedli veškeré platby občanů obci. Tím se obecnímu úřadu rozšířil prostor pro jinou agendu. Obdobně oceňují existenci pošty místní podnikatelé.

Pošty podle místních aktérů sehrávaly a sehrávají také určitou sociální roli. Na malých obcích tato funkce zůstává výraznější než ve městech, protože pošta stále představuje stabilní prostředí, ve kterém se lidé mohou opakovaně setkávat se stejnými pracovníky, ale též se svými známými. Ačkoli pošta není primárně místem plánovaného setkávání, tak jako v případě obchodu plní sociální funkci v podobě náhodných kontaktů a interakcí, které se uskutečňují nejen v prostoru pošty, ale také cestou tam nebo zpět. Někteří senioři si například dávají v čase výplaty důchodů právě na poště schůzku. Zvláště osobní kontakty jsou pro seniory důležité. S pracovníci pošty mohou v provozovně s větším klidem řešit problémy, získat cenné informace nebo žádat o radu v oblasti služeb, kterým z jiných zdrojů nevěnují pozornost nebo v nich nemají takovou orientaci. Navíc, ve známém prostředí se senioři cítí daleko bezpečněji, zvláště jedná-li se o finanční služby. Na poštách v malých obcích se objevují informace o dění v obci, zdrojem předávaných aktuálních informací bývá osobní kontakt s pra-

covnicemi pošty. Místní aktéři nicméně také reflektují, že tradiční fungování pošt se postupně mění. Důraz na racionalizaci služeb oslabuje dlouhodobé vztahy mezi obyvateli a zaměstnanci pošty:

„Dříve měl každý region poštáka a ten pošták věděl do desátého kolene o každém všechno a tvořil významnou figuru v té komunitě, protože když támhle někdo umíral, tak informaci předal dál. Dnes je to asi pečovatelka. Pošták sice nosí důchody, ale je to pokaždé jiný pošták, co navíc přijede vždy z jiného místa.“ (starosta, Kačerov)

Pošta na malé obci může symbolizovat „úřední místo“, které přidává obci na její prestiži. Nikoli náhodou se na místních pohlednicích mezi dalšími významnými objekty obcí objevovaly právě pošty a často označení nebo název objektu odkazuje na poštu i v situaci, kdy tam již není („na poště“, „na staré poště“). Také s ohledem na technické a další standardy, jež musí objekt a provoz pošty splňovat, bývají budovy, v nichž se pošta nachází, v dobrém stavu, někdy se stávají „chloubou“ v zástavbě. Přítomnost pošty představuje manifestaci služeb zejména pro uživatele z okolí, ale i pro projíždějící. Pošta je vyznačována v mapách a zůstává důležitým orientačním bodem.

Udržitelnost pošt

Způsob provozování poštovních služeb prošel v uplynulých letech v obcích, kde jsme prováděli rozhovory, řadou změn. Česká pošta v rámci ekonomické racionalizace hledá způsoby, jak efektivně zajistit provozované služby, případně i jinak než udržením vlastní provozovny. V některých sledovaných obcích došlo k transformaci České pošty na poštu Partner nebo byly pobočky České pošty zrušeny. V obcích, kde se nacházela provozovna České pošty, měli zpravidla starostové a starostky zájem o její zachování. S transformací pobočky České pošty na poštu Partner nebyli vždy spokojeni. Podobně jako u ostatních služeb je udržitelnost kamenných poboček České pošty závislá na intenzitě využívání. Proto jsou ve výhodě větší obce, obce vytvářející přirozené spádové centrum a obce v turisticky či rekreačně atraktivních lokalitách. Nezanedbatelné riziko pro udržení provozu poštovních poboček v malých obcích představuje i personální situace, kdy nebývá snadné zajistit pracovníky ochotné akceptovat režim pracovní doby malých venkovských poboček.

V situacích, kdy byly obce konfrontovány se záměrem České pošty zrušit či transformovat stávající poštovní pobočku, reagovalo vedení obcí dvojím způsobem. Část obcí akceptovala plán transformace pobočky pošty do podoby

pošty Partner, na jejímž provozu se bude výrazně podílet obecní úřad. Takový krok ovšem zpravidla nebyl starostkami a starosty přijímán s ochotou. Argumentují tím, že provoz pošty Partner je finančně i organizačně náročný a kompenzační platby od České pošty nestačí na pokrytí nákladů s tím spojených. Provoz pošty Partner bývá pro obce složité zajistit i z personálních důvodů, protože Česká pošta vyžaduje zaškolení pracovníků určených k výkonu poštovních služeb a též personální náhradu zaškolené osoby v situaci, kdy nemůže službu vykonávat. Ve výrocích starostek a starostů se ale objevuje i obecnější postoj, že obec, ale ani prodejna v obci nemají být provozovatelem poštovních služeb. Dochází tím podle jejich názoru k nežádoucímu smísení různých aktivit a ke snižování prestiže poštovních služeb. Převzetí provozu poštovních služeb pod obecní úřad formou pošty Partner je nicméně i přesto v řadě obcí předmětem vyjednávání mezi obcí a Českou poštou o výši finančních úhrad nebo o převodu souvisejících nemovitostí. Rozporuplný postoj ilustruje citát starosty Motlova:

„... poštovní úřad vykonává nezanedbatelnou službu, ale není to prostě na nějaký přepážkový provoz tady na obecním úřadě nebo někde v samoobsluze. Pošta tady odvádí daleko více, naši poštu využívají i okolní obce, ... je to i nějaká prostorová ekonomická zátěž, protože ty prostředky zdaleka z našeho pohledu nestačí na provoz té přepážky, tak jak to mají nastavené. Nicméně je to na další jednání. My jsme řekli naše podmínky, že pokud ano, tak prostě i s barákem.“
(starosta, Motlov)

Část obcí ovšem transformaci poštovní pobočky na provozovnu pošty Partner odmítá a spíše se pokouší s Českou poštou vyjednat o pokračování provozu běžné pobočky. Vedle obecnějších důvodů spojených s charakterem poštovních služeb se v rozhovorech objevují i výhrady kvůli prostorové dostupnosti, protože obecní úřady nejsou vždy ideálně přístupné pro starší občany:

„Kdybychom obecní úřad měli v přízemí, tak bychom zřejmě toho Partnera vzali, protože zaměstnali bychom někoho dalšího na obci, paní by pak mohla uklízet, pomáhat, práce by se našla. Partner není na celý úvazek, druhou půlku bychom k tomu doplnili. Ale neuskutečnili jsme to kvůli tomu, že máme obecní úřad v patře a je tam spousta schodů a v dnešní době využívají poštu převážně senioři... spousta se jich bojí ovládat telefony, počítače, takže mají tu Českou poštovní spořitelnu, kartičku a zajdou si vybrat peníze, vybrat si důchod.“
(starosta, Bukovina)

Do vyjednávání o transformaci poboček České pošty vstupuje i další subjekt, a to soukromý podnikatel, který je osloven Českou poštou, aby poštu Partner provozoval, nejčastěji jako součást prodejny. V obcích, kde jsme prováděli rozhovory, jsme narazili na situace, v nichž tato konstelace funguje pro všechny aktéry uspokojivě, ale také na konfliktní situace, kdy si soukromý provozovatel pošty Partner stěžuje na nepochopení ze strany vedení obce, které se nesmířilo se zánikem pobočky České pošty.

Dílčí shrnutí

Místní aktéři zmiňují provozovny poštovních služeb jako důležitou součást lokální vybavenosti, přičemž zdůrazňují především primární funkční význam poštovních služeb. Lokální dostupnost poštovních služeb „na pobočce“ je podle nich důležitá především pro seniory, ale zároveň ji považují za atraktivní i pro ostatní místní obyvatele. Pobočky České pošty ve venkovských obcích byly v řadě případů v uplynulých letech rušeny, popř. transformovány do podoby provozoven pošty Partner. Do těchto transformací je často zapojen obecní úřad, který provoz pošty Partner zajišťuje. Vedení obcí ovšem tuto transformaci zpravidla nevnímá jako optimální. Dochází k různým vyjednáváním mezi vedením obcí a Českou poštou o podmínkách provozu služby. I alternativní typ transformace se zapojením místního podnikatele či provozovatele obchodu vnímají představitelé obcí často rozporuplně.

7.4 Ordinance praktických lékařů

Způsob provozování lékařských ordinací

V rozhovorech jsme se věnovali především ordinacím praktických lékařů pro dospělé, protože zkušenosti s provozem ordinací praktických lékařů pro děti nebo zubních lékařů byly ve zkoumaných mikroregionech nízké a respondenti z řad starostů spíše rezignovali na vnímání ordinací pediatrů a stomatologů jako služby, za jejíž dostupnost má spoluzodpovědnost samospráva. I ordinace praktických lékařů se ovšem nacházejí pouze ve větších obcích. Ve srovnání s prodejny potravin, restauracemi nebo provozovnami poštovních služeb jsou lékařské ordinace zastoupeny ve venkovských obcích mnohem méně často. Někteří lékaři mají svou ordinaci pouze v jedné obci, velká část z nich však ordinuje na více, zpravidla dvou (ale i třech) místech. Mívají i další pracovní

úvazek, např. služby v nemocnici či na záchranné službě. Setkali jsme se i s ordinacemi, které jsou součástí rozsáhlejší sítě provozované právnickou osobou zaměstnávající lékaře. Zdravotní sestrou bývá často osoba z místa. V jednom případě jsme se setkali s tím, že pracuje v rámci ordinace jeden den v týdnu ještě jiný lékař, který vlastní ordinaci nemá. V případě, že lékař má ordinaci ve více obcích, jednu ordinaci mívá zpravidla jako hlavní, kde ordinuje více dnů v týdnu, a tato ordinace také bývá zpravidla lépe přístrojově vybavena. V řadě obcí působí lékaři ve stejných prostorách už několik desítek let, zpravidla v budově bývalého zdravotnického střediska. Jedná se především o bývalé střediskové obce, kde byly vystavěny prostory, v nichž měli ordinaci jak praktik pro dospělé, tak pediatr, či dokonce zubař. V mnoha místech jsme zaznamenali, že už funguje pouze ordinace praktického lékaře pro dospělé. Objekty, ve kterých se ordinace nacházejí, jsou často v ne zcela bezvadném stavu a zvenku působí v porovnání se stavem jiných staveb v obci jako málo udržované. Ne vždy je takový objekt také bezbariérový, což respondenti z řad starostů i lékařů s velkým politováním zdůrazňují.

Význam ordinací praktických lékařů očima místních aktérů

Místní aktéři zdůrazňují význam praktických lékařů spočívající v tom, že zajišťují primární lékařskou péči pro velkou část místních, nejen z obcí, kde přímo ordinují, ale i z obcí v okolí. Mezi jejich klienty jsou v souladu s věkovou skladbou obyvatel ve značné míře lidé vyššího věku. Lidé ve věku ekonomické aktivity mají více příležitostí volit praktického lékaře jinde, např. v místě práce. Péče o pacienty ve vyšším věku je ovšem podle lékařů náročnější a „méně výhodná“. Starostové obcí, kde lékařská ordinace není, ovšem dostupnost primární lékařské péče nevnímají jako zásadnější problém. Přestože naši respondenti upozorňují na blížící se potřebu generační výměny, hodnotí stávající síť praktických lékařů jako vyhovující. Nikdo z nich nezmiňoval aktuální problémy související s nedostatečnou dostupností praktického lékaře, a to i s odkazem na vysokou míru automobilizace, díky které si velká většina obyvatel může zajistit odvoz k lékaři. Paradoxně tedy dostupnost lékařské péče v rozhovorech více tematizují starostové obcí, ve kterých ordinace jsou. Ti tematizují snahu o udržení lékařské ordinace, ale zároveň riziko spojené se stárnutím praktických lékařů:

„Se starosty se o tom bavíme, ... věkové složení lékařů v okolních obcích je na chlup stejné... každý by chtěl někoho mladšího ... ale je to složité... nám svítla naděje, nastěhovala se k nám paní doktorka, sice do podnájmu do domečku,

kde bude letos končit, ale máme se s ní potkat a domluvit nějaké residentství, ... pak by si tu praxi mohla udělat u paní doktorky a doufám, že se jí tady bude líbit, jakože se jí tady líbí... a pokud by tady chtěla zůstat a dělat tu praktickou lékařku, tak to máme vyhraný.“ (starosta, Bukovina)

Naproti tomu vnímají dotazovaní lékaři i starostové jako velký problém omezování provozu okresních nemocnic a specializovaných ambulancí, kam mohli své pacienty poslat. Chybí jim to jak při diagnostice, tak při léčbě. Nejenže pacienti musí jezdit do větší dálky, ale také jsou mnohem delší čekací doby na vyšetření i zákroky a hospitalizaci.

Někteří starostové upozorňují i na sekundární význam praktických lékařů na venkově. Na rozdíl od praktických lékařů ve městě ve venkovských regionech vnímají praktického lékaře jako „svého“, a to nejen ve smyslu osobním, ale i komunitním. Tím se naplňuje také sociální a symbolický význam ordinace praktického lékaře v obci. Zmiňují rovněž s tím související roli komplexnějšího (i mimomedicínského) přístupu venkovských lékařů k pacientům, pro kterou je podle nich ovšem i ve venkovských ordinacích stále méně prostoru, stejně jako na dojíždění za pacienty domů.

Udržitelnost ordinací praktických lékařů

Ve zkoumaných regionech jsme se nesetkali s příkladem nově vzniklé ordinace ani s nově působícím lékařem, který by např. převzal ordinaci. Praktičtí lékaři obvykle bydlí v regionu, kde jsou buďto rodáci, nebo jejich partner či partnerka jsou z místa, výjimečně se do regionu dostali před desítkami let na umístěnku, i v tomto případě se cítí silně „domestikováni“. Jejich přítomnost ve zkoumaných obcích tak do značné míry vyplývá z dlouhodobé setrvačnosti a její udržitelnost do budoucna je velmi nejistá. Na druhou stranu jsme se mezi našimi respondenty nesetkali s náznakem toho, že by praktický lékař na venkově měl problém svou ordinaci udržet. Počet pacientů samozřejmě není ve všech případech stejný, nicméně u lékařů, se kterými jsme mluvili, neklesal pod mez zajišťující dobrou finanční udržitelnost ordinace.

Podpora stávajících ordinací spočívá převážně v poskytování ordináčnických prostor v budovách patřících obci zdarma nebo za velmi nízké nájemné. Obec také může zajistit rekonstrukce objektu. Dokonce i tehdy, pokud jsou ordinace v prostorách vlastněných jiným subjektem než obcí, uvádí lékaři, že nájemné mají takové, „jaké si mohou dovolit“. Zajímavým případem je bohatá obec (díky příjmům ze skládkového), která nemá v obci „svého“ lékaře, ale obyvatelé

užívají služeb praktického lékaře ve vedlejší (přímo navazující) obci. Pokud by v tamních prostorách pan doktor musel skončit, je pan starosta připraven do tří měsíců vytvořit podmínky pro přesunutí ordinace do prostor jejich obce (obec má mnoho bytů). Jinou podporu naši respondenti neuvedli.

Riziko udržitelnosti je v případě ordinací praktických lékařů těsně spojeno s jejich generační obměnou. Vysoký věk a těžké hledání náhrady patří k nejčastěji zmiňovaným rizikům. Když lékařka v Bukovině uvádí věk svých kolegů v regionu, vypočítává:

„68, 56, 66, 62, ... no to bude, opravdu to bude katastrofa...“

Lékař z Havlovic náhradu za sebe zatím nesehnal, i když přiznává, že intenzivnímu hledání nemá kapacitu se věnovat. Na dotaz: „Co pro hledání Vašeho nástupce dělají či by měli dělat starostové?“ odpověděl:

„Myslím, že v tomhle směru, pokud chodí do kostela a napadne je tahle myšlenka, tak ať za mě zapálí svíčku, abych ještě dlouho vydržel.“

V obcích, kde dosud praktický lékař působí či donedávna působil, vnímají skutečnost, že stávající praktický lékař za sebe nemá náhradu, jako zvláště kritickou a z jejich pozice neřešitelnou.

Respondenti vyjadřovali skepsi nad tím, že by malá obec dokázala vytvořit dostatečně účinnou pobídku pro nového lékaře:

„... ale vemte si, že když nechcete jít na tu dědinu a chcete být ve městě, tak vám tady můžou nabídnout milion, a vy nepůjdete ... to by snad musely být umístěnky!“ (lékařka, Bukovina)

Podobně skepticky se k možnosti přilákání staví i starosta Břehova, a to i přesto, že záměrně investuje obecní prostředky do opravy místního zdravotnického střediska:

„Ta představa, že pan doktor tady v obci bydlí, to je z devatenáctého století... Taky kvůli tomu rekonstruuje to středisko, kde budou i byty pro lékaře, abychom je mohli nalákat... ale i tak to nefunguje, jsou obce, které nabízí sto tisíc příspěvků, vybavení zdarma ... a přesto nic.“ (starosta, Břehov)

Řada lékařů však dostupnost ordinací v obcích nevnímá jako stěžejní problém. To, že se automobilismus stal integrální součástí života na venkově, si uvědomují i starostové.

„Pro ty mladý to dneska není problém, ... dneska mají v každém baráku dvě auta, takže dojet do okresního města je podobné, jako dojet přes celou vesnici.“ (starosta, Sytín)

Dílčí shrnutí

Význam ordinací praktického lékaře ve venkovských obcích vnímají oslovení respondenti především s důrazem na jejich praktickou funkci spočívající v tom, že zajišťují primární lékařskou péči pro značnou část místních obyvatel. Sociální a symbolický význam ordinací zdůrazňují ve srovnání s jinými službami mnohem méně často. I přesto, že ordinace praktického lékaře se nacházejí jen ve větších obcích a mnoho venkovských sídel vlastní ordinaci nemá, vnímají představitelé obcí současný stav jako víceméně vyhovující. Tematizují ovšem nadcházející riziko poklesu vybavenosti v důsledku generační obměny lékařů. Všechny ordinace ve zkoumaných regionech jsou v obcích přítomné dlouhodobě, nenalezli jsme žádné nově vzniklé ani nově působící lékaře, kteří by např. převzali starší ordinaci. Přímá podpora představitelů obcí spočívá v poskytování spíše symbolického nájemného ordinacím v obecních prostorech a v postupné rekonstrukci objektů. Celkově ovšem starostky a starostové vyjadřují spíše skepsi ohledně možností malých obcí přilákat nové lékaře.

7.5 Hřiště a tělocvičny

Způsob provozování tělocvičen a hřišť

Na rozdíl od mnoha dalších služeb a zařízení je provoz tělocvičen a hřišť ve venkovských obcích v regionech, které jsme prozkoumali, zajišťován především z veřejných prostředků, případně na jejich provoz obec alespoň finančně přispívá. Na zajištění nebo fungování hřišť, tělocvičen nebo obdobných zařízení se také podílejí místní sportovní spolky, případně se o ně stará sbor dobrovolných hasičů (SDH). Vlastními sportovními zařízeními disponuje nejen obec, ale právě to mohou být spolky, některá zařízení jsou vázána na mateřské nebo základní školy. Zařízení soukromá a provozovaná komerčně jsou výjimkou.

Sportovní infrastrukturu tvoří jak venkovní, tak zastřešená, krytá zařízení. K venkovním zařízením patří zejména hřiště: dětské hřiště, hřiště specializované (např. fotbalové, volejbalové, atletické, minigolfové, venkovní posilovny aj., popř. v jejich kombinaci), dále se může jednat o tenisové kurty. V některých obcích existuje nesespecializované hřiště, tj. jako prostranství udržované za účelem různých sportovních aktivit, cvičení a závodů (např. pořádaných SDH). Zvláštním případem jsou venkovní koupaliště, která do infrastruktury nezahrnujeme, ale u nichž se leckdy vyskytuje jiné hřiště nebo spolu s dalšími

zařízeními tvoří větší a vícefunkční sportovní areál. Do sportovní infrastruktury také nezahrnujeme zpevněné cesty pro cyklistiku, bruslení apod. K zastřešeným zařízením patří zejména tělocvičny nebo sály plnící tuto funkci. Ty se zpravidla vyskytují v objektech sokoloven, obecních domech nebo bývají součástí místních škol.

Význam tělocvičen a hřišť očima místních aktérů

Oslovení představitelů obcí vyjadřují přesvědčení, že sportovní infrastruktura přispívá v malých obcích k pestřejšímu a zajímavějšímu životu v místě, umožňuje realizaci velkého množství volnočasových aktivit. V našem šetření jsme se zaměřili na sportovní hřiště a tělocvičny, které primárně slouží ke sportovním aktivitám. Podílejí se na nich různé skupiny lidí, jak podle demografických charakteristik (ženy a muži při tom preferují jiné aktivity), tak podle individuálních potřeb a sdílených zájmů. Kolektivní sporty jsou podmíněny společně organizovanými aktivitami. Velkou úlohu v nich proto sehrávají místní sportovní kluby, které organizují jak pravidelnou, tak příležitostnou činnost, různé soutěže a turnaje, a to nejen v rámci obce, ale také mezi dalšími skupinami z okolních obcí. Sportovní soutěže jsou přitažlivé nejen pro hráče, závodníky, soutěžící, ale také pro diváky. Velkou měrou využívají hřiště a sportoviště členové sboru a členové jednotky SDH.

Dětská hřiště v obci využívají rovněž mateřské školy. V případě, že se v obci nachází základní škola, sportovní zařízení využívají učitelé tělesné výchovy, ale také vedoucí dalších sportovních kroužků organizovaných při škole.

Někteří starostové ovšem upozorňují na to, že technicky a materiálně zajištěná zařízení pro sportovní činnost negarantují automaticky zájem a aktivity místních obyvatel. S poměštváním venkovského života, s oslabováním vzájemných sítí a společně sdílených aktivit v obci, s orientací na vykonávání sportovních aktivit mimo vlastní bydliště mohou být místní sportovní aktivity redukovány i přesto, že obec nabízí vhodnou infrastrukturu. Sportovní aktivity v obci (regionu) tedy ovlivňuje jak materiální podpora, tj. v podobě sportovních zařízení, tak na druhé straně zájmy lidí sportovní aktivity v místě praktikovat. Záleží i na osobním kapitálu lidí, tj. v osobách místních sportovců, dobrovolníků, trenérů, lídrů a podporovatelů sportu a sportovních akcí, na organizátorech sportovních aktivit. Ke sportovní kultuře přispívají místní kroužky, oddíly, kluby a významnou měrou také starostové či starostky a obecní zastupitelstva.

Sportovní hřiště a tělocvičny ovšem neslouží jen k rozvoji sportovních nebo relaxačních aktivit. Jsou využívány i za účelem jiných společenských akcí. Taková situace je zvláště patrná, když v obci nejsou vhodné objekty nebo vnitřní prostory, kde by bylo možné společně se setkávat. Důležité jsou také sály, které mohou plnit různé funkce, jak pro sportovní aktivity (cvičení dětí, rodičů s dětmi, seniory apod.), tak pro kulturní akce (divadelní představení, besedy aj.) nebo společenské zábavy.

Výsledkem těsného propojení mezi existencí sportovní infrastruktury, spolkovou činností a společenskými akcemi je podle dotazovaných místních aktérů značný sociální význam hřišť a tělocvičen. Sportovní aktivity pomáhají upevňovat sítě mezi lidmi, sousedské vztahy, sociální kohezi, „živost“ v obci. Sportovní zařízení a areály jsou vhodným místem pro konání společenských akcí, ať se konají venku, nebo ve vnitřních prostorách. Zároveň může být existence sportovní infrastruktury určitou podporou i pro provoz místních stravovacích služeb. Jak bylo zmíněno, provozovatelé lokálních pohostinství rádi využívají společenské aktivity sportovního (ale i jiného než sportovního) charakteru. Zvláště v letním období se nabízí příležitost, jak pohostinství finančně podpořit. Fotbalová hřiště jsou místem nejenom sportovních výkonů, ale i příležitostí pro setkání diváků různých věkových kategorií. Jak již bylo uvedeno, na těchto hřištích jsou často provozovány hospůdky nebo kiosky s občerstvením, navštěvované v době zápasů, po trénincích či při jiných příležitostech.

Starostové v souvislosti se sportovní infrastrukturou zmiňují též prestiž obce, kterou získává nejen v očích místních obyvatel. Může se stát lákavou také pro přespolní obyvatele, nabízet i jim služby v této oblasti, organizovat více akcí. Argumentují, že zpravidla i podle technického stavu sportovních zařízení a tělocvičen se pozná, jaká je kvalita života v obci.

Udržitelnost tělocvičen a hřišť

Oslovení místní aktéři se v souvislosti s hřišti a tělocvičnami nezmiňují o tom, že by jejich udržitelnost do budoucna vnímali jako velký problém. Vzhledem k tomu, že se jedná převážně o infrastrukturu financovanou z veřejných prostředků, není vystavena rizikům tržního prostředí jako například prodejny potravin nebo restaurace a hospody. Na sportovní hřiště a tělocvičny obce čerpají různé dotace, a to z mnoha různých zdrojů. Jedná se zejména o budování a materiálně technické zajištění či vybavení těchto zařízení.

Na udržitelnosti sportovišť a tělocvičen se podílí zejména to, jaké objekty

obec vlastní, jakými místy k provozování sportovních aktivit disponuje, jaké záměry obec podporuje a jaké finanční prostředky je s to věnovat z rozpočtu nebo získat z dotačních zdrojů. Objekty, které nevlastní obec, jsou závislé na finančních zdrojích příslušné organizace. Ne všechny spolky jsou schopné finančně i organizačně zajistit udržitelnost vlastněných objektů či prostorů. Jak uvedl starosta Hrachoviny: *„je tu stará sokolovna, ta je Sokola, ten nezvládá vůbec nic, protože nemá absolutně žádné peníze.“ (starosta, Hrachovina)*

Ve zkoumaných regionech jsme však nezaznamenali tendenci k úbytku sportovní infrastruktury ani obavy z úbytku hrozícího do budoucna. Základní limit pro další rozvoj a budování nových zařízení představuje finanční nákladnost, ale také vhodné prostorové podmínky v obci. Finanční náročnost pregnantně vyjadřuje starosta Břehova:

„Jo, hezký, když mi dáš deset milionů, abych to vybudoval, a pak mi dáš ještě každý rok půl milionu, abych to uživil.“ (starosta, Břehov)

I přes finanční nákladnost jsme se v obcích, kde jsme prováděli rozhovory, setkali s ochotou investovat do budování nové sportovní infrastruktury. Ta je navíc podpořena i tím, že sportovní infrastruktura je považována za důležitou součást vybavenosti škol a lze ji využívat pro školní účely i pro veřejnost:

„Chceme udělat sportovní halu, s tím, že by byla v první řadě pro školu, a ten projekt je upravený tak, že bude možno ji využívat i veřejností, že to bude mít svůj samostatný vchod, šatny.“ (starosta, Hrachovina)

Dílčí shrnutí

Sportovní infrastruktura ve venkovských obcích je zpravidla financována z veřejných prostředků, popřípadě se obce alespoň finančně podílejí na jejím provozu. Oslovení místní aktéři ji vnímají jako důležitou příležitost pro zajištění volnočasového vyžití v obci. Zároveň ji hodnotí jako podporu dalších společenských aktivit v obci. Samotná existence infrastruktury ve formě hřišť a tělocvičen sice nezaručuje zájem a aktivity obyvatel, ovšem může být důležitou podporou spolkového a komunitního života. Respondenti nezmiňují výraznější obavy o udržitelnost lokální sportovní infrastruktury. Velká část obcí je ochotna financovat její údržbu i její další rozvoj.

7.6 Základní a mateřské školy

Způsob poskytování služby

Provoz základních a mateřských škol v Česku je značně decentralizovaný. Základní a mateřské školy proto byly provozovány ve zkoumaných regionech i v relativně malých obcích. Základní škola ovšem v takovém případě často nemá podobu úplně devítileté školy. Může se jednat o školy neúplné, případně o tzv. malotřídky. Přihlásit děti do mateřské nebo základní školy mohou rodiče i do jiné obce. Důvody k tomu mohou být různé. Jedním z nich je to, že rodiče (nebo jeden z nich) jezdí do jiného místa za prací. Může to být také hledání takové školy, která vyhovuje představě rodičů (a potřebám jejich dítěte) lépe. Proto můžeme zaznamenat, že nejenom děti z venkovských obcí, kde škola existuje, jezdí do jiné školy, např. do blízkého města, ale také děti z měst navštěvují venkovskou školu. V obcích, kde základní či mateřská škola není provozována, musí rodiče hledat možnosti v jiných obcích, ať už v příslušném školském obvodu, do něž spadá obec jejich bydliště, nebo i mimo něj.

Význam základních a mateřských škol očima místních aktérů

Existenci základních a mateřských škol v obci považovali aktéři, s nimiž jsme mluvili, za podstatnou pro „živost“ obce. Přitom zmiňují základní funkční význam škol jakožto vzdělávacích institucí zajišťujících bezproblémovou dostupnost vzdělání pro místní děti, ale také snazší skloubení péče o děti a práce pro rodiče z obce. Důležitou funkci v tomto směru plní také družiny před zahájením výuky nebo po jejím ukončení a samozřejmě zajištění stravování. Poskytování této služby rodičům a dětem v místě chápou respondenti jako podporu lepších podmínek pro kvalitní a pohodlnější život v obci. Objevuje se také argument, že škola může přispívat i k tomu, zda se v obci rozhodnou žít noví obyvatelé.

Podobně významné přínosy připisují místní aktéři také sociálním efektům existence základních a mateřských škol. V rozhvorech se opakovaně vyskytuje argument, že škola v obci napomáhá rodinám s dětmi k vytváření anebo posilování jejich důvěrnějšího vztahu k obci (dětí, rodičů i dalších příbuzných). Prostřednictvím školních aktivit, ale také formou organizace rozličných kroužků a mimoškolních aktivit, pomáhá škola propojovat různé skupiny lidí. Není neobvyklé, že právě přes školní docházku dětí se spolu blíže seznamují rodiče, z nichž někteří nebydlí v obci dlouho. Škola tak nejenom ovlivňuje volnočasový

život dětí, ale také dospělých. Zároveň je místem předávání, sdílení informací o dění v obci. Děti prostřednictvím školy získávají vztah k obci, ve které žijí nebo kam dojíždějí, a prostřednictvím každodenních sdílených aktivit v rámci skupiny svých vrstevníků zakořeňují.

„Když tady nebudou a budou dojíždět, tak to budou třeba chodit na kroužky jinam, budou v jiných obcích nebo v jiných městech a prostě už to nebude takový kontakt, který by měly mít s tou obcí od malička. Takže vztah k obci, to je takový ten základ ... Děti podle mne mají takový větší vztah k té obci, vidím to zde dvacet pět let, když jsem učil děti, které byly malinkaté a teď mají svoje děti a zase chodí sem do školy. Takže ten vztah k obci, že je, že tady třeba i zůstanou ... Prostě obec bez školy, si myslím, že to není dobře.“ (ředitel ZŠ, Kačerov)

Tím, jak se škola podílí na veřejném životě obce, zapojuje do těchto aktivit širší skupiny obyvatel. Obec v učitelkách nebo učitelích, ať v obci žijí, nebo jen dojíždějí, získává posilu v podobě kulturního kapitálu. Zapojení škol do organizace dalších obecních aktivit a oslav může podle místních aktérů zvyšovat jejich atraktivitu. Akce, ve kterých vystupují děti, jsou s jistotou navštěvovány velkým počtem lidí, a to nejen rodiči.

„Na děti se přijde podívat každý.“ (starostka, Martinov)

Pro obce je podstatné rovněž materiálně technické zázemí školy, které může sloužit různým společenským akcím. V některých obcích je právě škola jediným místem pro taková setkávání, nebo díky tělocvičně je jediným či alternativním místem pro sportovní aktivity. Existence školy může podporovat i další funkce. Ačkoli se nejedná o zásadní finanční přínos, děti ze základní školy něco málo nakupují v obchodech s potravinami. A srazy absolventů se realizují v místních hospodách či restauracích.

Zajímavou funkcí, kterou škola v obci také plní, je to, že právě jejím prostřednictvím se s odkazem na její vznik a její proměny uchovává lokální historické povědomí, že spojuje své absolventy s vazbou k místu (třebaže již nežijí nebo žijí jinde). Tato funkce se zvláště manifestuje v případech setkávání absolventů, oslav výročí školy apod.

Respondenti našich rozhovorů tedy celkově hodnotí základní i mateřské školy jako jeden z důležitých prvků, které podporují „živost“ obcí. Základní a mateřské školy se tak řadí do skupiny dalších služeb, o kterých se respondenti vyjadřovali podobně – zejména místní prodejny, restaurace a hospody, sportovní zařízení. Tyto instituce, podobně jako školy, jsou podle nich důležité, aby „se v obci něco dělo“, resp. podporují pospolitý a komunitní život obce. Existenci

školy v obci proto oceňují i lidé, kteří nemají vazbu na školu prostřednictvím svých dětí nebo vnoučat.

V rozhovorech se objevoval i aspekt prestiže spojený s přítomností základní a mateřské školy v obci. Ta vyplývá i z toho, že zřizovatelem základních i mateřských škol je zpravidla obec a dobré fungování obou institucí tak patří k vizitce vedení obce. Škola se stala jedním z tradičních objektů hodných zaznamenání, třeba na místních pohlednicích. Dnes lze často ukázkou toho, že škola nese také symbolický význam, nalézt na webových stránkách obce.

Udržitelnost základních a mateřských škol

Zřizovatelem základních a mateřských škol ve venkovských obcích jsou nejčastěji samotné obce. Udržitelnost škol pak nejčastěji souvisí se zájmem obce o její provoz a samozřejmě s demografickým vývojem v obci a s pravidly fungování a financování celého vzdělávacího systému v Česku. V současné době je v Česku síť základních a mateřských škol relativně stabilizovaná a ve venkovských obcích nedochází k jejich systematickému úbytku. Ani ve zkoumaných regionech jsme nezaznamenali žádnou situaci, kdy by provoz školy byl bezprostředně ohrožen.

Místní aktéři zmiňují v souvislosti s udržitelností základních a mateřských škol nejvíce tři aspekty: Zaprvé počet dětí v obci, který je pro provoz škol zásadní. Obce se pomocí nepřímých nástrojů zpravidla snaží udržet v místě mladé rodiny, popřípadě přilákat nové. Druhým aspektem je personální vybavenost škol. Získání kvalitních učitelů a personálu pro provoz venkovských základních a mateřských škol může být v řadě obcí obtížné. Problémy v personálním zabezpečení školy byly popisovány i jako příčina zániku školy v minulosti:

„Tady byla velice dobrá paní učitelka, jenže ta šla do důchodu. Pak se tady tak nějak střídaly..., tak jim na tom záleželo méně, tak ta výuka byla taková slabá...“ (starosta, Miřín)

Třetím aspektem je financování provozu a rozvoje škol. Obce jakožto zřizovatelé provoz škol částečně financují ze svého rozpočtu. Nikdo ze starostů ovšem finanční nákladnost nezmiňoval jako důvod pro ukončení provozu školy. Dalším významným zdrojem financí jsou dotace z nejrůznějších zdrojů. V tomto směru respondenti vesměs oceňovali např. spolupráci s místní akční skupinou (MAS), dotační krajské programy, dotace a projekty ministerské či evropské.

Dílčí shrnutí

Respondenti rozhovorů ve zkoumaných regionech vesměs považují existenci základních a mateřských škol za důležitou podmínku nejen pro zajištění dostupnosti vzdělávání pro děti a rodiče, ale také pro podporu komunitního života v obci a budování pozitivního vztahu dětí k místu jejich bydliště. Základní a mateřské školy se podle nich výrazně podílejí na veřejném životě obce, navíc mohou poskytovat obci své zázemí a infrastrukturu i pro další aktivity. V rozhovorech jsme se nesetkali s výraznými obavami z nízké udržitelnosti základních a mateřských škol. Vzhledem k tomu, že obce jsou zpravidla zřizovateli obou zařízení a zároveň je považují za podstatnou součást místní vybavenosti, jsou připraveny financovat náklady spojené s jejich provozem. V současné době navíc ve zkoumaných regionech nedochází k silnějším populačním úbytkům, které by provoz škol ohrožovaly.

7.7 Shrnutí

Rozhovory s místními aktéry dokreslují význam služeb ve venkovských obcích. Ten podle nich spočívá především v praktickém naplňování běžných potřeb. Zvláště pro obyvatele s omezenými možnostmi využívání auta jsou tyto služby v místě bydliště obtížně nahraditelné. Funkční význam se však neomezuje jen na „sociální pojistku“ pro zranitelné skupiny obyvatel, je důležitý i pro ty, kteří na ně nejsou odkázáni. Možnost využívat služby v místě bydliště zásadním způsobem zvyšuje komfort a kvalitu každodenního života. Jedná se nejen o to, že si lidé např. do místní prodejny mohou zajít „pro to málo, co jim doma chybí“, ale také o kvalitu dané služby (např. osobní přístup personálu, klidné prostředí). Funkční význam služeb je posilován, pokud služby přidružují poskytování dalších vedlejších služeb (např. prodejny mohou nabízet i služby peněžního či poštovního charakteru). Funkční význam služeb je ve venkovském prostředí posilován i symbiózou služeb a aktivit (např. občerstvení na hřišti). V neposlední řadě je tento význam umocněn při situacích krizových (např. v době protiepidemických opatření). Díky fungování služeb dochází k mimoděčným kontaktům místních obyvatel, čímž se posilují komunitní sítě (např. lidé se potkávají v prodejně, děti společně prožijí školní docházku). Řada služeb se stává sociálním uzlem i pro organizované aktivity. Nejen v případě hospod, ale i základních škol je pro dotazované místní aktéry oboustranná

závislost mezi fungováním služeb a spolkovým či komunitním životem naprosto evidentní. Starostové a starostky dále zdůrazňují, že fungování služby je vizitkou obce a přispívá k prestiži obce v rámci regionu.

Aktéři tak celkově poukazují na to, že občanská vybavenost vytváří příležitost pro to, aby obec byla „živým místem“. Zmiňovaná „živost“ přitom představuje v jejich výpovědích důležitý rozvojový cíl. Živá je taková obec, která poskytuje svým obyvatelům ekonomické příležitosti, volnočasové vyžití a jejíž obyvatelé se navzájem znají a spolupracují. Občanská vybavenost přitom není jenom předpokladem pro rozvoj různých aktivit v obci, ale existence takových aktivit zároveň přispívá k její udržitelnosti.

Přitom si ovšem místní aktéři uvědomují, že řada služeb ve venkovských obcích je udržitelná jen s obtížemi. To se týká především služeb, které jsou vystaveny konkurenci v tržním prostředí a jsou zpravidla provozovány na soukromé bázi. Takové služby se ve venkovských obcích často dostávají na hranu rentability či až za ni. To se týká především prodejen potravin a restaurací či hospod, ale také poštovních služeb. V takovém případě vedení obcí často hledá možnosti, jak provoz služeb podpořit. Se zapojením obce získávají soukromé služby smíšenou, kvazi veřejnou povahu. Typicky veřejné služby, jako základní a mateřské školy nebo sportovní infrastruktura, jsou z hlediska vedení obcí udržitelné snáze. Z hlediska udržitelnosti představují specifickou službu ordinace praktických lékařů. Za zásadní ohrožení jejich udržitelnosti považují místní aktéři generační obměnu praktických lékařů.

Předpokladem udržitelnosti služeb je vhodný objekt. Výrazně usnadněnou situaci mají obce, které takový objekt vlastní. Záleží zároveň na vedení obce, které sjednává další formy pomoci (např. snížené nájemné, platby za energie, dotace rekonstrukcí). V neposlední řadě je pro udržitelnost služeb klíčové jejich personální zajištění. To předpokládá osoby ochotné službu za daných podmínek provozovat, a to s náležitými kompetencemi včetně osobnostních charakteristik očekávaných obzvláště v neanonymním prostředí.

8 Závěry

Série analýz prezentovaných v této knize nám umožňuje vrátit se obloukem zpět ke druhé kapitole, věnované dosavadnímu výzkumu vybavenosti venkovských obcí ve světě a v Česku. Jednotlivá zjištění v mnohém rezonují s dříve publikovanými výsledky získanými v jiné době a jiném kontextu. Řada našich poznatků ale tato starší zjištění nepotvrzuje, popřípadě je koriguje a doplňuje.

Nejprve se můžeme pozastavit u mnohokrát opakovaného zjištění, že služby z venkovských obcí v Evropě postupně mizí. V zásadě všechny studie o venkovských službách, do kterých jsme měli možnost nahlédnout, se zmiňují o úbytku (např. Capras, Lau 2019; Halseth, Ryser 2006) nebo se zabývají důsledky uzavírání služeb (např. Amcoff a kol. 2011; Barakat 2015). V dlouhodobé perspektivě může být zjištění o ubývání vybavenosti pravdivé. Data v této studii ovšem naznačují, že posledních 25 let v Česku je z hlediska vývoje služeb ve venkovských obcích mnohem různorodější. I když ojedinelé starší studie z Česka také přinesly doklady o poklesu množství služeb ve venkovských obcích (Šilhan, Kunc 2020), námi využitá lokalizační data všeobecný pokles nepotvrzují. Zřetelný úbytek jsme zaznamenali u prodejen potravin a některých typů lékařských ordinací. Mnoho dalších služeb spíše počteně stagnuje. Některá zařízení, jako jsou sportovní hřiště, naopak doznala značného rozmachu. To nutně neznamená, že v Česku vůbec nehrají roli faktory, které podle Haartsen a Gielinga (2021) způsobují ubývání služeb na venkově (tlak na efektivitu, zvyšující se osobní mobilita, změny spotřebního chování, populační vývoj a snaha hledat úspory ve veřejném sektoru). Tyto faktory ovšem nepůsobí na všechny služby stejně a síla jejich vlivu je závislá na mnoha lokálních podmínkách. Celkově se zdá, že tyto obecné faktory silněji působí na soukromé služby vystavené konkurenci tržního prostředí. Zároveň ale vidíme, že právě v podmínkách venkovských obcí se hranice mezi soukromou a veřejnou službou často stírá. Prodejnny potravin nebo hospody a restaurace, které samy o sobě představují typické příklady soukromých tržních služeb, se na venkově často mění v kvazi veřejná zařízení, jejichž provoz je výrazně podporován obcemi i kraji. Do jisté míry lze rozporovat i tezi o silné tenden-

ci k úsporám na straně veřejného sektoru a o redukci sítě veřejných služeb v důsledku politiky škrťů. Česko se v průběhu velké recese v letech 2008–2013 dokázalo výraznějším zásahům do prostorové sítě veřejných služeb vyhnout. Je pravděpodobné, že jedním z lokálních faktorů, které zabraňují redukci lokálních služeb nebo ji zpomalují, je specifická česká struktura samosprávných obcí. V porovnání s jinými evropskými zeměmi jsou české obce velmi malé. Existuje zde více než 6250 samosprávných obcí, z nichž polovina má méně než 440 obyvatel. To vytváří rozdrobenou správní strukturu s velmi malými územními jednotkami. Převážná většina venkovských sídel má vlastní samosprávu a hospodaří s vlastním rozpočtem. Lze diskutovat o tom, do jaké míry je takto rozdrobená územní struktura vhodným nástrojem samosprávy. Zdá se ale pravděpodobné, že administrativní prostorová roztržitost přispívá k udržení poměrně husté sítě služeb ve venkovských obcích. Ve větších územních jednotkách by se možná prosadil větší tlak na redukci málo využívaných služeb v okrajových venkovských částech. Představitelé malých venkovských obcí, které zpravidla sestávají z jedné vesnice, případně doplněné o několik přidružených osad, však naopak spíše usilují o to, aby existující služby byly zachovány i za cenu jejich případné vyšší finanční podpory. Rozdíly mezi vybaveností „centrálních částí obcí“ představovaných vesnicemi, ve kterých leží obecní úřad, a „okrajovými částmi“, tedy přidruženými vesnicemi a osadami, ostatně ukazují, že právě přidružené vesnice tvořící okrajové části větších obcí bývají vybaveny výrazně hůře.

V posledních 25 letech také pro Česko neplatí teze o tom, že venkovské obce ztrácí obyvatelstvo ve prospěch měst a že tento populační úbytek způsobuje ztrátu lokální vybavenosti. Dominantní populační trend posledních desetiletí v Česku představuje suburbanizace, resp. populační růst menších obcí v zájmu měst. Vedle toho ale můžeme zaznamenat mírný populační růst převážně většiny malých obcí i ve větší vzdálenosti od měst. Na regionální úrovni sice dochází k populačnímu posilování metropolitních oblastí na úkor ostatních regionů, ale uvnitř regionů se obyvatelstvo spíše decentralizuje a malé obce rostou na většině území, s výjimkou nejhudších a špatně dostupných oblastí. Demografické změny tedy v současné době nejsou významným motorem snižování poptávky po službách ve venkovských obcích. Menší obce v příměstských oblastech s rychle rostoucím počtem obyvatel a mladou věkovou strukturou jsou v poměru k ostatnímu území vybaveny službami spíše hůře. Rozvoj služeb zde poněkud časově zaostává za populačními přírůstky.

Relativní stabilita sítě venkovských služeb se ovšem v budoucnu může snadno změnit a vysoká hustota služeb může projít redukcí. Rostoucí prostorová mobilita obyvatel může situaci provozovatelů služeb ve vesnicích zhoršovat. Ostatně naše analýzy využitelnosti služeb jasně dokladují, že mobilnější obyvatelé využívají lokální služby méně často. Zrovna tak mohou situaci některých místních služeb zhoršovat změny spotřebních preferencí. Podle představitelů obcí je existence lokálních služeb nesamozřejmá a jsou často udržovány v chodu jen s obtížemi. V této souvislosti jsou nejčastěji zmiňovány lékařské ordinace, u nichž může dojít snadno k redukcí v souvislosti s generační obměnou lékařů. Podobně i provoz prodejen a hospod je často závislý spíše na osobní angažovanosti a nadšení než na racionalitě ekonomického zisku.

Ve druhé části závěru se chceme zamyslet nad tezemi o tom, jaký význam místní služby pro venkovské obce mají. V odborné literatuře (např. Christiane 2017; Gieling a kol. 2019) i ve veřejném diskurzu se můžeme setkat s několika argumenty o významu místních služeb: 1) Tvrzení, že význam lokálních služeb ve venkovských obcích přesahuje bezprostřední zajištění naplňování každodenních potřeb, ale že služby mají i důležitý sociální význam pro rozvoj vztahů v místní komunitě a v očích obyvatel plní také symbolickou úlohu, dotvářejí pozitivní obraz o místě bydliště. 2) Tvrzení, že hustá, decentralizovaná síť místních služeb je důležitou součástí rezidenční atraktivity venkova. Podle tohoto tvrzení obce, které základní služby postrádají, nabízejí svým obyvatelům méně komfortní prostředí. Navíc ztrácí atraktivitu pro případné nové přistěhovalce. 3) Tvrzení, že občanská vybavenost v malých obcích je sociální pojistkou pro méně mobilní a starší obyvatele, pro které je obtížné dojet za službami mimo území obce.

Všechny tři argumenty jsou v oblasti úvah o rozvoji venkova důležité. Rezidenční atraktivita, podpora starších a sociálně hůře situovaných obyvatel i společenská soudržnost vyjadřovaná komunitním životem patří k podstatným rozvojovými cíli. Ostatně i současná Koncepce rozvoje venkova z roku 2019 zmiňuje mezi strategickými rozvojovými cíli rozvoj komunitního života, posilování důvěry a solidarity a dostatečnou infrastrukturu a vybavenost venkovských sídel zajišťující kvalitní život obyvatel (MMR 2019).

Provedené analýzy nám umožňují se ke všem třem argumentům poměrně diferencovaně vyjádřit.

1) Obyvatelé venkovských obcí i jejich představitelé skutečně vnímají různé služby, které jejich obce poskytují, širší optikou než jen jako místa určená pro

individualizované naplňování potřeb. Mnohem spíše je chápou jako organickou část fungování obce a jako podmínku a projev její „živosti“. Představitelé obcí poskytují řadu příkladů o tom, že místní zařízení vytvářejí předpoklady pro rozvoj různých společenských aktivit a že zároveň takové aktivity usnadňují jejich provoz. Obyvatelé sice v dotaznících hodnotí sociální funkci většiny místních služeb jako druhořadou ve srovnání s jejich primární funkcí zajišťování každodenních potřeb, ale přesto ji označují jako významnou. Síla a různorodost významů, s nimiž se existence služeb v obcích pojí, může vést ke značnému nárůstu nespokojenosti při jejich případném zániku. Informace od obyvatel málo vybavených obcí ale také naznačují, že tato nespokojenost může mít jen dočasný charakter. Při dlouhodobější absenci místních služeb je většina obyvatel přestává výrazně postrádat.

2) Vazba mezi atraktivitou obce a její celkovou vybaveností je komplikovaná. Představitelé obcí jsou zpravidla přesvědčeni o tom, že obec by měla provozovat nejrůznější služby, aby byla pro obyvatele atraktivní. Respondenti v dotazníkovém šetření rovněž u většiny služeb, které jsou v jejich obci v provozu, potvrdovali, že taková služba zvyšuje kvalitu života. Potud můžeme říci, že dobrá občanská vybavenost skutečně patří k obrazu atraktivní venkovské obce. Když ale zjišťujeme, jak se od sebe liší postoje a zkušenosti obyvatel těchto „atraktivních“, vybavených lokalit ve srovnání s obyvateli lokalit vybavených hůře, vidíme v jejich odpovědích poměrně málo rozdílů. Obyvatelé hůře vybavených lokalit jsou o něco silněji ohroženi deprivací příležitostí. Je pro ně o něco náročnější zajistit si každodenní nákup, cestu do školy pro děti a podobně. Celkově ale i v těchto obcích je deprivace příležitostí nízká a ohrožena je jen malá část obyvatel. Pokud se zaměříme na celkovou spokojenost s obcí, nevidíme mezi odpověďmi lidí z lépe a hůře vybavených obcí téměř žádné rozdíly. Zdá se, že vybavenost tvoří maximálně jednu z mnoha složek, které spokojenost ovlivňují, a nadto ještě složku celkem málo významnou. Mnohem výraznější vliv na spokojenost má integrace obyvatel do sociálního přediva obce. Nejspokojenější jsou ve venkovských obcích lidé, kteří v nich mají značnou část svých přátel a žijí v nich již delší dobu.

3) Pouze malá část obyvatel je závislá na službách poskytovaných přímo v obci, kde bydlí. Například místní prodejnu potravin využívá jako hlavní nákupní místo jen necelá pětina obyvatel venkovských obcí. Využívání některých místních služeb je ale silně závislé na věku, mobilitě a sociálním postavení. Lokální prodejny potravin tak využívá jako hlavní nákupní místo nadpoloviční

většina seniorů bez automobilu. Souhrnně lze říci, že právě prodejny potravin, pošty a ordinace praktických lékařů hrají určitou roli sociální pojistky. Tyto tři místní služby využívají ve venkovských obcích nejvíce lidé s omezenou automobilovou mobilitou, senioři a lidé s nižším sociálním postavením. Předpokládáme, že centralizace těchto tří služeb by se mohla zmíněných ohrožených skupin dotknout zvlášť citelně.

Ambicí naší studie bylo především upřesnění obrazu o fungování služeb ve venkovských obcích. Takový obraz byl až dosud v Česku značně rozostřený. Existovalo jen málo záchytných bodů, o které se bylo možné opřít v seriózní diskusi o tom, jakými trajektoriemi občanská vybavenost venkova prochází. O to více bylo možné realitu ohýbat podle zájmů a představ různých diskutujících. Zpřesnění a vymezení základních skutečností bylo v takovou chvíli podstatné. Zároveň ale je dobré mít na paměti, že situace ve venkovských obcích není strnulá. Naopak dynamicky se proměňuje. Proto v této studii také záměrně neuvádíme předpovědi. Naznačujeme určité dlouhodobější vývojové trendy, můžeme porovnat českou situaci s dynamikou vývoje venkovských služeb v zahraničí, ale obojí je příliš málo k tomu, abychom mohli předvídat, jakou podobu a rozsah bude mít občanská vybavenost venkovských obcí v Česku v příštích letech a desetiletích. Proměnných ve hře je příliš mnoho. Některé dosud stabilní služby mohou začít zanikat, mohou se rozšiřovat zcela nové služby, jiné mohou měnit svou podobu. Může se proměňovat očekávání obyvatel, jaké služby by v jejich bydlišti měly být k dispozici. Služby na venkově jsou ovšem v křehké pozici. Menší poptávka a vyšší náklady na poskytování služeb v roztroušeném osídlení vytvářejí nejistotu. I do budoucna tedy má význam systematicky sledovat, jak se nabídka služeb na venkově vyvíjí a jaký dopad mají na občanskou vybavenost venkova probíhající celospolečenské trendy a aktuální výzvy.

Jedním z nástrojů pro takové sledování se mohou stát empiricky definované běžné standardy vybavenosti, popsané v kapitole 4. Podobně může sloužit online nástroj kalkulačka vybavenosti určený pro porovnání vybavenosti navzájem podobných obcí.²⁰ Oba nástroje by ovšem bylo potřeba v pravidelných intervalech aktualizovat, jinak ztratí výpovědní hodnotu. Kromě pravidelné aktualizace datové základny²¹ by bylo vhodné zaměřit se ještě na dva další

²⁰ <https://www.soc.cas.cz/mapa/kalkulacka/>

²¹ První kroky k dlouhodobé důkladné aktualizaci dat o vybavenosti obcí podniká projekt Sdružení místních samospráv v geoinformačním systému AGIS: <https://smsdata.cz/agus-info/>.

výzkumné cíle. Až dosud se pozornost, i když omezená, věnovala především jednotlivým objektům občanské vybavenosti a pevně lokalizovaným službám. Z hledáčku výzkumu tak vypadávají aktivity, které ve venkovských obcích reálně probíhají. Stručně řečeno, počítali jsme fotbalová hřiště, ale ne tréninky dětských fotbalistů. Hospody, ale ne sousedské sešlosti. Právě aktivity ovšem utvářejí komunitu spíše než místa. V neposlední řadě by též bylo vhodné uvažovat o tom, jak se na venkově šíří nové typy služeb, ať už se jedná o služby spojené s digitalizací, o sociální služby, nebo třeba o nové volnočasové aktivity. To umožní porozumět venkovu nejen jako místu, které udržuje stávající tradice, ale také jako důležité součásti postupně se měnící a inovující společnosti.

9 Literatura

- Amcoff, J., P. Möller, E. Westholm. 2011. „The (Un) Importance of the Closure of Village Shops to Rural Migration Patterns.“ *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research* 21 (2): 129–143. <https://doi.org/10.1080/09593969.2011.562678>
- Barakat, B. 2015. „A ‘Recipe for Depopulation’? School Closures and Local Population Decline in Saxony.“ *Population, Space and Place* 21 (8): 735–753. <https://doi.org/10.1002/psp.1853>
- Bernard, J. 2015. „Community Satisfaction in Czech Rural Communities: A Multilevel Model.“ *Sociologia Ruralis* 55 (2): 205–226. <https://doi.org/10.1111/soru.12060>
- Bernard, J. 2018. „Rural Quality of Life-Poverty, Satisfaction and Opportunity Deprivation in Different Types of Rural Territories.“ *European Countryside* 10 (2): 191. <https://doi.org/10.2478/euco-2018-0012>
- Bernard, J. 2019. „There is a Need to Restore Services and Grocery Stores to Our Countryside...’: Discourse on Rural Peripheralisation in Czechia against the Background of Rural Socioeconomic Development.“ Pp. 429–439 in N. Camprag, A. Suri (eds.). *Three Decades of Post-Socialist Transition*. Conference Proceedings. Darmstadt: Universitäts- und Landesbibliothek Darmstadt.
- Cabras, I., C. K. Lau. 2019. „The Availability of Local Services and Its Impact on Community Cohesion in Rural Areas: Evidence from the English Countryside.“ *Local Economy* 34 (3): 248–270. <https://doi.org/10.1177/02690942198319>
- Cabras, I., M. P. Mount. 2017. „How Third Places Foster and Shape Community Cohesion, Economic Development and Social Capital: The Case of Pubs in Rural Ireland.“ *Journal of Rural Studies* 55: 71–82. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2017.07.013>
- Decker, A. 2014. „Die Ökonomisierung von Gefühlen als Ressource für postsozialistische ländliche Räume? Eine Fallstudie aus Kohoutov im Riesengebirgsvorland.“ Pp. 159–173 in M. Seifert (ed.). *Die mentale Seite der Ökonomie. Gefühl und Empathie im Arbeitsleben*. Dresden: Thelem.
- Elshof, H., T. Haartsen, C. H. Mulder. 2015. „The Effect of Primary School Absence and Closure on Inward and Outward Flows of Families.“ *Tijdschrift voor economische en sociale geografie* 106 (5): 625–635. <https://doi.org/10.1111/tesg.12172>

- Filkins, R., J. C. Allen, S. Cordes. 2000. „Predicting Community Satisfaction Among Rural Residents: An Integrative Model.“ *Rural Sociology* 65 (1): 72–86. <https://doi.org/10.1111/j.1549-0831.2000.tb00343.x>
- Galster, G. C. 2012. „The Mechanism(s) of Neighbourhood Effects: Theory, Evidence, and Policy Implications.“ Pp. 23–56 in M. van Hamm, D. Manley, N. Bailey, L. Simpson, D. Maclennan (eds). *Neighbourhood Effects Research: New Perspectives*. Dordrecht: Springer. <https://doi.org/10.1007/978-94-007-2309-2>
- Gieling, J., T. Haartsen, L. Vermeij. 2019. „Village Facilities and Social Place Attachment in the Rural Netherlands.“ *Rural Sociology* 84 (1): 66–92. <https://doi.org/10.1111/ruso.12213>
- Gordon, C., M. Purciel-Hill, N. Ghai, L. Kaufman, R. Graham a kol. 2011. „Measuring Food Deserts in New York City’s Low-Income Neighbourhoods.“ *Health & Place* 17: 696–700. <https://doi.org/10.1016/j.healthplace.2010.12.012>
- Haartsen, T., J. Gieling. 2021. „Dealing With the Loss of the Village Supermarket: The Perceived Effects Two Years after Closure.“ *Sociologia Ruralis* 61 (3): 561–577. <https://doi.org/10.1111/soru.12348>
- Halseth, G., L. Ryser. 2006. „Trends in Service Delivery: Examples from Rural and Small Town Canada, 1998 to 2005.“ *Journal of Rural and Community Development* 1 (2): 69–90.
- Hampl, M., M. Marada. 2015. „Sociogeografická regionalizace Česka.“ *Geografie* 120 (3): 397–421.
- Higgs, G., M. Langford. 2013. „Investigating the Validity of Rural–Urban Distinctions in the Impacts of Changing Service Provision: the Example of Postal Service Reconfiguration in Wales.“ *Geoforum* 47: 53–64. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2013.02.011>
- Christiaanse, S. 2020. „Rural Facility Decline: A Longitudinal Accessibility Analysis Questioning the Focus of Dutch Depopulation-Policy.“ *Applied Geography* 121, 102251. <https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2020.102251>
- Christiaanse, S., T. Haartsen. 2017. „The Influence of Symbolic and Emotional Meanings of Rural Facilities on Reactions to Closure: The Case of the Village Supermarket.“ *Journal of Rural Studies* 54: 326–336. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2017.07.005>
- iDNES. 2021. [online]. [cit. 24. 6. 2022]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/zlin/zpravy/obchody-prodejny-vesnice-covid-epidemie-trzby-dotace.A210423_604927_zlin-zpravy_hoo
https://www.idnes.cz/ekonomika/domaci/venkovske-prodejny-rust-novych-expanze-covid.A210507_134736_ekonomika_vebe
- Jürgens, U. 2021. „Food Desert Approaches—from GIS-spaces to Attitude Patterns.

- Empirical Research in Rural Areas of Germany.“ Pp. 151–172 in A. Steinführer, A-B. Heindl, U. Grabski-Kieron, A. Reichert-Schick (eds.). *New Rural Geographies in Europe: Actors, Processes, Policies*. Zurich: LIT
- Kučerová, S. 2012. *Proměny územní struktury základního školství v Česku*. Praha: Česká geografická společnost.
- Maier, K. 2016. *Standardy dostupnosti veřejné infrastruktury* [online]. Ministerstvo pro místní rozvoj [cit. 24. 6. 2022]. Dostupné z: <https://www.mmr.cz/getmedia/172ef4fb-11fb-4647-bc0d-278110a20369/TB050MMR01-Standardy-dostupnosti-verejne-infrastruktury-aktualizace-2020-03.pdf.aspx?ext=.pdf>
- Majerová, V. a kol. 2000. *Český venkov 2000: Základní údaje*. Praha: ČZU.
- Majerová, V. a kol. 2008. *Český venkov 2008: Proměny venkova*. Praha: ČZU.
- Maláková, K., L. Šídlo, J. Bělobrádek. 2020. „Region, věk a dostupnost zdravotních služeb: Případ všeobecného praktického lékařství v Česku.“ *Demografie* 62 (1): 14–26.
- Marsden, T. 1999. „Rural Futures: the Consumption Countryside and Its Regulation.“ *Sociologia Ruralis* 39 (4): 501–526. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00121>
- Martens, K., J. Bastiaanssen. 2019. „An Index to Measure Accessibility Poverty Risk.“ Pp. 39–55 in K. Lucas, K. Martens, F. Di Ciommo, A. Dupont-Kieffer (eds.). *Measuring Transport Equity*. Amsterdam: Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-814818-1.00003-2>
- Maříková, P. 2000. „Občanská vybavenost.“ Pp. 119–126 in V. Majerová (ed.). 2000. *Český venkov 2000: Základní údaje*. Praha: ČZU.
- Milbourne, P. 2015. „Austerity, Welfare Reform, and Older People in rural places: Competing discourses of voluntarism and community?“ Pp. 96–110 in M. Skinner, N. Hanlon (eds.). *Ageing Resource Communities*. London: Routledge.
- MMR (Ministerstvo pro místní rozvoj). 2019. *Koncepce rozvoje venkova* [online]. [cit. 24. 6. 2022]. Dostupné z: https://www.mmr.cz/getmedia/279d5264-6e9e-4f80-ba4a-c15a26144cd0/Koncepce-rozvoje-venkova_202001.pdf.aspx?ext=.pdf
- Musil, J., J Müller. 2008. „Vnitřní periferie v České republice jako mechanismus sociální exkluze.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 44 (2): 321–348.
- Neumeier, S. 2016. „Accessibility to Services in Rural Areas: The Example of Petrol Service Provision in Germany.“ *disP-The Planning Review* 52 (3): 32–49.
- Ouředníček, M., J. Novák, M. Šimon. (2013). „Současné změny migrační bilance nejmenších českých obcí.“ Pp. 246–255 in H. Svobodová (ed.). *Výroční konference České geografické společnosti. Nové výzvy pro geografii*. Brno: Masarykova Univerzita.
- Ouředníček, M., P. Špačková, A. Klsák, J. Nemeškal. 2018. *Zóny rezidenční*

suburbanizace v obcích Česka 2016. Specializovaná mapa. Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze.

- Páez, A., R. M. Gertes, S. Farber, C. Morency, M. Roorda. 2010: „Relative Accessibility Deprivation Indicators for Urban Settings: Definitions and Application to Food Deserts in Montreal.“ *Urban Studies* 47 (7): 1415–1438. <https://doi.org/10.1177/0042098009353>
- Scarpello, T., F. Poland, N. Lambert, T. Wakeman. 2009. „A Qualitative Study of the Food-Related Experiences of Rural Village Shop Customers.“ *Journal of Human Nutrition and Dietetics* 22 (2): 108–115. <https://doi.org/10.1111/j.1365-277X.2008.00940>.
- Shaw, M. 1979. „Rural Deprivation and Social Planning: an Overview.“ Pp. 175–207 in M. Shaw (ed.). *Rural Deprivation and Planning*. Norwich: Geobooks.
- Spilková, J. 2012. *Geografie maloobchodu a spotřeby: věda o nakupování*. Praha: Karolinum.
- Szczyrba, Z. 2005. „Venkovský maloobchod v Česku a jeho nová pozice: diskusní příspěvek k problematice periferních oblastí.“ Pp. 53–60 in M. Novotná (ed.). *Problémy periferních oblastí*. Praha: Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy v Praze.
- Šilhan, Z., J. Kunc. 2020. „Two Decades of Changes in Spatial Distribution of Retail and Commercial Services: Czech Experience.“ *Hungarian Geographical Bulletin* 69 (1): 41–55. <https://doi.org/10.15201/hungeobull.69.1.4>
- Valeriánová, L. 2015. „Obce trápí nedostatek lékařů.“ *Veřejná správa* 20: 22–23.

10 Datový a metodologický dodatek

10.1 Analýzy strukturně sídelní vybavenosti

Data o lokalizaci služeb použitá v sídelně strukturní analýze vybavenosti mají trojí povahu. Jedná se o 1) data vybavená prostorovými souřadnicemi, které přesně lokalizují polohu určité služby nebo infrastruktury (SMS, ÚZIS, Zabaged, OSM, GM), 2) data vybavená lokalizací ve formě poštovní adresy (VZP, SZPI, MZ, MŠMT, Policie České republiky, historická data ÚZIS), 3) data, v nichž je určena pouze obec, ve které se služba či infrastruktura nachází (ČSÚ). Data vybavená prostorovými souřadnicemi nebylo potřeba dále lokalizovat. Data vybavená adresou byla lokalizována pomocí souřadnic. Vzhledem k různorodosti zápisu adresy nebylo možné využít databázi RÚIAN. Jako nejvhodnější metoda byla zvolena lokalizace využívající rozhraní api pro službu Mapy.cz. Pomocí tohoto rozhraní bylo možné lokalizovat převážnou většinu adres. Zbývající adresy byly dohledány a lokalizovány ručně. Pokud se přesná lokalizace ukázala být nemožná, protože adresu nebylo možné dohledat, byl datový záznam vynechán. Data vybavená pouze informací o obci nebyla dále lokalizována. Jedná se o data Českého statistického úřadu, která byla součástí některé z vln sběru dat o vybavenosti obcí. Taková data nejsou poskytována s přesnou lokalizací služby. Přesto je možné je dobře využít pro analýzu sídelně strukturní vybavenosti. Nejsou ovšem použitelná pro výpočet prostorové dostupnosti. Tabulka 3 obsahuje přehled použitých dat a jejich zdrojů. Tabulka 4 pak dále specifikuje data blíže charakterizující obce a sídla.

Tabulka 3: Využitá lokalizační data

	1994	1999	2001	2009	2016	2018	2019	2020
Prodejna potravin	ČSÚ	ČSÚ		SZPI		SMS	SZPI	GM
Restaurace nebo hospoda	ČSÚ			MZČR		SMS	MZČR	
Pošta	ČSÚ	ČSÚ		ČSÚ		SMS	ČUZK	
Tělocvična	ČSÚ		ČSÚ		ČSÚ	SMS		
Hřiště	ČSÚ		ČSÚ		ČSÚ	SMS		
Dětské hřiště					ČSÚ	SMS		
Ordinace praktického lékaře		ÚZIS	ČSÚ	ÚZIS		SMS	VZP, ÚZIS	
Ordinace dětského lékaře		ÚZIS	ČSÚ	ÚZIS		SMS	VZP, ÚZIS	
Ordinace gynekologa		ÚZIS		ÚZIS		SMS	VZP, ÚZIS	
Ordinace zubního lékaře		ÚZIS		ÚZIS		SMS	VZP, ÚZIS	
Lékárna		UZIS		ÚZIS		SMS	ÚZIS	
Základní škola	ČSÚ	ČSÚ		ČSÚ		SMS	MŠMT	
Mateřské škola	ČSÚ		ČSÚ			SMS	MŠMT	
Čerpací stanice						SMS	ČUZK	GM
Bankomat						SMS		GM
Sběrný dvůr						SMS		
Policejní služebna							MVČR	

Poznámka: ČSÚ: Český statistický úřad, SMS: Sdružení místních samospráv, ČUZK: Český úřad zeměměřický a katastrální, MŠMT: Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, MZČR: Ministerstvo zdravotnictví, MVČR: Ministerstvo vnitra, VZP: Všeobecná zdravotní pojišťovna, SZPI: Státní zemědělská a potravinářská inspekce, ÚZIS: Ústav zdravotnických informací a statistiky ČR, GM: Google maps

Tabulka 4: Data charakterizující sídla a obce

Charakteristiky území	Konkrétní proměnné	
	Obec	sídlo (část obce)
Počet obyvatel	Počet obyvatel k 1. 1. 2019, ČSÚ	Odhad aktuálního počtu obyvatel, podle údajů ze SLDB 2011.
Charakteristiky polohy	Vzdálenost po silnici od nejbližšího města s více než 5000 obyvateli, 10 000 obyvateli a 50 000 obyvateli	
Demografické charakteristiky	Index stáří v roce 2018, ČSÚ	
	Relativní změna počtu obyvatel v letech 2009–2018, ČSÚ	
Ekonomické charakteristiky	Podíl nezaměstnaných osob, 2018, ÚP	
	Odhad průměrné měsíční mzdy ze závislé činnosti, 2017, GFR	
Turistický ruch	Identifikace obce jako turistického střediska, 2017, Institut cestovního ruchu	

Poznámka: ČSÚ: Český statistický úřad, ÚP: Úřad práce, GFR: Generální finanční ředitelství

10.1.1 Popis datových zdrojů lokalizačních dat

Prodejna potravin, ČSÚ, 1994

Městská a obecní statistika k roku 1994, ukazatele Prodejny potravinářského zboží a Smíšené prodejny. Sestaveno na základě celostátního sčítání maloobchodní sítě. Lokalizace: obec.

Prodejna potravin, ČSÚ, 1999

Městská a obecní statistika k roku 1999, ukazatele Prodejny potravinářského zboží a Smíšené prodejny. Sestaveno na základě celostátního sčítání maloobchodní sítě. Lokalizace: obec.

Prodejna potravin, SZPI, 2009

Databáze prodejen potravinářského zboží spravovaná Státní zemědělskou a potravinářskou inspekcí. Lokalizace: adresa.

Prodejna potravin, SMS, 2018

Terénní šetření Sdružení místních samospráv zkoumající vybavenost obcí do 3000 obyvatel, ukazatele: Potraviny a smíšené. Lokalizace pomocí souřadnic.

Prodejna potravin, SZPI, 2019

Databáze prodejen potravinářského zboží spravovaná Státní zemědělskou a potravinářskou inspekcí. Lokalizace: adresa.

Prodejna potravin, GM, 2020

Data stažená ze serveru Google maps, ukazatel: Grocery. Lokalizace pomocí souřadnic.

Restaurace nebo hospoda, ČSÚ, 1994

Městská a obecní statistika k roku 1994, ukazatel: Restaurace. Sestaveno na základě celostátního sčítání maloobchodní sítě. Lokalizace: obec.

Restaurace nebo hospoda, MZČR, 2009

Databáze zařízení veřejného stravování využívaná hygienickými stanicemi. Lokalizace: adresa.

Restaurace nebo hospoda, SMS, 2018

Terénní šetření Sdružení místních samospráv, zkoumající vybavenost obcí do 3000 obyvatel, ukazatel: Restaurace. Lokalizace pomocí souřadnic.

Restaurace nebo hospoda, MZČR, 2019

Databáze zařízení veřejného stravování využívaná hygienickými stanicemi. Lokalizace: adresa.

Pošta, ČSÚ, 1994

Malý lexikon obcí k roku 1995, ukazatel: Pošta, včetně poštoven s nekompletními poštovními službami. Lokalizace: obec.

Pošta, ČSÚ, 1999

Malý lexikon obcí k roku 2000, ukazatel: Pošta, včetně poštoven s nekompletními poštovními službami. Lokalizace: obec.

Pošta, ČSÚ, 2009

Malý lexikon obcí k roku 2010, ukazatel: Pošta, včetně poštoven s nekompletními poštovními službami. Lokalizace: obec.

Pošta, SMS, 2018

Terénní šetření Sdružení místních samospráv, zkoumající vybavenost obcí do 3000 obyvatel, ukazatel: Pošta. Lokalizace pomocí souřadnic.

Pošta, ČÚZK, 2019

Data ze Základní báze geografických dat České republiky (ZABAGED). Pošty včetně míst se službou pošta Partner. Lokalizace pomocí souřadnic.

Tělocvična, ČSÚ, 1994

Městská a obecní statistika k roku 1994, ukazatel: Tělocvična včetně školních s přístupem veřejnosti. Lokalizace: obec.

Tělocvična, ČSÚ, 2001

Městská a obecní statistika k roku 2001, ukazatel: Tělocvična včetně školních s přístupem veřejnosti. Lokalizace: obec.

Tělocvična, ČSÚ, 2016

Městská a obecní statistika k roku 2016, ukazatel: Víceúčelová tělocvična, sokolovna, sportovní hala. Data získána dotazováním obecních úřadů. Lokalizace: obec.

Tělocvična, SMS, 2018

Terénní šetření Sdružení místních samospráv zkoumající vybavenost obcí do 3000 obyvatel, ukazatele: Multifunkční hala, tělocvična, gymnastický sál. Lokalizace pomocí souřadnic.

Hřiště, ČSÚ, 1994

Městská a obecní statistika k roku 1994, ukazatel: Hřiště s provozovatelem nebo správcem. Lokalizace: obec.

Hřiště, ČSÚ, 2001

Městská a obecní statistika k roku 2001, ukazatel: Hřiště s provozovatelem nebo správcem. Lokalizace: obec.

Hřiště, ČSÚ, 2016

Městská a obecní statistika k roku 2016, ukazatel: Hřiště. Data získána dotazováním obecních úřadů. Lokalizace: obec.

Hřiště, SMS, 2018

Terénní šetření Sdružení místních samospráv, zkoumající vybavenost obcí do 3000 obyvatel, ukazatele: Multifunkční venkovní sportoviště, fotbalové hřiště, volejbalový kurt, beachvolejbalový kurt, basebalové hřiště, tenisový kurt, hokejbalové hřiště, pozemní hokej. Lokalizace pomocí souřadnic.

Dětské hřiště, ČSÚ, 2016

Městská a obecní statistika k roku 2016, ukazatel: Dětské hřiště. Data získána dotazováním obecních úřadů. Lokalizace: obec.

Dětské hřiště, SMS, 2018

Terénní šetření Sdružení místních samospráv, zkoumající vybavenost obcí do 3000 obyvatel, ukazatel: Dětské hřiště. Lokalizace pomocí souřadnic.

Ordinace praktického lékaře, ÚZIS, 1999

Seznam míst poskytování zdravotnických služeb z Národního registru poskytovatelů zdravotních služeb. Lokalizace pomocí adresy.

Ordinace praktického lékaře, ČSÚ, 2001

Městská a obecní statistika k roku 1994, ukazatel: Samostatná ordinace praktického lékaře a detašovaná pracoviště. Lokalizace: obec.

Ordinace praktického lékaře, ÚZIS, 2009

Seznam míst poskytování zdravotnických služeb z Národního registru poskytovatelů zdravotních služeb. Lokalizace pomocí adresy.

Ordinace praktického lékaře, SMS, 2018

Terénní šetření Sdružení místních samospráv, zkoumající vybavenost obcí do 3000 obyvatel, ukazatele: Ordinace praktického lékaře. Lokalizace pomocí souřadnic.

Ordinace praktického lékaře, VZP, 2019

Seznam míst výkonu práce praktických lékařů, kteří mají uzavřenou smlouvu se Všeobecnou zdravotní pojišťovnou. Lokalizace pomocí adresy.

Ordinace praktického lékaře, ÚZIS, 2019

Seznam míst poskytování zdravotnických služeb z Národního registru poskytovatelů zdravotních služeb. Lokalizace pomocí souřadnic.

Ordinace dětského lékaře, ÚZIS, 1999

Seznam míst poskytování zdravotnických služeb z Národního registru poskytovatelů zdravotních služeb. Lokalizace pomocí adresy.

Ordinace dětského lékaře, ČSÚ, 2001

Městská a obecní statistika k roku 1994, ukazatel Samostatná ordinace praktického lékaře pro děti a dorost a detašovaná pracoviště. Lokalizace: obec.

Ordinace dětského lékaře, ÚZIS, 2009

Seznam míst poskytování zdravotnických služeb z Národního registru poskytovatelů zdravotních služeb. Lokalizace pomocí adresy.

Ordinace dětského lékaře, SMS, 2018

Terénní šetření Sdružení místních samospráv, zkoumající vybavenost obcí do 3000 obyvatel, ukazatele: ordinace dětského lékaře. Lokalizace pomocí souřadnic.

Ordinace dětského lékaře, VZP, 2019

Seznam míst výkonu práce praktických lékařů pediatrů, kteří mají uzavřenou smlouvu se Všeobecnou zdravotní pojišťovnou. Lokalizace pomocí adresy.

Ordinace dětského lékaře, ÚZIS, 2019

Seznam míst poskytování zdravotnických služeb z Národního registru poskytovatelů zdravotních služeb. Lokalizace pomocí souřadnic.

Ordinace gynekologa, ÚZIS, 1999

Seznam míst poskytování zdravotnických služeb z Národního registru poskytovatelů zdravotních služeb. Lokalizace pomocí adresy.

Ordinace gynekologa, ÚZIS, 2009

Seznam míst poskytování zdravotnických služeb z Národního registru poskytovatelů zdravotních služeb. Lokalizace pomocí adresy.

Ordinace gynekologa, SMS, 2018

Terénní šetření Sdružení místních samospráv, zkoumající vybavenost obcí do 3000 obyvatel, ukazatele: Ordinace lékaře gynekologa. Lokalizace pomocí souřadnic.

Ordinace gynekologa, VZP, 2019

Seznam míst výkonu práce lékařů gynekologů, kteří mají uzavřenou smlouvu se Všeobecnou zdravotní pojišťovnou. Lokalizace pomocí adresy.

Ordinace gynekologa, ÚZIS, 2019

Seznam míst poskytování zdravotnických služeb z Národního registru poskytovatelů zdravotních služeb. Lokalizace pomocí souřadnic.

Ordinace gynekologa, ÚZIS, 1999

Seznam míst poskytování zdravotnických služeb z Národního registru poskytovatelů zdravotních služeb. Lokalizace pomocí adresy.

Ordinace zubního lékaře, ÚZIS, 1999

Seznam míst poskytování zdravotnických služeb z Národního registru poskytovatelů zdravotních služeb. Lokalizace pomocí adresy.

Ordinace zubního lékaře, ÚZIS, 2009

Seznam míst poskytování zdravotnických služeb z Národního registru poskytovatelů zdravotních služeb. Lokalizace pomocí adresy.

Ordinace zubního lékaře, SMS, 2018

Terénní šetření Sdružení místních samospráv, zkoumající vybavenost obcí do 3000 obyvatel, ukazatele: Ordinace zubaře. Lokalizace pomocí souřadnic.

Ordinace zubního lékaře, VZP, 2019

Seznam míst výkonu práce zubařů, kteří mají uzavřenou smlouvu se Všeobecnou zdravotní pojišťovnou. Lokalizace pomocí adresy.

Ordinace zubního lékaře, ÚZIS, 2019

Seznam míst poskytování zdravotnických služeb z Národního registru poskytovatelů zdravotních služeb. Lokalizace pomocí souřadnic.

Lékárna, ÚZIS, 1999

Seznam míst poskytování zdravotnických služeb z Národního registru poskytovatelů zdravotních služeb. Lokalizace pomocí souřadnic.

Lékárna, ÚZIS, 2009

Seznam míst poskytování zdravotnických služeb z Národního registru po-

skytovatelů zdravotních služeb. Lokalizace pomocí souřadnic.

Lékárna, SMS, 2018

Terénní šetření Sdružení místních samospráv, zkoumající vybavenost obcí do 3000 obyvatel, ukazatel: Lékárna. Lokalizace pomocí souřadnic.

Lékárna, ÚZIS, 2019

Seznam míst poskytování zdravotnických služeb z Národního registru poskytovatelů zdravotních služeb. Lokalizace pomocí souřadnic.

Základní škola, ČSÚ, 1994

Městská a obecní statistika k roku 1994, ukazatel: Základní škola nižší stupeň a Základní škola vyšší stupeň. Lokalizace: obec.

Základní škola, ČSÚ, 1999

Malý lexikon obcí k roku 2000, ukazatel: Základní škola. Lokalizace: obec.

Základní škola, ČSÚ, 2009

Malý lexikon obcí k roku 2010, ukazatel: Základní škola. Lokalizace: obec.

Základní škola, SMS, 2018

Terénní šetření Sdružení místních samospráv, zkoumající vybavenost obcí do 3000 obyvatel, ukazatel: Základní škola. Lokalizace pomocí souřadnic.

Základní škola, MŠMT, 2019

Výběr z adresáře škol a školských zařízení MŠMT k roku 2019. Lokalizace: adresa.

Mateřská škola, ČSÚ, 1994

Městská a obecní statistika k roku 1994, ukazatel: Mateřská škola. Lokalizace: obec.

Mateřská škola, ČSÚ, 2001

Městská a obecní statistika k roku 2001, ukazatel: Mateřská škola. Lokalizace: obec.

Mateřská škola, SMS, 2018

Terénní šetření Sdružení místních samospráv, zkoumající vybavenost obcí do 3000 obyvatel, ukazatel: Mateřská škola. Lokalizace pomocí souřadnic.

Mateřská škola, MŠMT, 2019

Výběr z adresáře škol a školských zařízení MŠMT k roku 2019. Lokalizace: adresa.

Čerpací stanice, SMS, 2018

Terénní šetření Sdružení místních samospráv, zkoumající vybavenost obcí do 3000 obyvatel, ukazatel: Čerpací stanice. Lokalizace pomocí souřadnic.

Čerpací stanice, ČUZK, 2019

Data ze Základní báze geografických dat České republiky (ZABAGED). Lokalizace pomocí souřadnic.

Čerpací stanice, GM, 2020

Data stažená ze serveru Google maps. Ukazatel: Gas station. Lokalizace pomocí souřadnic.

Policejní služebna, MVČR, 2019

Adresář policejních služeben na webu Policie.cz. Lokalizace pomocí adresy.

Sběrný dvůr, SMS, 2018

Terénní šetření Sdružení místních samospráv, zkoumající vybavenost obcí do 3000 obyvatel, ukazatel: Sběrný dvůr. Lokalizace pomocí souřadnic.

Bankomat, SMS, 2018

Terénní šetření Sdružení místních samospráv zkoumající vybavenost obcí do 3000 obyvatel, ukazatel: Bankomat. Lokalizace pomocí souřadnic.

Bankomat, GM, 2020

Data stažená ze serveru Google maps. Ukazatel: ATM. Lokalizace pomocí souřadnic.

10.1.2 Kontrola kvality datových zdrojů lokalizačních dat

Datové zdroje, se kterými pracujeme, se výrazně liší svou kvalitou a zpravidla jsou zatíženy následujícími chybami:

- 1) Nezahrnutí některých služeb nebo infrastruktur, které ve skutečnosti jsou v provozu.
- 2) Zahrnutí služeb nebo infrastruktur, které ve skutečnosti provozovány nejsou nebo jejichž činnost byla v minulosti ukončena.
- 3) Chybný údaj o lokalizaci služby nebo infrastruktury, který lokalizuje danou provozovnu do nesprávného místa nebo který znemožňuje její přesnou lokalizaci (chybná či neúplná adresa).

Chyby v datových zdrojích týkajících se výskytu jednotlivých druhů služeb a infrastruktur nelze beze zbytku identifikovat ani odstranit. Chyby spočívající v chybném zápisu adres byly do určité míry odstraněny ručním vyhledáváním adresy. Kompletní identifikace a odstranění chyb by ale bylo možné pouze porovnáním jednotlivých datových zdrojů s nějakým „bezchybným“ zdrojem dat. Takovou možnost porovnání ale zpravidla nemáme k dispozici. Zvoleným řešením proto bylo odhadnout chybovost jednotlivých zdrojů dat a využít pro

analýzu ty zdroje, které mají chybovost nejnižší. Výsledky následné analýzy jsou interpretovány s ohledem na možné chyby v datech.

Odhad míry chybovosti datových zdrojů byl řešen dvěma způsoby. Nejprve byla posouzena předpokládaná míra chybovosti podle informací o způsobu vzniku datového zdroje. Ve výzkumu pracujeme s datovými zdroji čtyř typů:

- 1) Datové zdroje ověřované terénním šetřením (SMS)
- 2) Datové zdroje vzniklé dotazováním starostů s vysokou návratností (vybraná data ČSÚ)
- 3) Datové zdroje pocházející z oficiálních databází státních a veřejných institucí (MŠMT, VZP, ÚZIS, MVČR, ČÚZK, vybraná data ČSÚ)
- 4) Datové zdroje pocházející z neoficiálních databází státních a veřejných institucí, které slouží pro kontrolní a inspekční účely (SZPI, MZČR), a data získaná v databázi Google maps.

První tři datové zdroje považujeme za relativně validní. U čtvrtého datového zdroje předpokládáme možnost většího množství chyb, protože se jedná o neoficiální databáze. U jednotlivých nově vzniklých provozoven může docházet k prodlení se záznamem, ale především mohou v seznamech provozovny přetrvávat i nějakou dobu poté, co ukončily svou činnost.

Zadruhé, u dat vztahených k aktuálnímu období jsme porovnávali jednotlivé zdroje mezi sebou navzájem pro odhad míry jejich shody. Míra shody sice neumožní určit, který ze dvou porovnávaných datových souborů je validnější, nicméně nízká míra shody je varováním a poukazem na nutnost dalšího prověření dat. V případě více než dvou datových souborů vztahených k jednomu období je možné identifikovat, který soubor se nejvíce rozchází se zbývajících daty. Vzájemná porovnání jsme prováděli na datových souborech vztahujících se k letům 2016 (šetření ČSÚ), 2018 (SMS), 2019 (ČÚZK, SZPI, MZČR, VZP, ÚZIS, MŠMT), 2020 (GM). Pro každou relevantní dvojici datových souborů jsme spočítali míru shody, která je dána podílem obcí do 3000 obyvatel, u nichž se oba datové soubory shodují v tom, jestli obec je vybavena určitou službou či infrastrukturou, nebo nikoliv. Tabulky udávající míru shody v datových souborech včetně dalších kontrol kvality jsou uvedeny v Příloze 1. Kvalitu dat jsme dále hodnotili jejich zobrazením na mapě a vizuálním zjištěním, jestli neobsahují nevysvětlitelnou prostorovou nerovnoměrnost, a spočítáním souvislosti výskytu služby s populační velikostí obce. Počet obyvatel obce je zásadním faktorem, který ovlivňuje pravděpodobnost výskytu služby. Pokud

některá data korelují s populační velikostí obce výrazně slaběji než jiné datové zdroje týkající se stejné služby, můžeme tuto slabší korelaci hodnotit jako indikátor chybovosti.

Nakonec jsme pro každou službu nebo infrastrukturu zvolili takový datový soubor, který nejlépe splňoval následující kritéria: 1) měl relativně velkou míru shody k ostatním souborům, 2) pokrýval svým rozložením celé území České republiky bez nevysvětlitelných nerovností a neměl výrazně slabší souvislost s populační velikostí obce než jiné soubory týkající se stejné služby nebo infrastruktury, 3) pocházel z věrohodnějšího datového zdroje, 4) byl aktuálnější.

10.2 Dotazníkové šetření o využití a hodnocení významu služeb

Dotazníkové šetření bylo realizováno kombinací online a telefonické formy s využitím panelů dvou různých výzkumných agentur (Median, DataCollect). Sběr dat proběhl v červnu 2021. Tímto způsobem se podařilo sesbírat dotazníky od 2052 respondentů a vytvořit pomocí kvótního výběru vzorek dospělé populace žijící v obcích s méně než 2000 obyvateli. Reprezentativita sběru byla zajištěna vymezením kvót odvozených od reálného rozložení požadovaných znaků v populaci obyvatel obcí s méně než 2000 obyvateli. Sledované kvóty byly pohlaví, věk (tři kategorie), kraj (13 kategorií), velikost obce (čtyři kategorie) a užívání internetu. Odchytky oproti teoretickým četnostem v populaci jsou vyrovnávány pomocí vah.

10.3 Polostrukturované rozhovory s místními aktéry ve třech typově odlišných venkovských mikroregionech

Polostrukturované rozhovory probíhaly ve třech mikroregionech vytipovaných na základě výsledků první fáze výzkumného projektu, který analyzoval výskyt služeb ve venkovských obcích a jeho vývoj. Celkem bylo provedeno 51 rozhovorů, z toho 19 se starosty či starostkami (v jednom případě s místostarostkou) a 32 rozhovorů se zástupci služeb (11 rozhovorů s provozovateli či zaměstnankyněmi prodejen, sedm rozhovorů s pracovníky pošty, šest

rozhovorů s lékaři, čtyři rozhovory s provozovateli hospod a čtyři rozhovory s řediteli či ředitelkami ZŠ). Aktéři pocházeli z venkovských obcí různých velikostních kategorií.

Jednotlivé mikroregiony reprezentují tři odlišné typy venkovského prostoru. Mikroregion Mochovsko zastupuje příměstský typ venkova. Leží v dojezdové vzdálenosti od Prahy, není však součástí nejintenzivněji suburbanizovaného okolí Prahy. Většina obcí v mikroregionu populačně roste a v obcích je patrný tlak na rozšiřování zástavby. Dopravní spojení do Prahy je velmi dobré. V aktuální Koncepci Rozvoje venkova (MMR 2019) zastupuje Mochovsko rozvinutý typ venkova.

Mikroregion Jilemnice zastupuje nejběžnější typ českého venkova. Nachází se v Podkrkonoší, avšak stranou turistického ruchu, v jeho obcích je patrné značné zastoupení chalupářů. Z demografického hlediska mikroregion odpovídá současnému stavu a vývoji venkovského prostoru v Česku jako celku. V aktuální Koncepci rozvoje venkova (MMR 2019) zastupuje Jilemnicko polohově, nikoliv však sociálně znevýhodněný typ venkova.

Mikroregion Svojanovsko reprezentuje periferní venkov. Nachází se na rozmezí tří krajů (Pardubický, Vysočina, Jihomoravský). Leží v relativně odlehle poloze od všech tří krajských měst. Populačně se mírně vyliďňuje. Podle aktuální Koncepce rozvoje venkova (MMR 2019) leží Svojanovsko na pomezí tří odlišných typů venkova – celkově znevýhodněného, polohově znevýhodněného a nevyhraněného. Lokalizace vybraných mikroregionů je znázorněna na Mapě 1 níže.

Rozhovory byly zpravidla dopředu telefonicky domluveny a s výjimkou sedmi rozhovorů, ze kterých byl pořízen zápis, byly na základě informovaného souhlasu nahrávány a následně doslovně přepsány. Rozhovory byly vedeny řešiteli projektu a jednou proškolenou odbornicí. V textu jsou názvy obcí za účelem anonymizace změněny.

V případě starostů/starostek bylo cílem zjistit, jaké služby se v obci nacházejí, jaké změny týkající se vybavenosti, využívání a významu služeb nastaly. Důležitým aspektem bylo zjistit, jak se v obci místním obyvatelům žije, jak vnímají svou obec v regionálním prostředí. Zajímalo nás, jak jsou s nabídkou služeb spokojeni, zda hledají alternativy pro zajištění stávajících nebo chybějících služeb. Také nás zajímalo, zda řeší problémy spojené s udržitelností služeb a jaké volí strategie. V případě rozhovorů se zástupci služeb bylo cílem zjistit, jak je z pohledu provozovatelů daná služba využívána, jak je udržitelná, včetně

toho, jaké je její provozní zajištění, zda provozovatelé mají zkušenost s čerpáním podpory a jak ji hodnotí.

Mapa 1: Mikroregiony vybrané pro polostrukturované rozhovory

Josef Bernard, Miroslav Joukl, Lucie Vítková

**Vybavenost
venkovských obcí:
vývoj, význam, využití**

Vydal Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1

Vydání první

Praha 2022

ISBN 978-80-7330-394-5 (print)

ISBN 978-80-7330-395-2 (PDF)

Grafická úprava a sazba: TYP A, spol. s r. o., Praha

Jazyková korektura: Kristýna Příbylová

Tisk: MARTEN, spol. s r. o., Českobrodská 876/48, 190 00 Praha 9

Toto dílo je licencováno pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0.

Licenční podmínky viz creativecommons.org.

Mizí z venkovských obcí obchody a další služby? Jaký význam mají ve vesnicích malotřídní školy? Co zvyšuje atraktivitu venkova? Podobné otázky si často kladou starostové obcí, novináři i sami obyvatelé venkova. Zajímají se o občanskou vybavenost a její význam. Často se objevují tvrzení, že vybavenost malých obcí je nedostatečná, popřípadě se zhoršuje. Je až s podivem, že důkladná analýza vybavenosti malých obcí až dosud v Česku nebyla k dispozici.

Tato kniha nabízí přehled vývoje vybavenosti venkovských obcí v posledních desetiletích, ukazuje, jaké faktory vybavenost ovlivňují, a popisuje, jaký význam mají pro obyvatele venkova různé služby a zařízení.

ISBN 978-80-7330-394-5

9 788073 303945

Sociologický ústav
Akademie věd ČR